

ISSN 2616-406X

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 68

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

ISSN 2616-406X

National University "Odesa Law Academy"
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICS

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

Founded in 1997

Issue 68

Publishing house
«Helvetica»
2021

Засновники:

Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південно-український центр гендерних проблем

Головний редактор:

Кормич Людмила Іванівна, доктор історичних наук, професор, академік УАПН,
завідувач кафедри політичних теорій, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса,
Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Виконавчий редактор:

Милосердна Ірина Михайлівна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2083-9500.

Відповідальний секретар:

Краснопольська Тетяна Миколаївна, кандидат політичних наук, доцент,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Голова редакційної ради:

Ківалов Сергій Васильович, доктор юридичних наук, професор, Президент Національного університету
«Одеська юридична академія», академік НАПрН України, академік НАПН України, Заслужений юрист
України, Одеса, Україна, ResearcherID AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Члени редакційної колегії:

Аверочкина Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник,
завідувач лабораторії кафедри морського та митного права, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, ResearcherID - L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений юрист України, ResearcherID - F-1141-2019,
orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Вітман Костянтин Миколайович, доктор політичних наук, професор, Директор центру підготовки магістрів
публічної служби та професійних суддів Національного університету «Одеська юридична академія»,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений працівник освіти
України, orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Коваль Ігор Миколайович, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, секретар Одеської міської
ради, Одеса, Україна, Заслужений діяч науки і техніки України, orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Кормич Борис Анатолійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри морського
та митного права Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
Заслужений юрист України, Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Мамонтова Елла Вікторівна, доктор політичних наук, професор, Національний університет
«Одеська юридична академія», Одеса, Україна;

Наумкіна Світлана Михайлівна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач
кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського, Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Сіленко Алла Олексіївна, доктор політичних наук, професор, академік УАПН, професор кафедри
українознавства і соціальних наук, Одеський державний екологічний університет, Одеса, Україна;

Федотов Олексій Павлович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри морського
та митного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна,
orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Харитонов Євген Олегович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права,
Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, Заслужений діяч науки
і техніки України, orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Щедрова Галина Петрівна, доктор політичних наук, професор, член-кореспондент
Академії політичних наук України, завідувач кафедри політології та міжнародних відносин,
Університет ім. Альфреда Нобеля, Дніпро, Україна, orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamszyk, габілітований доктор гуманітарних наук, професор,
Університет імені Яна Кохановського в Кельце, Польща, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, доктор філософії, професор, Пряшівський університет у Пряшеві, Словацька Республіка;
Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія.

Рекомендовано Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі політичних та юридичних наук (052 «Політологія», 081 «Право») на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1).

Збірник входить до наукометричних баз: Index Copernicus (Республіка Польща); Google Scholar; Scientific Periodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR - репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Свідоцтво про реєстрацію KB № 22189-12089ПР від 07.06.2016 р.

Founders:

National University "Odesa Law Academy",
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

Editor-In-Chief:

Kormych Liudmyla, Doctor of History, Professor, Academician of UAPS, Head of Department of Political Theories,
National University "Odessa Law Academy", Researcher ID D-8560-2019, orcid.org/0000-0002-6417-8620.

Assistant Editor:

Miloserdnaya Irina, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories,
National University "Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0003-2083-9500.

Executive Secretary:

Krasnopolskaya Tatyana, PhD in Political Science, Docent, Associate Professor of Department of Political Theories,
National University "Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5936-5889.

Head of Editorial Council:

Kivalov Sergiy, Doctor of Law, Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Academician of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, President of National University
"Odessa Law Academy", ResearcherID - AAG-7107-2019, orcid.org/0000-0002-4651-1805.

Editorial Board Members:

Averochkina Tetyana, Doctor of Law, Senior Research Worker, Assistant Professor, Head of the Laboratory,
Department of Maritime and Customs Law, National University "Odessa Law Academy", ResearcherID
L-6668-2018, orcid.org/0000-0003-0652-7658;

Afanasieva Mariana, Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional Law, National University
"Odessa Law Academy", ResearcherID - F-1141-2019, orcid.org/0000-0003-0497-6759;

Witman Konstantin, Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department, Dean of the Graduate
School of Public Service, National University "Odessa Law Academy" orcid.org/0000-0003-3586-9614;

Koval Ihor, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Secretary at Odesa City Council,
orcid.org/0000-0002-3192-5044;

Kormych Borys, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odessa Law Academy", Researcher ID K-5883-2018, orcid.org/0000-0001-5948-5944;

Mamontova Ella, Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of Department of Political Theories
of National University "Odessa Law Academy";

Naumkina Svitlana, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Head of Department
of Political Sciences and Law, K.D. Ushynskii South-Ukrainian National Pedagogical University
orcid.org/0000-0002-2268-5181;

Silenko Alla, Doctor of Political Sciences, Professor, Academician of UAPS, Professor at the Department
of Ukrainian Studies and social sciences, Odesa State Ecological University, orcid.org/0000-0001-9420-0019;

Fedotov Oleksii, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Maritime and Customs Law
of National University "Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0001-7659-3023;

Kharytonov Evhen, Doctor of Law, Professor, Head of Department of Civil Law, National University
"Odessa Law Academy", orcid.org/0000-0001-5521-0839;

Shchedrova Halina, Doctor of Political Sciences, Professor, Head of Department of Political Science
and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro), orcid.org/0000-0003-1884-0799;

Arkadiusz Adamczyk, Doctor Hab. (Social Sciences), Professor, Jan Kochanowski University,
Kielce, Poland, orcid.org/0000-0003-0561-0230;

Dudinsky Vladislav, PhD, Professor, University of Presov, Slovak Republic;

Mirica Stefania-Cristina, PhD, "Dunarea de Jos" University of Galati, Romania;

*Recommended by the Academic Council National University
"Odesa Law Academy"*

"Actual problems of politics" is included in the List of scientific professional publications of Ukraine of category "B" in the field of political and legal sciences (052 "Political Science", 081 "Law") based on the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 of 17.03.2020 (Annex 1).

Is included in the: Index Copernicus (Poland); Google Scholar; ScientificPeriodicals in National Library of Ukraine Vernadskyi, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – the repository of the National University "Odesa Law Academy".

*The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.*

Certificate of registration KV № 22189-12089PR of 07.06.2016.

© National University "Odesa Law Academy", 2021
© South-Ukrainian Centre of Gender Problems, 2021

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ
ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1278>
УДК 329

Kh. R. Martsikhiv
orcid.org/0000-0003-4637-6604
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
Lviv Polytechnic National University

V. Yu. Voitovych
orcid.org/0000-0003-2315-2616
2nd year Student
Faculty of International Relations,
Public Relations and Regional Studies
Lviv Polytechnic National University

THE CONCEPT AND TYPOLOGY
OF POLITICAL PARTIES AND PARTY SYSTEMS

Problem setting. For modern states, the role of political parties in the organization of state power is an extremely important topic, as they are the basis for the proper functioning of a quality system public administration system. They play a major role in training and promoting personnel in public policy, for which they are a specific social elevator. Therefore, addressing the problems of the functioning of political parties in the organization of state power is, in our opinion, an appropriate issue for those countries that are building democracy.

The analysis of current research work and publications. The problem of functioning of political parties in the electoral process is not new to domestic and foreign jurisprudence, and, given its complexity and multifaceted, covered in the works of many domestic and foreign representatives of historical, general and branch legal sciences, in particular: M. Duverger, V. Zhuravsky, V. Kafarsky, O. Kovalchuk, V. Lapayeva, M. Primush, A. Romanyuk, J. Sartori, V. Shapoval, Y. Shvedy, O. Shumeldy, Y. Yudin and others. The role and place of political parties in the political system of society was thoroughly considered by one of the most influential political scientists of our time, the French theorist M. Duverger. It was in their works that A. Romanyuk, Y. Shveda, and P. Shlyakhtun analyzed in detail and thoroughly the various time stages and peculiarities of the formation of domestic parties and the relations between them. At the same time, there is a certain shortage of work that would be based on a systematic approach to analyzing the evolution of the party system, considering it from the perspective of interaction and interdependence of three components: political parties, relations between them and the conditions (institutional, political, social) of their functioning.

The purpose of this article is to study the role of political parties in the system of state power, to identify and eliminate obstacles to the quality functioning of political parties in Ukraine, able to participate constructively in the development and implementation of public policy.

The basis of this study is the theoretical and empirical developments of political science on the problem of typology of party systems. The goal will be achieved by performing the **following tasks**:

to analyze the definition of political parties and party systems, and qualitatively set out the typology of these concepts.

Basic part of research. In a society with diverse structured interests, there is a need for stable channels of communication between civil society and government institutions. These channels are formed through the activities of pressure groups, lobbies, and especially political parties.

In most modern states, the existence and activity of political parties is a generally accepted norm, interpreted as an integral attribute of a democratic way of exercising power. Democracy without political parties is incapable. The effectiveness of democratic institutions and the political stability of society largely depend on the type of party system established in the country, its consistency with socio-cultural and economic conditions, the political tradition of the people (Шведа, 2005, с. 8).

The famous French researcher of political parties M. Duverger rightly argued that the relationship between parties and government depends largely on the parties themselves, their strength, genesis, structure, autonomy, intra-party democracy, type of leadership, etc.

Despite the large number of existing definitions of political parties, the classic definition is proposed in 1966 by M. Weiner and J. La Palombara, according to which the party is: 1) "a viable organization, i.e., the average length of political life which is longer than the duration of the life of its leadership; 2) a local, well-organized and viable organization that maintains regular and diverse contacts with other organizations in the country; 3) a firm desire of state and local leaders to take power and exercise power, not just influence it; 4) the desire to gain the support of the people through elections or in some other way". Based on this definition, it can be argued that Ukrainian political parties do not meet these criteria.

The structure of a political party consists of the following elements: 1) party core (party leaders, activists); 2) ordinary members of the party; 3) supporters of the party.

American political scientist J. La Palombara identifies four features of political parties: 1) any party is a carrier of ideology or reflects a specific orientation, vision of the world and man; 2) it is a relatively long time to unite people; 3) each party seeks to secure the support of the people – from voting for it to active membership; 4) the purpose of the party – the conquest and exercise of power (Романюк, 2005, с. 37).

In fact, social function is an important characteristic of parties. It reveals the content of party activities and the place of parties in the political system. Thus, the blocks of the greatest activity of political parties include: activities aimed at organizing political competitions in general and the election process in particular; participation of parties in the establishment of public administration bodies, in the development and implementation of political courses of the state; representative and socializing activities aimed at involving large sections of the population in policy and control over the activities of government agencies in the interests of certain groups (Колодій, 2003, с. 206).

According to R. Michels, one of the founders of the theory of political parties, the negative features of a political party include, in particular, *partology* – the tendency to oligarchize its structure and activities. This tendency follows from the very nature of politics – the unity and struggle of common and partial interests. Its essence is that in the party, as in any other large organization, power is gradually concentrated in the hands of leaders, there is a gap and opposition of interests of leaders and ordinary members, there is a focus on intermediate rather than ultimate goals (Шляхтун, 2002, с. 280).

The classification of parties can be carried out primarily by their organizational status, according to which modern parties are divided into personnel, mass and electoral parties. According to their place and role in the political system, they are ruling, opposition and protest parties, and in non-democratic systems they are also inseparably dominant and illegal. Depending on the social base on which the parties are formed and whose interests they express, they are divided into national (exist mainly in the period of national movements, when broad national coalitions are formed), class (and parties of other social groups), intergroup and interclass, which express the interests of a particular conglomerate of stakeholders.

In accordance with what was the direct basis for the emergence of parties (the idea, the figure of the leader, the need to organize elections) distinguish ideological parties, the program of which to some extent is justified theoretically; pragmatic or electoral parties; charismatic-leading parties, in the formation and operation of which the main role is played by the personality of the leader.

The criteria for classifying parties are also: the relationship between party leadership and the masses, its relationship with the direction of social progress), methods of political struggle and the attitude of political rivals. These features determine the division of parties into democratic and authoritarian, revolutionary and reactionary, radical, liberal and conservative, as well as (as the most generalized division of parties according to their political courses) into "left", centrist and "right". The division of political parties, movements and other associations into "left", centrist and "right", which is common in the modern world, reflects the alignment of political forces in relation to the current state of affairs (status quo); indicates the commitment of parties to innovative (reformist or revolutionary) or, conversely, to conservation (conservative) or restoration (reactionary) political activity; characterizes their tactics, especially the choice of methods of political action (radical or moderate) and attitudes toward political rivals; characterizes the party's commitment to a particular ideology (Колодій, 2003, с. 210).

The right includes parties that focus on achieving economic efficiency by stimulating the "free game" of market participants with minimal state intervention in the economy, a more economical state, which can be achieved by regulating social benefits and assistance, limiting the number of social assistance recipients only the weakest and most disadvantaged groups). Right-wing parties are also suspicious of any alternative forms of collective governance, processes in reducing social inequality through the expansion of social programs. In power, the left adheres to models of collective self-government in production and participatory democracy. The left wing traditionally includes the Social Democratic and Moderate Communist parties.

The center includes parties whose market and state regulatory preferences are not clearly defined or compromised. In the West, this spectrum of political space is most often occupied by liberals.

Along with a similar division in political science, there is the idea of the extreme left and extreme right, which include parties with special radical programs. Western European tradition refers to the extreme left flank of radicals, communists and anarchists. The far right is usually understood as nationalists and religious fundamentalists.

Thus, the types of political parties that exist in a given country are determined by the historical and socio-cultural conditions of political development, the historical experience of the people (Щедрова та Барановський 2011, с. 151).

The party system plays an important role in the implementation of politics, the formation and functioning of the political system. The stability and efficiency of the political system, first of all state institutions, the type of political regime, the mechanism and degree of development of democracy largely depend on its type (Шляхтун, 2002, с. 286).

Thus, the concept of "party system" can be defined as: the configuration of political parties that either compete or cooperate on the basis of stable views, subject to the process of institutionalization, determine the mutual relations between them both in the electoral and parliamentary arena (Шведа, 2004, с. 35).

An important influence on the configuration of the party system is exerted by the type of existing political regime and traditions in the state. However, as recognized by most researchers of the theory of party systems, the main factor that determines the type of party system is the dominant socio-political divisions in this society. The existence in the state of different, equally strong social conflicts that divide society along these lines of demarcation and are the social basis for the formation of a multiparty political system.

Quantitative criterion-based typology is the simplest and most common classification of party systems. However, the basis for classification cannot be the absolute (total) number of political parties operating in a given state. The basic condition for the calculation of parties is their potential ability to gain and participate in the exercise of power or "leadership potential". Only with this in mind it is possible to approach the classification of existing types of party systems on the basis of a quantitative criterion.

The most common division of party systems is the division on the basis of qualitative criteria. One of these is the division into competitive systems and those that restrict or prevent competition. Party competition is an extremely important factor in the party system, which affects the nature of the party's implementation of its functions, the relationship between political parties. Very often a

competitive system is identified with democracy, and a non-competitive system is identified with a lack of democracy. Most often, examples of a non-competitive party system are one-party states. Therefore, within the non-competitive type of party systems, one-party systems of non-democratic type (fascist, communist) and non-competitive systems of postcolonial states are distinguished. The system of party competition is based on the right to establish and operate political parties and is manifested in competitive elections and competitive leadership. As for the competitiveness of elections, this means that parties compete for the votes of voters. Depending on the existing conditions and the nature of the political system, this struggle acquires the features of the struggle of all against all or two or three blocs among themselves. A prerequisite for the existence of competition is the presence of at least two competing groups (Обушний, 2006, с. 259).

Democracies usually have a large number of registered political parties, but a minority of them has an influence on the development of state courses. These influential political parties, which take a real part in the struggle for power, the formation of governments, determine the type of party system that has developed in this country. Different typologies of political systems are proposed in political science. According to E. Vyatra, an important criterion for classifying party systems is the possibility or impossibility of changing one ruling party or coalition to another. On this basis, party systems are divided into alternative and non-alternative. The latter are established in countries with undemocratic regimes and are characterized by the absence of a real power struggle between political parties, which leads to the constant stay in power of one party. Non-alternative party systems are divided into: one-party, fictitious party (limited multi-party), hegemonic.

One-party system is inherent in totalitarian regimes (fascist and communist) and is characterized by: 1) unlimited rule of one party in fact, its structures replace it; 2) resolutions of the central bodies of the party serve as a surrogate for laws, are binding on the whole society, and party leaders are the first persons in the state; 3) the creation and operation of other parties is prohibited. A one-party system in the literal sense of the word is a system in which even the nominal existence of other parties is impossible. This type functioned in 20-40 years in fascist Italy, in 30-40 years in Hitler's Germany, in 20-80 years in the USSR and some other countries of the socialist camp (China, Vietnam, Romania). Today, some countries are in the process of eliminating the totalitarian legacy through the establishment of a system of fragmented multiparty system, as well as a system of one-party domination (China, Vietnam, some Central Asian countries, Belarus). One-party rule persists in Cuba, the Democratic People's Republic of Korea, and some "third world" countries (Iraq, Libya, Pinochet, Brazil, Uruguay, Paraguay and other Latin American countries). It is characterized by the following features: 1) there are several parties in the country that formally continue to operate, but their scope of activity is very limited; 2) most political parties are dissolved; only the most loyal to the government remain, who play the role of satellites of the authoritarian elite and do not fight for power. They are forbidden to act in opposition and fight for power, they lose their basic functions, and the state is ruled by non-partisan forces.

The essence of the hegemonic system is to preserve (or restore) multipartyism as a screen for an authoritarian regime. Instead, one party is always in power, and all others are artificially removed from power by political manipulation. Such a system existed in Mexico, where during 1934-1997 power was in the hands of the Institutional Revolutionary Party. The party systems of those countries of Eastern Europe (till 1989) also belonged to hegemonic, where formally there were several parties (Bulgaria, GDR, Poland), but they all played the role of satellites of the Communist Party.

Elements of civic life have survived in these countries, but the political mechanism has been very similar to that of one-party systems. At the present stage of development, alternative multi-party systems are being formed in these countries.

Alternative party systems are characterized by the presence of several competing parties in the country, each of which always has the opportunity to come to power as a result of winning elections. There are several types of alternative systems: with a dominant party; bipartisan; two-block; polarized and atomized.

The system with the dominant party looks like a hegemonic system, because if there are several political parties, one is in power for a long time. However, in this case, the inability of other parties to gain power is not due to artificial restrictions or harassment before and during elections, but to the low popularity of these parties, which is inversely related to the high level of voter confidence

in the ruling party. Such a party system dominated during the second half of the twentieth century in Japan and is associated with the rule of the Liberal Democratic Party there. A typical example is India and Spain, where about 250 political parties and organizations are officially registered, eight are represented in parliament, and the government is formed by the winning Socialist Party.

Bipartisan system is one of the easiest and most effective for voters. Despite the existence of many political parties in the country, there are only two in power, replacing each other. The bipartisan system is characterized by the following features: 1) a democratic political regime; 2) the presence of an influential opposition party that was defeated during the elections; 3) the composition of the government is formed of one party that won the election; 4) is characterized by the presence of many political parties, but only two of them have a priority influence on the political system of the country. Such a system operates in the United States (Republican and Democratic parties), Great Britain (Labor and Conservative parties). Such party systems are characterized by age-old traditions of political struggle, and the electoral legislation of these countries contributes to the existence of such a system (more often – two) parties. This system involves the formation of a government by two political forces. An example is Germany (CDU / CSU / VDP bloc - SPD bloc / Green Party). It should be noted that during the 60's – first half of the 90's of the twentieth century. Germany represented a rather peculiar tripartite system, in which the fate of the government was often determined by a "third", relatively small FDP party, which by joining one of the giant parties (SPD or CDU / CSU, whose bloc has long been associated with voters with one political force) tilted the scales in her favor.

In many countries of the world in one way or another there is a system of multiparty fragmentation, which the Italian political scientist G. Sartori divides into polarized and atomized. In his opinion, the polarized party system is characterized by the following features: 1) the presence in the country of many political parties that do not have an absolute majority and do not form stable coalitions; 2) the sharpness of ideological distinctions between them; 3) presence among non-systemic political parties; 4) formation of the government by centrist parties; 5) the presence of bilateral (bipolar) destructive opposition; 6) democratic political regime. Examples of countries with a polarized system in different years were France and Italy. The stability and effectiveness of the system of polarized pluralism is proportional to the stability and strength of the coalition of centrist forces.

The atomized party system is characterized by the following features: 1) there are many weak, unpopular parties fighting for their survival; 2) governments are formed on a non-partisan basis or on the basis of a broad coalition; 3) the existence of non-systemic political parties.

On the one hand, the system of multiparty fragmentation allows better representation of the interests of different social groups, as the government is formed by representatives of several political parties, but such governments are unstable and therefore not always can ensure political and economic stability in the country. Therefore, the legislation of many democracies deliberately tries to limit the number of political parties represented in parliament in order to structure the party system, imposing strict financial and procedural requirements on them. An example is the barrier of a few percent of the vote that parties must overcome in a parliamentary election. However, it cannot be said that such steps by the state threaten multiparty system and democracy in general. The practice of democracies shows that political parties are gaining more and more influence in the political system and remain perhaps the most important "link" between civil society and the state.

Conclusions. It is the type of political parties in the country to some extent depends on state policy. Every year, these associations become more important. However, the level of public trust in them is not increasing. Scientific interest in political parties is not waning, but this interest is uneven, with relatively little attention to the study of party systems

The most common criterion for classifying party systems is the number of competing parties, as measured by the effective number of parties. Developing the classification of party systems, scientists made their own, minor, modifications to existing typologies. In particular, the level of theoretical interest in the study of party systems remains limited, with almost no significant changes since the published work of J. Sartori. Thus, the evolution of the criteria for classifying party systems shows the efforts of scientists to minimize the statics of typologies, complementing and developing existing ones, providing the dynamics of the theory of parties and party systems.

Prospects for further research. The political system is the necessary mechanism by which the sovereignty of the people are ensured. In real political practice, often individual political parties,

political leaders have appropriated and are assigning the functions of popular representation, resulting in the alienation of political power from those to whom power should rightfully belong.

Література

- Гелей С.Д. Політологія : навч посіб. Київ : Знання, 2008.
- Дзюбо І.С., Левківський К.М., Андрущенко В.П. та ін. Політологія : підручник. Київ : Вища школа, 2000.
- Колодій А., Климанська Л., Космина Я., Харченко В., 2003. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство. Кн. друга: Держава і політик. Київ : Ельга, Ніка-Центр.
- Обушний М.І. Партологія : навч. посіб. Київ : Арістей, 2006.
- Романюк А. Партії та електоральна політика. Львів : ЦПД – «Астролябія», 2005.
- Шведа Ю. Політичні партії : енциклопедичний словник. Львів : «Астролябія», 2005.
- Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем : навчальний посібник. Львів : «Астролябія», 2004.
- Шляхтун П.П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2002.
- Щедрова Г.П., Барановський Ф.В., Карчевська О.В. та ін. Політологія : навчальний посібник. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2011.

References

- Helei S.D., 2008. *Politolohiia: Navch posib.* [Political Science: Textbook]. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian].
- Dziubko I.S., Levkivskiy K.M., Andrushchenko V.P. ta in., 2000 *Politolohiia: Pidruchnyk.* [Political Science: Textbook]. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
- Kolodii A., Klymanska L., Kosmyna Ya., Kharchenko V., 2003. *Politolohiia. Kn.persha: Polityka i suspilstvo. Kn. druha: Derzhava i polityk.* [Book One: Politics and Society. Book second: State and politics]. Kyiv: Elha, Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
- Obushnyi M. I., 2006. *Partolohiia : navch. posib.* [Partology: Textbook]. Kyiv: Aristei. [in Ukrainian].
- Romaniuk A., 2005. *Partii ta elektoralna polityka.* [Parties and electoral policy]. Lviv: TsPD – «Astroliahiia». [in Ukrainian].
- Shveda Yu., 2005. *Politychni partii : entsyklopedychnyi slovnyk.* [Political parties: an encyclopedic dictionary]. Lviv: «Astroliahiia». [in Ukrainian].
- Shveda Yu., 2004. *Teoriia politychnykh partii ta partiinykh system : navchalnyi posibnyk.* [Theory of political parties and party systems: a textbook] Lviv: «Astroliahiia». [in Ukrainian].
- Shliakhtun P. P., 2002. *Politolohiia (teoriia ta istoriia politychnoi nauky): pidruchnyk.* [Political science (theory and history of political science):textbook] Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
- Shchedrova H. P., Baranovskyi F. V., Karchevska O. V., Mazur O. H., Mykhailovskaia O. H., Novakova O. V., Pashyna N. P., Probyholova N. V., 2011. *Politolohiia: Navchalnyi posibnyk.* [Political Science: Textbook]. Luhansk: Vyd-voSNUIm. V.Dalia. [in Ukrainian].

Анотація

Марціхів Х. Р., Войтович В. Ю. Поняття і типологія політичних партій та партійних систем. – Стаття.

Для сучасних держав роль політичних партій в організації державної влади є надзвичайно важливою темою, оскільки вони є основою належного функціонування якісної системи державного управління. Вони відіграють важливу роль у навчанні та просуванні кадрів у державній політиці, для чого вони є специфічним соціальним ліфтом. Тому вирішення проблем функціонування політичних партій в організації державної влади є, на нашу думку, доцільним питанням для тих країн, які будують демократію. Ретельне вивчення особливостей політичних партій є надзвичайно важливим для розуміння загальних тенденцій політичного процесу. Тому у статті розглянуто питання, пов'язані з визначенням сутності поняття «політична партія», також досліджено, що таке партійна система, її типологія та чинники, що впливають на її встановлення. Проаналізовано процес становлення теорії політичних партій та партійних систем. З'ясовано, що найуживанішим критерієм класифікації партійних систем є кількість партій, які змагаються, що вимірюється показником ефективної кількості партій. Визначено характеристики сучасних політичних партій, їхні функції в політичному процесі. Розглянуто проблеми функціонування політичних партій, оскільки існування та діяльність політичних партій більшості сучасних держав є загальновизнаною нормою та трактується як невід'ємний атрибут

демократичного способу здійснення державного управління. Зроблено висновок, що все частіше політичні партії беруть участь у процесі прийняття рішень на всіх рівнях. Встановлено, що специфікою реалізації державної політики та метою соціального партнерства у світовій практиці є партнерство політичних партій та органів державної влади. Підтверджено, що співпраця державних установ та політичних партій для вирішення конкретних питань у світлі громадської думки є звичайною практикою демократичного політичного процесу.

Ключові слова: типи партійних систем, політичні партії, державна політика, державне управління, критерії партій.

Summary

Martsikhiv Kh. R., Voitovych V. Yu. The concept and typology of political parties and party systems. – Article.

The functioning of political parties in society is characterized. The study of this institution, a thorough study of the problems associated with it, is revealed. In modern conditions, the role of a political party in the organization of state power is considered as an extremely important topic for the countries of the post-communist camp, including Ukraine. Solving the problems of political structuring and establishing the institution of a parliamentary majority in political practice which led to a change in the role and social status of political parties, primarily their participation in shaping and identifying political will of citizens and implementing effective mechanisms of political accountability of parliament and government is analyzed. Political parties are investigated as the basis for the proper functioning of a quality system of public administration. A key role of political parties in training and promotion in public policy, for which they are a specific social elevator, is identified. The parties controlling mechanism of nominating their candidates in the elections is characterized. Parties' influence on the political views and orientations of people, especially young people is analyzed. Parties' function of political socialization of citizens is defined. The article considers issues related to the definition of the essence of the concept of a political party, as well as examines what is a party system, its typology and the factors influencing its establishment. The process of formation of the theory of political parties and party systems is analyzed. It has been found that the most common criterion for classifying party systems is the number of competing parties, as measured by the effective number of parties. The characteristics of modern political parties, their functions in the political process are determined. The influence of the party system on the formation of the principles of public administration in democratic and transitional societies is analyzed. The problems of functioning of political parties are considered, as the existence and activity of political parties of most modern states is a generally accepted norm and is interpreted as an integral attribute of a democratic way of public administration.

It is concluded that more and more often political parties are involved in the decision-making process at all levels. The specifics of the implementation of state policy and the purpose of social partnership in world practice are the partnership of political parties and public authorities. The cooperation of government institutions and political parties to address specific issues in the light of public opinion is a common practice in a democratic political process.

Key words: types of party systems, political parties, public policy, public administration, party criteria.

Д. Ю. Войцехівська
orcid.org/0000-0002-3848-4827
аспірантка кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА ЗДІЙСНЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ ПІД ЧАС ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРЕДСТАВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Свобода віросповідання як законодавчо гарантоване право кожної особи вільно, без будь-якого примусу обирати, сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної є засадничою основою демократичного суспільства та правової держави. Водночас навіть у практиці розвинутих демократичних держав світу непоодинокими є випадки, коли релігійні традиції та канони частини суспільства суперечать законодавству країни про несення військової служби. Відповідно, постає питання про визначення пріоритетності права особи на віросповідання та право держави встановлювати вимоги щодо проходження особливого виду служби, якою являється військова. У цьому контексті вважаємо за доцільне проаналізувати вітчизняний досвід регулювання цього питання та практики реалізації норм законодавства Російської імперії щодо особливостей здійснення військових обрядів під час проходження військової служби.

Метою статті є аналіз нормативно-правової бази Російської імперії XIX – початку XX століття, що визначали порядок та умови проходження військової служби представниками національних меншин, та особливостей реалізації ними свого права на віросповідання. Об'єктом дослідження будуть виступати національні меншини інославного віросповідання, тобто ті, які не належали до панівної в Російській імперії православної конфесії і сповідували релігії, що належали до інших течій християнства (протестантизм, католицизм) або сповідували відмінні від християнства релігійні вчення.

Одразу слід зазначити, що нині проблема проходження військової служби представниками національних меншин, що проживали в Російській імперії, зокрема на землях Південної України, є малодослідженою як у історичній, так і юридичній науці. Більшість авторів, що займаються проблемою історії національних меншин, практично не звертають увагу на цей аспект проблеми. Часткове виключення стосується досліджень історії правового статусу менонітів, оскільки ця національна меншина тривалий час користувалася доволі значними привілеями щодо проходження військової служби. Так, серед останніх досліджень, присвячених проблемам правового статусу національних меншин та особливостям проходження ними військової служби, слід зазначити роботи О.К. Канненберг-Сандул, Я.В. Шевчук-Белла, Л. Кліпенштейн, Й. Петровський-Штерн та інші.

Друга половина XVIII ст. стала періодом масового переселення на територію Російської імперії, зокрема на землі Південної України, чисельних національно-релігійних груп. Активна колонізаційна політика імператорського уряду та успішні військові кампанії призвели до появи на українських землях значної кількості іудеїв, поляків-католиків, німців-протестантів, православних сербів та болгар, татар-мусульман тощо. У середовищі цих етнічно-релігійних спільнот були різні ставлення до питання несення військової служби. Основна частина переселенців не мала ідеологічних перепон для вступу на військову службу і, навпаки, розглядала її несення як можливість збереження свого високого соціального статусу. Зокрема, це проявилось в історії з переселенцями-сербами. Стурбовані чутками про плани австрійського уряду перевести їх у розряд посполитих селян, із подальшим оберненням у католицьку віру, сербські граничари звернулися в середині XVIII ст. до російської імператриці Єлизавети Петрівни з проханням прийняти їх на службу російській короні (Скальковский, 1836, с. 20–22). Звернення сербів знайшло позитивний відклик у правлячих колах Російської імперії, і вже

у 1750–1752 роках на землях південної України утворюється низка військово-землеробських поселень, жителі яких несли службу в гусарських (кавалерійських) та пандурських (піхотних) ротах (ПСЗРИ, 1830, № 9919).

Водночас зовсім інша ситуація складалася з представниками груп, чий релігійні переконання заперечували можливість несення військової служби чи встановлювали жорсткі обмеження щодо її проходження. Насамперед йдеться про представників релігійних течій меннонітів, адвентистів, баптистів, Свідків Єгови, квакерів та ін. Однією з ключових особливостей релігійних вірувань вищезазначених спільнот було заперечення інституту присяги і військової наступної служби, а також категорична відмова від протидії супротивнику за допомогою застосування сили. Зокрема, в менонітів існувало положення про абсолютне відокремлення громадського життя від світського, вони утримувалися від виконання судових обов'язків та обов'язків державної, у тому числі і військової, служби (Бондарь, 1916, с. 24). Не дивно, що одна з висунутих при переселенні менонітів умов була визначена чином: «щоб вони (меноніти) та їх нащадки були звільнені на вічні часи від усілякої військової служби, оскільки положення віри ніяк їм не дозволяють поступати на військову службу» (Браун, 1915, с. 39).

Негативним було ставлення до військової служби і в іншій чисельній етнічній групі, що опинилася на землях Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої, – іудеїв. На відміну від меннонітів чи баптистів, релігійна доктрина іудаїзму безпосередньо не забороняла вступ на військову службу, хоча подібні твердження і зустрічаються в сучасній науковій літературі (Некрашевич, 2019, с. 46–49). Скоріше слід говорити про негативне ставлення іудаїзму до таких явищ, як вбивство чи скалічення людини, насильство, завдання шкоди цивільному населенню, та інших явищ, що супроводжували військові дії (Норман, 2005, с. 82).

Зважаючи на необхідність заручитися лояльністю цих національних груп, російський уряд тривалий час проводив помірковану політику щодо питання залучення їх на військову службу.

Так, вже перші нормативні акти, які регулювали питання правового статусу колоністів, які прибували на терени Російської імперії, містили положення про не обов'язковий характер військової служби. У прийнятому Катериною II Маніфесті від 22 липня 1763 року вказувалося, що «іноземець, який переїде в Росію, на весь час свого перебування звільняється від військової служби» (ПСЗРИ, 1830, № 11880). Звільняючи іноземних колоністів від несення обов'язкової військової служби, Маніфест тим не менш залишав за ними право вступати до лав армії на добровільних засадах і навіть заохочував їх до цього вчинку, встановлюючи додаткову винагороду за службу у розмірі 30 крб (ПСЗРИ, 1830, № 11880). Положення про звільнення від військової служби містилися і в жалуваних грамотах, які видавалися менонітам наприкінці XVIII – на початку XIX ст. імператрицею Катериною II та імператорами Павлом I і Олександром I (ПСЗРИ, 1830, № 19546; ПСЗРИ, 1830, № 21163).

Звільнялися від військової служби і іудеї. Водночас, як справедливо зазначають більшість дослідників, якщо для колоністів таке звільнення слід розглядати як привілей, то щодо єврейського населення – як заборону, обмеження у правах. Подібна позиція загалом була характерна для багатьох європейських країн, де продовжували панувати традиційні середньовічні погляди на євреїв як неповноцінне населення, що нездатне до військової служби. Саме тому в Російській імперії замість несення військової служби представники єврейства мали виплачувати спеціальну грошову подать (ПСЗРИ, 1830, № 15721).

Однак у XIX ст. підходи російського уряду до питання військової служби представників національних меншин зазнають суттєвої трансформації. Військові, економічні, демографічні чинники спонукали правлячу еліту до виявлення нових людських ресурсів, необхідних для поповнення збройних сил та досягнення військового паритету з потенційними супротивниками. Російська держава вже не могла дозволити собі існування значного прошарку суспільства, якій звільнявся від несення військової служби, наслідком чого стає поступове скасування наданих у попередні століття привілеїв та встановлених обмежень.

Першим кроком до зрівняння усіх національних груп у військовому обов'язку стало рішення імператора Миколи I у 1827 році поширити на іудеїв військову повинність (ПСЗРИ, 1830, № 1330), а також скасувати виплату ними грошової податі замість несення військової

служби (ПСЗРИ, 1830, № 2175). Надалі були ліквідовані пільги і інших релігійних групи, представники яких звільнялися від проходження військової служби. У підсумку, відповідно до прийнятого у 1874 році «Статуту про військову повинність» військовий обов'язок поширювався на всі верстви населення.

Вступ на військову службу протягом XIX ст. представників різнорідних релігійних груп гостро поставив перед державою питання регламентації порядку здійснення ними обрядів та дотримання правил, визначених їхніми релігійними вченнями. Для представників національних груп, які сповідували православ'я, це питання не становило значної проблеми, оскільки православне військове духовенство в російській армії було включено у штат, починаючи з XVII ст., а дотримання церковних канонів не лише дозволялося, але й безпосередньо прописувалося в нормативно-правових актах. Так, Морський статут 1720 року визначав, що «офіцери кожний ранок та вечір повинні Господу Богу молитися» (ПСЗРИ, 1830, № 2267). Натомість мусульмани, протестанти, католики, іудеї та інші релігійні групи потрапляли у складну ситуацію, оскільки на перших етапах закон не регулював питання, пов'язані із залученням на військову службу представників їхнього духовенства, та надання їм можливості проводити власні обряди.

Розглянемо основні релігійні права, які забезпечувало російське законодавство іновірцям під час проходження ними військової служби.

Складання присяги в присутності духовної особи свого віросповідання. До XIX ст. згідно з Військовим статутом 1716 року призовник мав складати присягу, тримаючи руку на Євангелії, а після закінчення промови цілував його (ПСЗРИ, 1830, № 3006). Звісно, такий порядок не лише викликав непорозуміння з представниками інших конфесій, а ставив під сумнів сам зміст складеної ними присяги. Тому, відповідно до нових правил, для участі у проведенні присяги представників неправославних конфесій мали залучатися духовні особи відповідних релігій. Крім того, в законодавстві були спеціально визначені тексти клятви та порядок їх принесення для кожної з окремих релігійних груп, з урахуванням специфіку вірувань мусульман, іудеїв, протестантів та ін. Усвідомлення царським урядом важливості дотримання релігійних канонів у процесі складання присяги зумовило надання тимчасової відстрочки від її здійснення, якщо з тих чи інших причин священик не міг безпосередньо бути присутнім під час її проголошення (Сборник циркуляров Министерства внутренних дел по вопросам воинской и военно-конской повинностей, 1906, с. 415). Що характерно, у цьому випадку державою навіть була зроблена поступка в мовному питанні – текст присяги складався та проголошувався рідною мовою призовника. Водночас, оскільки такий лібералізм загалом не відповідав загальному напряму внутрішньої політики Російської імперії, спрямованої на поширення серед етнічних меншин російської культури та мови, вже наприкінці XIX ст. відбувається поступове обмеження вищезазначеного права. Так, в одному з указів Сенату 1899 року було наголошено на необхідності складання присяги під час вступу на військову службу саме російською мовою.

Право на здійснення обрядів, які визначалися їхньою вірою, а також відвідування духовних установ. У нормативно-правових актах, що регулювали порядок проходження військової служби представникам національних меншин, закріплювалося право на здійснення ними релігійних обрядів, якщо вони не заважатимуть виконанню обов'язків та завдань, передбачених військовою службою. Так, ст. 91 «Статуту рекрутської повинності та військової служби євреїв» проголошувала, що «військовослужбовці євреї у всякий час, вільний від служби, можуть виконувати всілякі обряди по їх вірі, що дозволені законами держави, а Керівникам суворо спостерігати, щоб ніхто не робив їм жодних зауважень чи нарікань» (ПСЗРИ, 1830, № 1330). Водночас постає питання про реальну можливість реалізації цього права, адже деякі релігійні обряди національних меншин суперечили установленому порядку військової служби. Зокрема, тут може йтися про особливості дотримання правил харчування, важливого для мусульман та іудеїв, здійснення релігійних обрядів у визначений час (п'ятиразова молитва мусульман або шаббат у іудеїв), дотримання певних правил поведінки у періоди значних релігійних свят (Рамадан, Курбан Байрам, Йом Кіпур тощо). Архівні матеріали та сучасні дослідження дозволяють говорити про певний дуалізм у вирішенні цього питання. З однієї сторони, держава намагалася врахувати специфічні потреби, які виникали у зв'язку

з особливостями релігійних канонів, і приймала правові норми, що містили гарантії їх реалізації. Так, ст. 342 «Статуту внутрішньої служби у піхотних військах» (1877 рік) та параграф 388 «Статуту внутрішньої служби у кавалерії» (1889 р.) визначали, що «у дні особливого богослужіння, що здійснюється відповідно до їх віри та обрядів», іудеї та мусульмани «повинні бути звільнені від занять та нарядів по службі» (Устав внутрішньої служби в пехотних військах 1877 г., 1902, с. 89; Устав внутрішньої служби в кавалерії, 1889, с. 107). Морський статут 1901 надавав іудеям та мусульманам приносити молитви у священні для них дні тижня: «їм (мусульманам та іудеям) дозволяється читати молитви за правилами своєї віри і у визначених командиром місцях: мусульманам по п'ятницях, євреям – по суботах» (Свод морських постановлений, 1902, с. 228). Існуючі матеріали дозволяють говорити, що ці положення не залишилися виключно на папері і були втілені на практиці в багатьох регіонах Російської імперії, в тому числі і на Півдні України. Так, керівник 59-го Люблинського полку, що квартирував в Одесі, не лише дозволив солдатам-іудеям брати участь в організованому єврейською громадою святі хакнашат Тора. Аналогічні випадки були зафіксовані в Севастополі та інших містах України (Петровский-Штерн, 2003, с. 63–65).

Водночас помилкою було б стверджувати, що подібне лояльне ставлення мало усе офіцєрство російської армії. Значна частина з них не поділяла поглядів на необхідність врахування духовних потреб національних меншин, особливо якщо йшлося про ті групи населення, які не користувалися повагою в російському суспільстві (євреї-іудеї, з 1914 року – німці-меноніти). Відповідно, як показують сучасні дослідження, чисельними були факти порушення релігійних прав цих категорій військовослужбовців, ухилення офіцєрів від виконання покладеного на них обов'язку створення умов для реалізації права на здійснення меншинами власних релігійних обрядів. Типовою була ситуація, що отримала великий розголос у Російській імперії, коли іудейський солдат Пейсіх Шкабло був покараний за опір старшому офіцєру, який намагався припинити проведення дозволених законом релігійних обрядів (Любавский, 1866, С. 258–259).

Право на допуск до військових підрозділів духовних осіб та організацію ними місць богослужінь. У російській армії інститут військових священників мав давні історичні традиції. Вони займалися релігійним та моральним вихованням солдат та офіцєрів, здійснювали релігійні обряди, забезпечували поховання вбитих відповідно до церковних канонів. Разом із тим тривалий час офіційний статус надавався виключно представникам православної конфесії, які отримували від держави матеріальне та фінансове забезпечення. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. царський уряд зробив низку поступок щодо представників окремих релігій і визнає за ними право мати у військових підрозділах духовних осіб відповідних конфесій. Спочатку ці укази стосувалися регіонів, в яких представники певної релігійної групи становили основну частину військового підрозділу. Зокрема, військовослужбовці мусульманської та католицької віри, які проходили службу в Середній Азії, отримали право мати власних священників, які утримувалися за державний кошт (Денисов, 2014, с. 32). Таке право у 1827 році було передбачено і для військовослужбовців іудеїв. Відповідно до ст. 94 «Статуту рекрутської повинності й військової служби євреїв» встановлювалося, що «у випадку наявності євреїв більше 300 осіб, для них може бути визначений равін із жалуванням від казни, що здійснюється по представленню від військового начальства» (ПСЗРИ, 1832, № 1330). Однак повноцінного інституту військових священників неправославних конфесій сформовано не було. З однієї сторони, представники цих конфесій були доволі сильно розпорошені по різних регіонах Російської імперії, що робило утримання такої кількості священнослужителів надзвичайно витратною справою. Крім того, значна частина політичної еліти розглядала існування у військах представників неправославних конфесій як загрозу інтересам держави та підризу морального духу війська. Так, сам Микола I, який виступив ініціатором прийняття Статуту 1827 року, вже у 50-х рр. XIX ст. наклав наступну резолюцію на рапорт Інспекторського департаменту: «В армії не повинно бути жодних равнів з оплатою з казни» (Петровский-Штерн, 2003, с. 67). Як наслідок на тривалий період, духовні особи змушені були виконувати свої функції на громадських засадах, без відризу від здійснення своїх основних обов'язків по військовій службі. Оскільки в російському законодавстві священнослужителі інших конфесій

здебільшого не користувалися відстрочкою від здійснення військової служби, в солдатському середовищі знаходилося багато осіб, що могли здійснити релігійні обряди. Так, коли розпочався набір до лав армії представників менонітів, їм було дозволено зі свого середовища обирати власних священиків капеланів, яким надавалася повна свобода у виконанні релігійних обрядів (Клиппенштейн, 1997, с. 154). Загалом, як справедливо зазначає російський дослідник Х.М. Абулін, політика царського уряду в питанні створення штатних посад для священнослужителів неправославних конфесій мала хаотичний та суперечливий характер. Періоди офіційного визнання інституту неправославного військового духовенства (кінець XVIII – початок XIX ст.) та прийняття відповідних актів змінювалися етапом заборон та скасування штатних посад у регулярних військах (друга половина XIX ст., період контрреформ), але вже через кілька десятиліть знову поверталася до практики їх визнання та відновлення (початок XX ст.) (Абдуллин, 2007, с. 15). Звісно, така непослідовна політика не могла не накласти відбиток на нормативно-правову базу, що регулювала діяльність священнослужителів в армії. Нормативні акти в цій сфері досить часто були суперечливими, суперечили один одному, крім того, містили неоднаковий підхід у визначенні реалізації цього права представниками різних конфесій. У кращому становищі знаходилися представники християнських конфесій (католики та протестанти), які мали власних військових священиків у місцях найбільшого зосередження військовослужбовців-одновірців. Так, напередодні Першої світової війни військових капеланів католиків нараховувалося 16 осіб та 5 військових пасторів, а після початку війни ця кількість була збільшена наказом Верховного головнокомандувача (Кащеев, 2017, с. 70).

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновки, що у XVIII – XIX ст. політика Російської імперії щодо національних меншин зазнала суттєвих змін, що мало наслідком поповнення лав російської армії особами, які не належали до православної віри. На законодавчому рівні були визначені окремі релігійні права, що зберігалися за цією категорією військовослужбовців під час проходження служби: доступ до релігійних установ та духовних осіб, вільне виконання релігійних обрядів тощо. Разом із тим, як свідчить аналіз нормативно-правових актів та практика їх реалізації на Півдні України, частина закріплених у законодавстві релігійних прав і свобод мала формальний характер, оскільки їх реалізація ускладнювалася протидією православної церкви, офіцерства та рядового складу.

Література

- Абдуллин Х.М. Мусульманское духовенство и военное ведомство Российской империи (конец XVIII – начало XX вв.): автореф дис. ... канд. истор. наук : 07.00.02 Казань, 2007. 24 с.
- Бондарь С.Д. Секта меннонитов в России (в связи с историей немецкой колонизации в России). Петроград : тип. В.Д. Смирнова, 1916. 207 с.
- Браун П.Я. Кто такие меннониты?: Краткий исторический очерк / Сост. П.Я. Браун. 2е испр., доп. изд. Гальбштадт, Тавр. Губернии : из-дво "Радуга". 1915. 78 с.
- Денисов Д.Н. Католицизм в конфессиональном пространстве Оренбургского края (конец XVIII – начало XXI вв.). Оренбург : ООО ИПК «Университет», 2014. 149 с.
- Кащеев А.В. Военные пасторы военных округов и действующей армии Российской империи в годы Первой мировой войны. *Журнал Белорусского государственного университета. История*. 2017. № 3. С. 69–75
- Klippenstein, Lawrence (2017) Mennonite COs Under the Russian Tsars (1787–1917), *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 37 : Iss. 3, Article 6*.
- Любавский А. Русские уголовные процессы: В 4 т. Санкт-Петербург : Общественная польза. 1866. Т. IV. 408 с.
- Некрашевич Ф.А. Причины введения рекрутской повинности для евреев Российской империи: историко-правовой аспект. *Ученые записки ВГУ им. П.М. Машерова : сб. науч. трудов*. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 2019. Т. 30. С. 46–49.
- Норман Соломон Иудаизм и этика войны. *Международный журнал Красного креста*. Том 87. 2005. № 858. С. 79–97
- Петровский-Штерн Й. Евреи в русской армии. Москва, 2003. 556 с.
- Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). Собрание I-е. Т. XIII. Санкт-Петербург: Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. № 9919
- ПСЗРИ. Собрание 2-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. IV. № 2267.

- ПСЗРИ. Собрание 2-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. II. № 1330.
ПСЗРИ. Собрание 2-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. II. № 2175.
ПСЗРИ. Собрание 2-е. Санкт-Петербург, 1831. Т.V. № 3006.
ПСЗРИ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. XVI. № 11880.
СЗРИ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXI. № 15721.
ПСЗРИ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXVI. № 19546
ПСЗРИ. Собр. 1-е. Санкт-Петербург, 1830. Т. XXXVIII. № 21163.
Сборник циркуляров Министерства внутренних дел по вопросам воинской и военно-конской повинностей. 1874-1906 гг., Санкт-Петербург, 1906. 415 с.
Свод морских постановлений. / Изд. 1901 г. Кн. 10. Морской устав. Санкт-Петербург, 1902. 427 с.
Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края, 1730-1823. Одесса : Гор. тип., 1836. Ч. 1 : С 1731-го по 1796-й год. 288 с.
Устав внутренней службы в кавалерии. Санкт-Петербург : Воен. тип., 1889. 207 с
Устав внутренней службы в пехотных войсках 1877 г. Санкт-Петербург, 1902. 193 с.

References

- Abdullin H. M. (2007) *Musul'manskoe duhovenstvo i voennoe vedomstvo Rossijskoj imperii (konec XVIII - nachalo XX vv.)* [Muslim clergy and the military department of the Russian Empire (late 18th - early 20th centuries)]: (PhD Thesis), Kazan. [in Russian].
- Bondar S.D. (1916) *Sekta mennonitov v Rossii (v svyazi s istoriej nemeckoj kolonizacii v Rossii)* [Mennonite sect in Russia (in connection with the history of German colonization in Russia)]. Petrograd: tip. V.D. Smirnova, [in Russian].
- Braun P.YA. (1915) *Kto takie mennonity?: Kratkij istoricheskij ocherk* [Who are the Mennonites?: A Brief historical sketch] / Sost. P.YA. Braun. 2e ispr., Tav. gubernii: iz-dvo "Raduga" [in Russian].
- Denisov D.N. (2014) *Katolicizm v konfessional'nom prostranstve Orenburgskogo kraja (konec XVIII – nachalo XXI vv.)*. [Catholicism in the confessional space of the Orenburg region (late 18th - early 21st centuries)] / Orenburg: OOO IPK «Universitet» [in Russian].
- Kashcheev A.V. (2017) *Voennye pastory voennyh okrugov i dejstvuyushchej armii Rossijskoj imperii v gody Pervoj mirovoj vojny* [Military pastors of the military districts and the active army of the Russian Empire during the First World War]. Journal of the Belarusian State University. History. no. 3. pp. 69-75 [in Russian] [in Russian].
- Klippenstein, Lawrence (2017) *Mennonite COs Under the Russian Tsars (1787-1917)*, Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Vol. 37 : Iss. 3 , Article 6.
- Lyubavskij A. (1866) *Russkie ugovolnye processy* [Russian criminal trials]: V 4 t. SPb.: T. IV. [in Russian].
- Nekrashevich F.A. (2019) *Prichiny vvedeniya rekrutskoj povinnosti dlya evreev Rossijskoj imperii: istoriko-pravovoj aspekt* [Reasons for the introduction of conscription for the Jews of the Russian Empire: historical and legal aspect]. *Scientific notes UO VSU im. P.M. Masherov*, no. 30, pp. 46-49 [in Russian].
- Norman Solomon (2005) *Iudaizm i etika vojny* [Judaism and the ethics of war] / *International Review of the Red Cross*, vol. 87, n. 858, pp. 79-97 [in Russian].
- Petrovskij-SHtern J. (2003) *Evrei v russkoj armii* [Jews in the Russian army]. M.: New literary review [in Russian].
- Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (dali – PSZRI)* [Complete collection of laws of the Russian Empire (CCLRE)]. Assembly 1-e: December 12, 1825]. St. Petersburg: In the printing house of the Second Branch of His Own Imperial Majesty's Chancery, 1830. № 9919
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 1-e. SPb. 1830. Т. IV. № 2267
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 2-е. SPb. 1830. Т. II. № 1330
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 2-е. SPb. 1830. Т. II. № 2175
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 2-е. SPb. 1831. Т.V. № 3006
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 1-е. SPb., 1830. Т. XVI. № 11880
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 1-е. SPb., 1830. Т. XXI. № 15721
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 1-е. SPb. 1830. Т. XXVI. № 19546
- PSZRI [CCLRE]. Assembly 1-е. SPb. 1830. Т. XXXVIII. № 21163
- Sbornik cirkulyarov Ministerstva vnutrennih del po voprosam voinskoj i voenno-konskoj povinnostej* [Collection of circulars of the Ministry of Internal Affairs on military and military horse service]. (1874-1906), SPb. [in Russian].
- Svod morskikh postanovlenij* [Code of Maritime Regulations]. (1902). vol. 10. Marine statute. SPb. [in Russian].

Skal'kovskij A. A. (1836) Hronologicheskoe obozrenie istorii Novorossijskogo kraja, 1730–1823 [Chronological review of the history of the Novorossiysk region]. Odessa : Gor. tip. [in Russian].

Ustav vnutrennej sluzhby v kavalerii [Charter of internal service in the cavalry]. (1889). Sankt-Peterburg: Military typography [in Russian].

Ustav vnutrennej sluzhby v pekhotnyh vojskakh 1877 g. [Charter of internal service in the infantry troops 1877]. (1902). Sankt-Peterburg: Military typography [in Russian].

Анотація

Войцехівська Д. Ю. Право на здійснення релігійних обрядів під час проходження військової служби представниками національних меншин Російської імперії (XIX – поч. XX ст.). – Стаття.

У статті розглянуто проблема становлення та реалізації права на здійснення релігійних обрядів представниками національних меншин Російської імперії під час проходження ними військової служби.

У статті досліджується еволюція політики царського уряду у поширення військового обов'язку на найбільш чисельні національні меншини, які не належали до православного віросповідання і проживали на території південних українських земель, що входили до складу Російської імперії. Встановлено, що протягом XIX ст. відбувається поступове скорочення раніше наданих привілеїв, пов'язаних зі звільненням від військової служби та збільшення чисельності військовослужбовців, які не належали до православної конфесії. Це своєю чергою змушує уряд вдатися до нормативного регулювання релігійних відносин у збройних силах.

На підставі аналізу нормативно-правової бази охарактеризовано основні групи законодавчо закріплених релігійних прав військовослужбовців: присяги у присутності духовної особи свого віросповідання, право на здійснення обрядів, які визначалися їхньою вірою, а також відвідування духовних установ, право на допуск до військових підрозділів духовних осіб та організацію ними місць богослужінь тощо. Дотримуючись проголошеного принципу віротерпимості, царський уряд поширював ці норми на представників усіх офіційно визнаних конфесій.

Здійснено аналіз практики реалізації релігійних прав військовослужбовців у XIX – на поч. XX ст. Наведено факти, які свідчать як про успішну реалізацію релігійних прав і свобод військовослужбовців, так і про існування обмежень та заборон у праві на здійснення релігійних обрядів представниками національних меншин під час проходження ними військової служби. Проаналізовано державну політику в питанні надання легального статусу військовим священикам неправославних конфесій, визначено її непослідовний та суперечливий характер.

Ключові слова: релігійна віротерпимість, релігійні права, військовий обов'язок, військовий священик, національні меншини, право на здійснення релігійних обрядів.

Summary

Voitsekhivska D. Yu. The right to perform religious rites during military service by representatives of national minorities of the Russian Empire (XIX – early XX centuries). – Article.

The problem of formation and realization of the right to perform religious rites by representatives of national minorities of the Russian Empire during their military service is considered in the article.

The article examines the evolution of the tsarist government's policy of extending military service to the largest non-Orthodox national minorities living in the southern Ukrainian lands of the Russian Empire. It is substantiated that during the XIX century. there is a gradual reduction of previously granted privileges related to release from military service and an increase in the number of servicemen who did not belong to the Orthodox faith. This, in turn, forces the government to regulate religious relations in the armed forces.

Based on the analysis of the legal framework, the main groups of legally enshrined religious rights of servicemen are characterized, which are: to take an oath in the presence of a clergyman of their religion, to perform rites determined by their faith, to visit religious institutions, the right of admittance to military units of ecclesiastics and organization of places of worship by them, etc. Adhering to the proclaimed principle of religious tolerance, the tsarist government extended these norms to representatives of all officially recognized denominations.

The analysis of the practice of religious rights realization of servicemen in the XIX – early XX century was carried out. There are facts that testify the successful exercise of religious rights and freedoms of servicemen, as well as the existence of restrictions and prohibitions on the right to perform religious rites by members of national minorities during their military service. The state policy on the issue of granting legal status to military priests of non-Orthodox denominations is analyzed, its inconsistent and contradictory character is determined.

Key words: religious tolerance, religious rights, military service, military priest, national minorities, the right to perform religious rites.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1281>
УДК 327.019.5

Л. І. Кормич

orcid.org/0000-0002-6417-8620

*доктор історичних наук, професор,
завідуюча кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

К. В. Савон

orcid.org/0000-0001-5624-7262

аспірантка кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

СИМВОЛІЧНИЙ АСПЕКТ ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ В ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Технічний прогрес спричинив суттєві зміни в політичній комунікації, модифікуючи її зміст та форму. Різні формати ЗМІ та комунікаційних засобів, як газети, радіо, телебачення, Інтернет, розширювали поле комунікації, стимулювали зростання кількості споживачів. Змінювалась і якість комунікації, якщо раніше вона була пряма, то нині над повідомленнями працює ціла група фахівців. Політика загалом стає більш медійною, і це стосується всіх її напрямів. Візуалізація забезпечує краще сприйняття, створює асоціативний ряд в усвідомленні, прискорює реакцію у відповідь тощо. Все це повною мірою стосується процесів створення іміджу держави. Імідж держави часто асоціюється не з професіоналізмом політиків, а з їх вдалою комунікацією з громадянами. Тому особливої уваги потребує процес формування іміджу держави як частини комунікації, мета якої полягає у встановленні політичної влади, визнанні держави на міжнародній арені, формуванні певної суспільної думки. Ці аспекти є **актуальними** для політичної науки, а результати теоретичного аналізу можуть впроваджуватись у політичну практику, підвищуючи її ефективність.

Слід зазначити, що різні аспекти політичної комунікації ставали предметом наукового аналізу та **представлені в дослідженнях** таких зарубіжних та вітчизняних вчених, як К. Дойч, Д. Ліллікер, Ж. Бодріяр, Дж. Томсон, Е. Мамонтова, Г. Почепцов та інші. Основні положення та висновки цих розробок створюють базу подальших наукових розвідок.

У статті сформульована мета – узагальнити принципові тези попередніх досліджень та окреслити перспективи візуалізації держави для впровадження її позитивного іміджу як суб'єкта політики.

Розглянемо підходи до політичної комунікації та ролі в ній іміджування. Так, Д. Ліллікер у книзі «Політична комунікація. Ключові концепти», аналізуючи політичну комунікацію, наголошував, що вона має виконувати місію активатора; це не має бути серією наказів для суспільства від еліти, правлячої групи, а має сприяти зворотному зв'язку із суспільством та спонукати до участі (Lilleker, 2006, p. 1).

С. Анхольт, один із фахівців у конструюванні іміджу держав, визначив параметри та запропонував рейтинг, за яким держави отримують оцінку їх національного бренду. Аналізуючи запропоновані характеристики, можна дійти висновку, що, якщо держава у світі стає відомою за позитивним брендом, то вихідців із неї поважають, економіка цієї держави скоріше за все є розвинутою, підприємці створюють робочі місця по всьому світові, держава займає передові позиції в питаннях екології, туризму, електронного урядування, цифровізації тощо, тобто, держава використовує та нарощує потенціал «м'якої сили». На таку державу не нападають, а в разі прояву агресії щодо неї світова спільнота стане на її бік та докладе максимум зусиль для встановлення миру та для того, щоб держава повернула втрачене. Застосовуючи такий підхід до України, дослідники наголошують на потребі формувати та презентувати позитивний імідж нашої держави у світі, що допоможе розв'язати складні геополітичні проблеми та прискорить вирішення питань припинення агресії РФ (Малишко, 2020).

Можна зауважити, що іміджування надає політичній комунікації емоційності, впливаючи на ірраціональне сприйняття. І таку роль іміджу не лише ми спостерігаємо на сучасному етапі, можемо побачити в різні часи.

Зокрема, Д.Дж. Ліллікер зазначав вплив телебачення в СРСР за часів Сталіна та у Німеччині за часів Гітлера. Голлівудські фільми з антирадянським контентом були інструментом політичної комунікації, бо політична комунікація за допомогою різних каналів спрямована не тільки на надання політичної інформації, а і на створення образу. Політика дедалі більше набуває ірраціонального характеру (Lilleker, 2006, p. 9).

Все це зумовлює важливість використання різних засобів впливу, які здатні формувати певний імідж у політиці. Наприклад, враховуючи, що кінематографія є засобом просування іміджу в рамках політичної комунікації, слід підтримати позитивні зрушення в Україні стосовно вкладання коштів в український кінематограф, що висвітлює історію нашої держави, формує культурну еліту як носія патріотичних цінностей.

Загалом політична комунікація являє собою взаємозв'язок між політичними інститутами, ЗМІ та громадянами з метою певного впливу. І кожен із різновидів комунікації уособлює специфіку такого впливу. Г. Почепцов у своїй книзі «Теорія комунікації» виділяв такі види комунікації: візуальна, вербальна, перфомансна, міфологічна, художня. Всі ці види впливають на формування іміджу держави, утворюючи позитивний чи негативний ряд асоціацій (Почепцов, 2001). Такі асоціації закріплені у формальних та неформальних символах держави, які є одним із найважливіших компонентів іміджу.

Дослідниця візуального спектру політики Е. Мамонтова зазначає, що «простір публічної комунікації структурується через інформаційний обмін змістовних значень, які передаються не тільки через текст, слово, метафору, але і за допомогою структур візуальної і поведінкової природи. Так і державний прапор, і меморіальний комплекс, і ритуальні акції можна розглядати як інструмент інформаційного впливу на соціальне середовище, а значить, і як фактор забезпечення діяльності системи владно-управлінських відносин» (Мамонтова, 2013, с. 135).

Символи презентують імідж держави, супроводжують всі етапи її розвитку. Так, слідом за прийняттям Акта про незалежність України, постало питання назви держави, зміни прапора та інших державних символів. Це підтверджує, що символічний аспект політичної дійсності важливий і виступає складником реальної політики. Атрибути держави як частина її іміджу мають відображати історію народу, його дух та територію. І такий характер має бути притаманний всім державним символам, як офіційним (закріпленим у Конституції), так і не офіційним (Сухонос, 2005, с. 86–87).

Офіційними символами нашої держави є Державний Прапор України, Великий Державний Герб України, малий Державний Герб України, Державний Гімн України (Конституція України, 1996, ст. 20). Усі ці символи мають глибоке історичне коріння і демонструють пов'язаність поколінь, формують гордість за державу та її творців, виховують патріотизм, активізують участь у державотворчих процесах і демократичних трансформаціях тощо.

Кожен із цих символів має свій зміст і впливає на свідомість та підсвідомість і своєю формою, і своїм кольором. Наприклад, В. Бебик, дослідивши Державний Прапор, стверджує, що синій колір є кольором безконфліктності, гармонії та емоційності. А жовтий колір символізує сонце, що створює відчуття веселості та яскравості (Бебик, 2005). Державний Герб України – тризуб, це спадок Київської Русі, знак Княжої Держави Володимира Великого. З позицій геральдики у гербі закладені історична складова частина та дух народу. Державний Гімн України відображає важкий шлях України до Незалежності і разом із тим демонструє силу і дух української нації. Тобто кожен символ наповнює імідж української держави новими характеристиками та ознаками.

Імідж України залежить не лише від впливу формальних державних символів. Найбільше впливає на нього уявлення про громадян країни. Тому можна сказати, що значною мірою формуванню позитивного іміджу України посприяли події Помаранчевої революції 2004 року, Революції Гідності 2013–2014 років, опору агресії РФ з 2014 року по теперішній час. Масова участь та героїчна поведінка людей у цих подіях засвідчили, що наша держава являє собою форпост боротьби за утвердження демократичних цінностей у світі.

«Небесна сотня», добровольчі військові формування, волонтерський рух – все це викликало повагу та підтримку світової спільноти, що набуло не лише морального, а й матеріально-го характеру: санкції проти РФ, фінансова допомога, військова допомога Україні тощо. Але важливо зберігати та підтримувати такий позитивний образ, не руйнувати його інформацією про численні корупційні скандали, державну зраду посадовців чи їх непрофесіоналізм, який спричиняє і репутаційні, і економічні втрати.

Останнє суттєво залежить від іміджу політичної еліти, яка є неформальним символом держави. Тому популярність провідних політиків у власному суспільстві та в інших країнах світу підсилює інтерес до нашої держави і може впливати на ставлення до держави різних суб'єктів світової політики. У сучасних умовах активна комунікація в соціальних мережах спроможна породжувати ще більший інтерес до України у світі, чим мають опікуватись та користуватись представники політичної та культурної еліти країни.

Комунікаційне агентство RMA проводило дослідження щодо рейтингу ефективності комунікації президентів у соціальних мережах. У деяких країнах аналізували акаунти прем'єр-міністрів, бо у президентів не було офіційних сторінок у соціальних мережах. Для дослідження використовували соціальні мережі Facebook та Instagram. Країнами для порівняння були обрані США, Канада, Угорщина, Ісландія, Італія та низка інших. Базисом для дослідження стали такі показники, як залучені користувачі, середнє залучення до посту, найбільша кількість реакцій, коментарів, репостів публікації та ін. (RMA, 2020).

Під час проведення дослідження президентом США був Д. Трамп, і за кількістю балів він посів перше місце за комунікацією, а друге місце отримав президент України В. Зеленський. Також нинішній президент України отримав перше місце в рейтингу середнього залучення до посту в Instagram (RMA, 2020). Але треба брати до уваги, що рейтинги дуже динамічні і будь-яка нова інформація чи ситуація здатні їх повністю змінити, навіть перевести з плюса на мінус, що і відбулось стосовно названих осіб, один з яких програв вибори, а рейтинги другого різко зменшились. Тому такі дослідження мають бути системними. Але при цьому важливо визнавати, що коли йдеться про перших осіб держав, то їхня практична діяльність та власне відображення цієї діяльності комунікаційними засобами є одним із важливих складових частин іміджу країни.

Президенти, залучаючи в соціальних мережах широке коло користувачів, отримують їхні лайки, коментарі та репости, що виступає неформальним символом держави та формує певне ставлення до неї. Уподобання в соціальних мережах може трактуватися як акт підтримки, згода з твердженням або вираження співчуття (Theocharis, 2021, p. 10).

У державі президент сприймається як лідер. Тому імідж України також значною мірою пов'язаний з образом президента, правлячої партії, а отже, чітко і зрозуміле поширення інформації щодо діяльності політичних діячів може покращити наш імідж, як і зіпсувати його в разі інформаційних помилок та прорахунків, або за обставин розходження реальних дій із поданим інформаційним контентом. Реалістична позитивна інформація і комунікація стимулюють участь або підтримку демократичного транзиту України, а негативна або необ'єктивна та недостовірна знижує ефективність цих процесів.

Таким чином, роблячи **висновки**, можна констатувати, що категорія іміджу держави включає низку важливих складників, таких як уявлення про поведінку народу, позиції еліти, формальну символіку, а також характеризує якість їх відображення в комунікаційних процесах.

Ж. Бодріяр ввів поняття «симулякр», який трактується як неіснуюча копія чогось. Світ повний симулякрів, створює велике навантаження на медійне уявлення про предмет. Важливо, щоб симулякр мав основу, щоб у процесі сприйняття іміджу чогось у реальному часі реципієнт не почувався розчарованим. Бо це породжує негативне сприйняття, що може спотворювати імідж держави. Все це відображається і на внутрішньополітичних, і на зовнішньополітичних процесах.

Тому слід визнати, що емоційний фактор у політичній комунікації відіграє важливу роль, часто відсторонюючи раціональність від успіху політичного лідера та країни. Символи мають велике значення в політичній комунікації та стають елементами іміджу держави, за допомогою яких державу розпізнають на міжнародній арені.

Україна починає використовувати «м'яку силу» та прагне бути активним суб'єктом у рамках публічної дипломатії. За роки незалежності імідж України значною мірою конструювався на тезі «Україна – не Росія». Однак цього явно замало. Потрібно, щоб інші держави оцінювали Україну і, відповідно, стосунки з нею як корисні та інноваційні, а отже, і перспективні. У цьому контексті системне поєднання складників іміджу держави може прискорити інтеграцію України до таких структур, як ЄС та НАТО, сприятиме утворенню статусу України як повноправного партнера та дієвого суб'єкта міжнародних відносин.

Література

- Бебик В. (2005) Психологія національних кольорів. *Голос України*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/222767>
- Комунікація Президента України у Facebook та Instagram. У порівнянні із західними лідерами. (2020) *RMA*. URL: https://rma.team/western_leaders/
- Конституція України № 254к/96-ВР. 1996. *Офіційний вісник України*. ст. 20. Код акта 254к/96-ВР
- Lilleker Darren G. (2006). Key concepts in political communication. *SAGE Publications Ltd*; 1st edition, 224 p. URL: https://people.unica.it/fulvioventurino/files/2015/10/LILLEKER_Key-concepts-in-political-communication.pdf
- Малишко Д. (2020) Зеленському потрібно зайнятися іміджем заради існування України – Саймон Анхольт. *Апостроф*. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2020-02-02/zelenskomu-nujno-zanyatsya-imidjem-radi-suschestvovaniya-ukrainyi---saymon-anholt/30692>
- Мамонтова Е. Публічне управління як політико-комунікативний процес: символічний аспект. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2013. № 3(23). С. 135–140. URL: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/547>
- Почепцов Г. Теория коммуникации. Киев : Ваклер; Москва : Рефл-бук, 2001. 656 с. URL: <http://socium.ge/downloads/komunikaciisteoria/pochepcov%20teoria%20komunikacii.pdf>
- Сухонос В. Теорія держави і права. Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. 536 с. URL: https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/K_DPD/TDP_posibnik.pdf
- Theocharis Yannis & Andreas Jungherr (2021) Computational Social Science and the Study of Political Communication. *Political Communication*, 38: 1-2, 1-22, DOI: 10.1080/10584609.2020.1833121

References

- Bebyk V. (2005) Psykholohiia natsionalnykh koloriv [Psychology of national colors], *Holos Ukrainy*. URL: <http://www.golos.com.ua/article/222767> [in Ukrainian]
- Komunikatsiia prezydenta Ukrainy u Facebook ta Instagram. U porivnianni iz zakhidnymy lideramy [Communication of the President of Ukraine on Facebook and Instagram. Compared to Western leaders]. (2020) *RMA*. URL: https://rma.team/western_leaders/ [in Ukrainian]
- Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. № 254к/96-ВР. 1996. *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. st. 20. Kod akta 254k/96-VR [in Ukrainian]
- Lilleker Darren G. (2006). Key concepts in political communication. *SAGE Publications Ltd*; 1st edition, 224 p. URL: https://people.unica.it/fulvioventurino/files/2015/10/LILLEKER_Key-concepts-in-political-communication.pdf
- Malysheko D. (2020) *Zelenskomu potribno zainiatysia imidzhem zarady isnuvannia Ukrainy - Saimon Ankholt* [Zelensky needs to take care of his image for the sake of Ukraine's existence – Simon Anholt]. *Apostrof*. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2020-02-02/zelenskomu-nujno-zanyatsya-imidjem-radi-suschestvovaniya-ukrainyi---saymon-anholt/30692> [in Ukrainian]
- Mamontova, E. (2013). Publichne upravlinnia yak polityko-komunikatyvnyi protses: symvolichnyi aspekt [Public administration as a political-communicative process: a symbolic aspect]. *Epistemolohichni doslidzhenia v filosofii, sotsialnykh i politychnykh naukakh*, 3(23), 135–140. URL: <https://visnukpfs.dp.ua/index.php/PFS/article/view/547> [in Ukrainian]
- Pocheptsov G. (2001). *Teoriya komunikatsii* [Theory of Communication]. K.: Vakler; M.: Refl-buk. 656 p. URL: <http://socium.ge/downloads/komunikaciisteoria/pochepcov%20teoria%20komunikacii.pdf> [in Russian]
- Sukhonos V.V. (2005) *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]. Sumy : VTD «Universytetska knyha», 536 с. URL: https://biem.sumdu.edu.ua/images/stories/docs/K_DPD/TDP_posibnik.pdf (in Ukrainian)
- Theocharis Yannis & Andreas Jungherr (2021) Computational Social Science and the Study of Political Communication. *Political Communication*, 38:1-2, 1-22, DOI: 10.1080/10584609.2020.1833121

Анотація

Кормич Л. І., Савон К. В. Символічний аспект іміджу держави в політичній комунікації. – Стаття.

У статті розглянуто імідж держави як форму політичної комунікації. Проаналізовано модифікацію політичної комунікації у зв'язку з інноваційним розвитком суспільства. Охарактеризовані суб'єкти комунікації (політичні інститути, ЗМІ, громадяни) та кінцева мета політичної комунікації – отримання відповідних реакцій і дій від споживачів цієї комунікації. Визначено, як відбувається зміна сприйняття інформації та відображення реакції на цю інформацію. Розкрито специфіка терміна «політична комунікація» та наведені такі види комунікації, як візуальна, вербальна, перформансна, міфологічна, художня. Всі ці різновиди комунікації відображені в конструюванні іміджу держави. При цьому в центрі уваги символічна складова частина іміджу, яка розподілена на формальну та неформальну. До формальних зараховано символи, закріплені Конституцією України, а до неформальних – сприйняття народу, лідера, назви держави. Розкрито значення кольорів Державного Прапора України та історичний підтекст Державного Герба України і Державного Гімна України. Окремо проаналізовано вплив сприйняття позицій та дій громадян у складні періоди державного розвитку. Охарактеризовано комунікацію президента з аудиторією на підставі дослідження, проведеного RMA: «Комунікація Президента України у Facebook та Instagram у порівнянні із західними лідерами». Було зроблено висновок щодо можливостей для президента привертати увагу до власної країни, будучи певним символом демократичної держави з вільними виборами. Дослідження також переконливо доводять, що соціальні мережі зараз виступають ефективною комунікаційною платформою для політичної діяльності. Реалізація політичної комунікації впливає на емоційну складову частину, стосуючись ірраціонального осмислення інформації. Однак, окрім симулякрів, які впливають на імідж держави, мають проводитись конкретні дії для формування позитивного її сприйняття.

Ключові слова: імідж держави, політична комунікація, суб'єкти комунікації, державні символи, громадяни, політична еліта.

Summary

Kormych L. I., Savon K. V. Symbolic aspects of a state's image in political communication. – Article.

The article considers the image of the state as a part of political communication. Modification of political communication has a strong interconnection with technical development. The characteristics of communication subjects (i.e., political institutions, media, and citizens) reveal the ultimate goal of political communication that consists of receiving appropriate reactions and actions from consumers of this communication. The perception of information changes and the reflection and reaction to the respective information. The specifics of the term political communication are revealed, and such types of communication as visual communication, verbal communication, performance communication, mythological communication, and artistic communication are given. All these communications are reflected in the construction of the image of the state. The focus is on the symbolic component of the state's image, divided into formal and informal. The formal symbols include the symbols enshrined in the Constitution of Ukraine, and the informal symbols include the citizens, the leader of the state, and the name of the state. The significance of the Ukrainian State Flag colors and the historical subtext of the Ukrainian Coat of Arms, which consists of the Grand Duke Volodymyr Coat of Arms and the Coat of Arms of the Zaporizhia Cossacks Army, are revealed. The research of the Ukrainian President's communication with the audience is grounded upon the study conducted by RMA: "Communication of the President of Ukraine on Facebook and Instagram in comparison with Western leaders". The main conclusion is that the President possesses the vast potential to attract attention to the state as a symbol of a democratic state with free elections. Research also convincingly proves that social networks are now a communication platform for political activity. The implementation of modern political communication affects the emotional component, affecting the irrational conceptualization of information primarily. In addition to simulacra, which affects the state's image, there must be specific actions to obtain a positive perception.

Key words: image of state, political communication, subjects of communication, state symbols, citizens, political elite.

Л. Дж. Магеррамова
orcid.org/0000-0001-8111-3178
докторант, преподаватель
Бакинского славянского университета

СТРАТЕГИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Важнейшей чертой внешней политики страны является ее сбалансированность, последовательность и прогнозируемость. От логичности шагов во внешнеполитической деятельности государства зависит его предсказуемость, а значит – доверие к нему со стороны международных структур.

Сегодня Азербайджан является самым мощным государством в регионе. Азербайджанская Республика развивает полномасштабное сотрудничество с крупнейшими странами и международными организациями. «Азербайджан стабильно и повсеместно осуществляет независимую, прогнозируемую политику сотрудничества и созидания, что вызывает неизменное уважение к нам во всем мире. Причем, что особо показательно, наша республика не только остается верна своему когда-то избранному курсу, но и во многом благодаря ему преуспевает» (Ибрагимова, 2010).

«Создание и укрепление гражданского общества, укрепление процесса демократизации, строительство правового государства – это не просто лозунг или намерение, это – главное условие для всестороннего развития Азербайджана. Наш опыт свидетельствует о том, что путь, избранный Азербайджаном – правильный путь», – говорил Ильхам Алиев (Из выступления Президента Ильхама Алиева на открытии осенней сессии Милли Меджлиса, 2005). Приоритетными направлениями внешней политики Азербайджанского государства являются: «развитие плюралистической демократии, основанной на рыночной экономике и верховенстве законов; развитие добрососедских и взаимовыгодных отношений с соседними странами; усиление безопасности и стабильности в регионе; предотвращение противозаконных перевозок оружия и других противозаконных перевозок; преданность существующим глобальным режимам по предотвращению распространения ядерного оружия и создание на Южном Кавказе свободной от ядерного оружия зоны; демилитаризация бассейна Каспийского моря; интеграция в структуры Европейской и Трансатлантической безопасности и сотрудничества, включая НАТО, Европейский Союз, Западно-Европейский Союз и Совет Европы; ускорение развития различных отраслей экономики страны, пользуясь выгодным стратегическим и географическим положением Азербайджана, расположенного на стыке Запада и Востока; развитие Евразийского транспортного коридора, участником которого является Азербайджан» (Приоритеты внешней политики Азербайджана, 2019).

Азербайджан опирается на европейские принципы как в политическом отношении, так и в системе социальной защиты, гуманитарном аспекте. «Основоположающим направлением развития Азербайджана является строительство правового, светского, демократического государства на основе ценностей мировой цивилизации» (Международные договоры по правам человека. 5 февраля 2018. Общий Базовый Документ – Азербайджанская Республика. URL: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler>).

Наша страна занимает преимущественное место в мире как подлинно независимый, финансово обеспеченный и общественно прогрессивный геосубъект, равноудаленный от влияния и зависимости конкретных стран и равнововлеченный в мировую политическую систему. «Минувя общемировые экономические кризисы, руководство Азербайджана вывело его в состояние устойчивого развития. В 2015 году за большие успехи в реализации Целей развития тысячелетия Азербайджан получил награду «Юг-Юг» был включен в число стран категории высокого человеческого развития» (Ахмедова, 2018).

В 2008 году Всемирный банк признал Азербайджан страной-реформатором. «В классификации Всемирного банка по общему национальному доходу на душу населения Азербайджан

вошел в категорию стран с «высокими средними доходами» раньше, чем другие государства СНГ» (Концепция развития «Азербайджан-2020: взгляд в будущее. URL: https://president.az/files/future_ru.pdf). Добыча, транспортировка и переработка углеводородного сырья играют важную роль фундамента как внутренней, так и внешней политики Азербайджанского государства, поставляющего на мировой рынок жизненно необходимые энергоресурсы. Об этом не раз убедительно говорил Президент страны Ильхам Алиев, отмечая, что «Азербайджан обладает колоссальным экономическим потенциалом, является транспортно-энергетическим коридором между Востоком и Западом. Для превращения молодого независимого Азербайджана в прогрессивное, обладающее устойчивым экономическим развитием государство общенациональный лидер Гейдар Алиев определил нефтяную стратегию, которая стала основой коренной трансформации дальнейших политико-экономических реформ. Новая нефтяная стратегия обеспечила привлечение иностранных инвесторов к разработке нефтяных месторождений Азербайджана, диверсификацию маршрутов транспортировки сырой нефти, эффективное управление нефтяными доходами и вступление Азербайджана в новый этап развития» (Нефтяные и газовые проекты, 2020).

«Нефтяной проект века «Баку-Тбилиси-Джейхан» (названный в честь его главного инициатора и создателя именем Гейдара Алиева) историки назовут гарантом вечной независимости Азербайджана» (Ахмедова, 2018). «Наше сегодняшнее развитие, наши сегодняшние достижения, вхождение Азербайджана в мировое сообщество как истинно независимой страны во многом связаны с подписанием «Контракта века». Это был очень смелый и мудрый шаг. Этот шаг, предпринятый великим лидером Гейдаром Алиевым, служит улучшению благосостояния азербайджанского народа, всестороннему развитию Азербайджана», – говорил Ильхам Алиев (Ильхам Алиев: «Благодаря реализации «Контракта века» вся нефтегазовая инфраструктура Азербайджана была обновлена», 2009).

С целью последующего развития энергетической стратегии страны были введены в строй основные экспортные трубопроводы: Баку-Тбилиси-Джейхан для экспорта нефти с месторождения Азери-Чираг-Гюнешли и газопровода Баку-Тбилиси-Эрзурум с месторождения Шахдениз, была построена железная дорога Баку-Тбилиси-Карс. По оценкам специалистов, только запасы газа на азербайджанском месторождении Шахдениз составляют 1,2 триллиона кубометров; оно признано одним из немногих гигантских месторождений газа в мире.

В целом, «как свидетельствует статистика, для поставок азербайджанской нефти из Каспийского моря на мировые рынки были построены нефтепроводы протяженностью до 1/10 экватора Земли: Баку-Новороссийск (1330 километров), Баку-Супса (833 километра) и основной экспортный нефтепровод Баку-Тбилиси-Джейхан (1768 километров)» (The Caucasus economic & social analysis journal of southern Caucasus. URL: <file:///C:/Users/Jeyla/AppData/Local/Temp/The%20Caucasus-41.02.2021.pdf>). В результате доходов, получаемых от реализации нефтегазовых контрактов, в стране осуществляются без преувеличения грандиозные проекты.

«Только в течение 14 лет, минувших после подписания контракта, в азербайджанскую экономику в целом было вложено более 40 млрд. долл. США инвестиций... Было заключено 27 нефтяных контрактов с 43 компаниями, принадлежащими 21 стране мира, за счет которых в развитие нефтяной промышленности Азербайджана было предусмотрено вложение капитала в размере 60 млрд. долл. США» (Общая историческая справка на тему «Контракт века», 1994).

20 сентября 2014 года, в год двадцатой годовщины «Контракта века», «был подписан один из важнейших по своему политическому, экономическому и стратегическому значению контрактов в истории Азербайджана. Состоялась церемония закладки фундамента проекта «Южный газовый коридор» с участием глав государств и правительств, министров стран Юго-Восточной Европы и руководителей международных компаний» (Нефтяной сектор/ URL: <https://ru.president.az/azerbaijan/contract>). Президент Ильхам Алиев назвал данный проект «Газовым контрактом века».

«А 14 сентября 2017 года в Баку было подписано новое Соглашение о совместной разработке месторождений «Азери», «Чираг» и глубоководной части месторождения «Гюнешли» в

азербайджанском секторе Каспийского моря» (там же). Подписание «Нового контракта века» заложило основу соответствующего этапа нефтяной стратегии Азербайджана.

На сегодня Азербайджан широко экспортирует добываемые энергоресурсы в соседние государства. Важнейшими проектами стали TANAP и TAP. Ресурсной базой сданного в эксплуатацию Транс-Анатолийского газопровода (TANAP) является вторая очередь азербайджанского газового месторождения Шахдениз, связанная с транспортировкой попутного газа от грузино-турецкой границы до границы Турции с Европой.

Газопровод TAP (Транс-Адриатическая ветка) протяженностью 882 километра «должен принять газ проекта Шахдениз-2 у магистрали TANAP на границе Греции и Турции. Газопровод пересекает Грецию, Албанию, Адриатическое море и на юге Италии должен войти в газотранспортную сеть Snam. Чтобы полностью использовать возможности газопровода, Азербайджан намерен нарастить добычу природного газа, а также подключить к проекту других игроков, в частности, Иран и Туркменистан» (Куда ведет газопровод из Баку. URL: <https://www.rbc.ru/newspaper/2018/05/30/5b0d2a389a79472bcb56ab94>).

Проекты международного значения служат продолжительному и устойчивому развитию Азербайджана. Успешная реализация данных проектов «полностью соответствует системе либеральных экономических отношений нашей страны, а также законам мирового рынка, мирохозяйственного глобализирующегося развития. По оценкам специалистов, за ближайшие 20 лет только от продажи нефти Азербайджан получит более 200 миллиардов долларов» (Ибрагимов Дж. Нефтяная стратегия Гейдара Алиева – основа независимости Азербайджана. Каспий, 17 окт. 2009). К концу 2017 года доходы Госнефтефонда от «Контракта века» приблизились к \$128 млрд.

Таким образом, приоритетные цели и задачи внешней политики Азербайджана остаются неизменными – они направлены на всестороннее развитие страны в рамках международного сообщества, и это стимулирует интерес к нам во всем мире. Ведь нефтяные и газовые контракты – это не только углеводороды, но еще и уверенность при вложении средств для их добычи. Тем самым, у Азербайджанского государства выработан мощный нормативный потенциал во взаимоотношениях с зарубежными партнерами, что является важнейшим фактором для укрепления позиции Азербайджана в мире.

При этом Азербайджан не только является страной, готовой к иностранным инвестициям, но и государством, вкладывающим капитал в зарубежные страны. Президент страны Ильхам Алиев не раз отмечал, что данный фактор открывает новые горизонты для развития Азербайджанской Республики. Таковым, к примеру, стал крупный кредит с низкой процентной ставкой, выданный Азербайджаном Грузии на этапе строительства железной дороги Баку-Тбилиси-Карс; это и благотворительные акции азербайджанских дипломатических представительств в таких странах, как Россия, Молдова, Египет и др.

Международная благотворительность характеризует современную политику нашей страны как гуманную и восприимчивую к пульсу планеты, а Азербайджан – как равноправное государство в мировой системе народов. С этой точки зрения, важную роль в развитии международного имиджа Азербайджана играет деятельность крупнейшей неправительственной организации страны Фонда Гейдара Алиева во главе с президентом Фонда, Первым вице-президентом Азербайджана Мехрибан Алиевой. Благотворительность – важная, если не определяющая, сфера деятельности Фонда Гейдара Алиева.

Широкомасштабная миссия Фонда Гейдара Алиева в социальной, организационной и гуманитарной областях охватывает, помимо различных направлений жизни азербайджанского государства, сферы развития в разных уголках земного шара. Благоустройство и воздвижение объектов в различных регионах мира, оказание поддержки странам, претерпевшим бедствия или катастрофы, помощь уязвимым социальным слоям – представителям разных народов – все это характеризует деятельность Фонда Гейдара Алиева. За общественную и благотворительную деятельность во многих сферах, вклад в формирование атмосферы мультикультурализма, диалог между народами, выдающиеся достижения в служении высшим идеалам человечества Мехрибан ханум Алиева была удостоена орденов и медалей, почетных знаков отличия самых разных стран и организаций. «Фонд Гейдара Алиева также ведет неустанную

работу в направлении пропаганды во всем мире нашей страны и признания нашего богатого культурно-исторического

«Фонд Гейдара Алиева также ведет неустанную работу в направлении пропаганды во всем мире нашей страны и признания нашего богатого культурно-исторического наследия... Благодаря своим крупномасштабным, грандиозным проектам Фонд оказал огромное содействие превращению Азербайджана в мультикультуральную, толерантную страну в мировом масштабе» (Фонд Гейдара Алиева вносит огромный вклад в социально-экономическое развитие страны, 2019).

Международный имидж Фонда Гейдара Алиева, а вместе с ним и уважение, признание значимости, весомости и авторитета Азербайджана во всем мире растут с каждым днем. Следует отметить, что сама постановка цели заключается в себе основополагающую доминанту странового пиара, который призван представить миру уникальность и особенность нашей страны. Философия азербайджанства является той квинтэссенцией имиджа Азербайджана, которая объединяет традиции, древнюю культуру, созданную на пересечении Запада и Востока, толерантность, традиции государственности, гуманность, ученость, мудрость ковра и мугама. Благодаря целенаправленной имиджепологающей политике первой леди Мехрибан Алиевой Баку считается культурным Давосом мира. Проект фонда «Азербайджан – пространство толерантности» способствовал капитализации имиджа Азербайджана как страны с позитивным ментальным имиджем. Толерантность имеет большое значение для цивилизованной общественности для создания и поддержания диалога.

Конечная цель странового имиджа – это лояльность к стране со стороны зарубежной общественности. Толерантность – самый перспективный путь к формированию лояльности. Проекты Фонда, поддерживающие имидж толерантной страны, способствуют расширению круга друзей Азербайджана и развитию в мире имиджа толерантной страны... «В 2013 году Азербайджан в одной обойме с Швецией, Канадой, Аргентиной и Австралией вошел в первую пятерку толерантных стран мира, опередив не только азиатские, но и большинство европейских стран» (Гасанова, 2013).

Все вышесказанное свидетельствует о статусе Азербайджана в мире, является результатом достигнутых успехов как во внутренней, так и внешней политике страны, реализации демократических ценностей. В зарубежном сообществе все более крепнут интерес и уважение к Азербайджану и азербайджанцам. В стране регулярно проводятся различного рода форумы, в том числе, международные, встречи с зарубежными партнерами во многих областях.

Азербайджанские граждане достойно представляют страну в самых разных сферах. «Сегодня Азербайджан говорит свое слово на любом международном форуме, идет своим путем, путем независимости и достоинства... Эта политика поддерживается народом, одобряется им и снискала нам большую славу на международной арене», – подчеркивал Ильхам Алиев (Президент Азербайджана принял участие в открытии здания Центра Гейдара Алиева в Сумгайыте, 2016).

С полным основанием можно утверждать, что сегодня Азербайджан находится на самом высоком уровне развития, отвечающем вызовам века. Благодаря дальновидной экономической стратегии, заложенной в основу национального развития, Азербайджан сумел выйти на передовые рубежи не только в регионе, но и во всем мире, и это касается не только топливноэнергетического комплекса, но и сфер транспорта, сельского хозяйства, многих других направлений народного хозяйства. Об этом, помимо прочего, свидетельствуют весьма значимые достижения страны в области информационно-коммуникационных технологий, запуск космических спутников Azerspace-1, Azerspace-2 и низкоорбитального спутника Azersky, что имеет важное значение с точки зрения укрепления позиции Азербайджана в космическом формате.

«Бесспорно, наиболее заметным и ярким признаком вхождения Азербайджана в современный исторический этап является расцвет культурной жизни в нашей стране, открывающий все новые парадигмы и перспективы взаимопроникновения азербайджанских и общемировых духовных ценностей. Бакинский Международный Гуманитарный Форум является показательным тому примером, своеобразным мостом дружбы народов. [...] Показательно, что это происходит именно в Баку, ведь азербайджанская земля во все времена славилась

толерантністю і гостеприимством, а азербайджанський народ – умением созидать и объединять» (Мехтиев, 2016).

VII Глобальний Бакинський Форум, який відбувся в Баку в березні 2019 року, пройшов під назвою «Нова зовнішня політика», хоча, як зазначав у своєму виступі Президент країни Ільхам Алієв, «немає підстав говорити про нову зовнішню політику Азербайджана. Звичайно, світ в цілому і ситуація в регіоні змінюються, і ми регулюємо нашу зовнішню політику в відповідності з змінюючимся світом. Але в цілому зовнішня політика Азербайджана стабільна, передбачувана, незалежна і ґрунтується на національних інтересах країни» (Ільхам Алієв: Зовнішня політика Азербайджана стабільна, передбачувана і незалежна, 2019).

Глава нашої держави Ільхам Алієв неодноразово заявляв про те, що Азербайджан – багатонаціональна країна і ця багатонаціональність – наше багатство, наше достоїнство. Ми пишемося тим, що ні на одному з історических етапів Азербайджана не було дискримінації національних і релігійних меншин, і ніколи їх свободи, права не захищалися так, як в суверенній Азербайджанській державі. Це реальність наших днів, це менталітет азербайджанського народу і це – політика Президента нашої країни. «У Азербайджана давня історія, багата культура, високі національні цінності, які він зберігає», – зазначав Президент Азербайджана Ільхам Алієв (Азербайджан і Швейцарія розглядають один одного як реальних партнерів, 2009).

Мультикультуралізм є нормою життя суспільства і основою політики Азербайджанської держави. «Президент Азербайджана Ільхам Алієв відзначив дуже важливу деталь: великим достоїнством країни є те, що тут ніколи не було протистояння на релігійній і національній ґрунті. І причина дуже проста: справа в тому, що в Азербайджані мультикультуралізм ніколи не був ідеєю, насадженою зверху. Поліетнічність, поліконфесійність тут завжди були нормою. Різні культури в країні не притираються один до одного «через неможливо» – вони знаходяться в постійному діалозі, вони неперервно взаємодіють і збагачуються. Тому немає нічого дивного в тому, що керівництво Азербайджана вознесло мультикультуралізм в ранг державної політики і бачить своєю задачею не тільки збереження цих традицій в країні, але і розповсюдження їх по всьому світу. А те, наскільки робочою є ця модель, можна спостерігати, що називається, в режимі реального часу...» (Учасниця Бакинського гуманітарного форуму Наталя Красовська: Ефективність мультикультуралізму в Азербайджані можна спостерігати в реальному часі, 2016).

Підводячи загальні висновки зовнішньополітичного курсу Азербайджанської держави і оцінюючи результати, досягнуті на сьогоднішній момент, ми можемо констатувати, що Азербайджан – сучасна, модернізується, гармонічно інтегрована в світове суспільство країна. Це відкриває нові можливості для трансформації азербайджанського суспільства в умовах нової історії, формування нового бачення різноманітного світу, досягнення взаєморозуміння між народами, гармонії між общечеловеческою культурою і її національними формами.

Знаходясь на стику інтересів Півночі і Півдня, Заходу і Сходу, Азербайджан відкритий для взаємовигідного співробітництва з усіма країнами світового суспільства. «Дальніший розвиток Азербайджана призначено здійснюватися по демократичній дорозі, будуватися по принципам правового регулювання, з опорою на історическі і національні традиції, використанням міжнародного досвіду демократического руху, общечеловеческих досягнень і цінностей» (Наш президент. URL: <https://kaspiy.az/news.php?id=73514#YX79ORyn3IU>).

Література

Азербайджан і Швейцарія розглядають один одного як реальних партнерів // <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/1562374.html>

Ахмедова Ш. Проблеми модернізації державної влади в Азербайджані в умовах глобалізації. Баку: Ганун, 2018, 352 с.

Гасанова Ш. Роль Фонда Гейдара Алиева в формировании странового имиджа Азербайджана \ \ Министерство Образования Азербайджанской Республики. Бакинский славянский университет. Факультет журналистики и азербайджанской филологии. Научно-исследовательская работа, проведенная кафедрой теории и практики журналистики за 2013 год. Баку, 2013.

Ибрагимов Дж. Азербайджан в мире и мир в Азербайджане – на это была направлена политика Гейдара Алиева \ \ Бакинский рабочий, 1 июня 2010.

Ибрагимов Дж. Фактор победы \ \ Каспий. 26 июня 2009.

Из выступления Президента Ильхама Алиева на открытии осенней сессии Милли Меджлиса, 2 октября 2005.

Ильхам Алиев: Внешняя политика Азербайджана стабильна, предсказуема и независима \ \ <https://1news.az/news/il-ham-alievvneshnyaya-politika-azerbaydzhana-stabil-na-predskazuema-i-nezavisima>

Мехтиев Р. V Бакинский международный гуманитарный форум – площадка мирового масштаба, которая дает понимание, в каком направлении обществу надо двигаться \ \ https://azertag.az/ru/xeber/V_Bakinskii mezhdunarodnyi gumanitarnyi forum_ploshchadka mirovogo mashtaba kotoraya daet ponimanie_v_kak_om_napravlenii_obshchestvu_nado_dvigatsya-1004939_27_1

Надилов А. Книга «Ильхам Алиев: Я верю в мой Азербайджан» - уникальное произведение \ \ Бакинский рабочий, 30 октября 2007.

Нефтяные и газовые проекты. <https://ru.president.az/azerbaijan/contract>

Общая историческая справка на тему «Контракт века» (Баку, 20 сентября 1994 года) \ \ <https://lib.aliyevheritage.org/ru/917277.html>

Ильхам Алиев: «Благодаря реализации «Контракта века» вся нефтегазовая инфраструктура Азербайджана была обновлена». 17 Сентября 2009 // <https://1news.az/news/20090916122530436-IlkhamAliev-Blagodarya-realizatsii-Kontrakta-veka-vsya-neftegazovayainfrastruktura-Azerbaidzhana-byla-obnovlena-OBNOVLENO-FOTO>

Президент Азербайджана принял участие в открытии здания Центра Гейдара Алиева в Сумгайыте. 28 сентября 2016 // <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/2665544.html>

Приоритеты внешней политики Азербайджана \ \ <http://www.supremecourt.gov.az/ru/static/view/5>
Участница Бакинского гуманитарного форума Наталия Красовская: Действенность мультикультурализма в Азербайджане можно наблюдать в реальном времени. http://moscowbaku.ru/news/society/uchastnitsa_bakinskogo_gumanitarnogo_foruma_direk_tor_tsentra_rossiysko_azerbaydzhanskoy_druzhby_nata/

Фонд Гейдара Алиева вносит огромный вклад в социально-экономическое развитие страны \ \ <https://www.trend.az/azerbaijan/society/3059692.html>

Международные договоры по правам человека. 5 февраля 2018. Общий Базовый Документ – Азербайджанская Республика // <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler>

Концепция развития «Азербайджан-2020: взгляд в будущее» // https://president.az/files/future_ru.pdf.

The Caucasus economic & social analysis journal of southern Caucasus // <file:///C:/Users/Jeyla/AppData/Local/Temp/The%20Caucasus-41.02.2021.pdf>

Нефтяной сектор // <https://ru.president.az/azerbaijan/contract>

Куда ведет газопровод из Баку // <https://www.rbc.ru/newspaper/2018/05/30/5b0d2a389a79472bcb56ab94>

Ибрагимов Дж. Нефтяная стратегия Гейдара Алиева – основа независимости Азербайджана // Каспий, 17 окт. 2009.

Наш президент // <https://kaspiy.az/news.php?id=73514#.YX79ORyn3IU>

References

Azerbaydzhan i Shveytsariya rassmatrivayut drug druga kak realnyih partnerov [Azerbaijan and Switzerland regard each other as real partners] // <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/1562374.html>

Ahmedova Sh. Problemyi modernizatsii gosudarstvennoy vlasti v Azerbaydzhane v usloviyah globalizatsii [Problems of modernization of state power in Azerbaijan in the context of globalization]. Baku: Ganun, 2018, 352 s. 1

Gasanova Sh. Rol Fonda Geydara Alieva v formirovanii stranovogo imidzha Azerbaydzhana [The role of the Heydar Aliyev Foundation in shaping the country image of Azerbaijan] \ \ Ministerstvo Obrazovaniya Azerbaydzhanskoy Respubliki. Bakinskiy slavyanskiy universitet. Fakultet zhurnalistiki i azerbaydzhanskoy filologii. Nauchno-issledovatel'skaya rabota, provedennaya kafedroy teorii i praktiki zhurnalistiki za 2013 god. Baku, 2013.

Ibragimova Dzh. Azerbaydzhan v mire i mir v Azerbaydzhane – na eto byla napravlena politika Geydara Alieva [Azerbaijan in the world and peace in Azerbaijan - the policy of Heydar Aliyev was directed towards this] \ \ Bakinskiy rabochiy, 1 iyunya 2010.

Ibragimova Dzh. Faktor pobedy [Factor of victory] \ \ Kaspiy. 26 iyunya 2009.

Iz vyistupleniya Prezidenta Ilhama Alieva na otkryitii osenney sessii Milli Medzhliisa, 2 oktyabrya 2005.

Ilham Aliev: Vneshnyaya politika Azerbaydzhana stabilna, predskazuema i nezavisima [Ilham Aliyev: Azerbaijan's foreign policy is stable, predictable and independent] \ \ <https://1news.az/news/il-ham-aliev-vneshnyaya-politikaazerbaydzhana-stabil-na-predskazuema-i-nezavisima>

Mehtiev R. V Bakinskiy mezhdunarodnyiy gumanitarnyy forum – ploschadka mirovogo masshtaba, kotoraya daet ponimanie, v kakom napravlenii obschestvu nado dvigatsya [V Baku International Humanitarian Forum is a global platform that gives an understanding of the direction in which society needs to move] \ \ https://azertag.az/ru/xeber/V_Bakinskii_mezhdunarodnyi_gumanitarnyi_forum_ploshchadka_mirovogo_masshtaba_kotoraya_daet_ponimanie_v_kakom_napravlenii_obschestvu_nado_dvigatsya-1004939

Nadirov A. Kniga «Ilham Aliev: Ya veryu v moy Azerbaydzhan» - unikalnoe proizvedenie [The book "Ilham Aliyev: I believe in my Azerbaijan" - a unique work] \ \ Bakinskiy rabochiy, 30 oktyabrya 2007.

Neftyanyie i gazovyie proektyi [Oil and gas projects]. <https://ru.president.az/azerbaijan/contract1>

Obschaya istoricheskaya spravka na temu "Kontrakt veka" (Baku, 20 sentyabrya 1994 goda) [General historical information on the topic "Contract of the century" (Baku, September 20, 1994)] \ \ <https://lib.aliyevheritage.org/ru/917277.html>

Ilham Aliev: «Blagodarya realizatsii «Kontrakta veka» vsya neftegazovaya infrastruktura Azerbaydzhana byla obnovlena». 17 Sentyabrya 2009 [Ilham Aliyev: "Thanks to the implementation of the "Contract of the Century", the entire oil and gas infrastructure of Azerbaijan has been updated." September 17, 2009] // <https://1news.az/news/20090916122530436-Ilkham-Aliev-Blagodarya-realizatsiiKontrakta-veka-vsya-neft-gazovaya-infrastruktura-Azerbaidzhana-bylaobnovlena-OBNOVLENO-FOTO>

Prezident Azerbaydzhana prinyal uchastie v otkryitii zdaniya Tsentra Geydara Alieva v Sumgayyite. 28 sentyabrya 2016 [The President of Azerbaijan took part in the opening of the building of the Heydar Aliyev Center in Sumgayit. September 28, 2016] // <https://www.trend.az/azerbaijan/politics/2665544.html>

Prioritetyi vneshney politiki Azerbaydzhana [Priorities of Azerbaijan's foreign policy] \ \ <http://www.supremecourt.gov.az/ru/static/view/5>

Uchastnitsa Bakinskogo gumanitarnogo foruma Nataliya Krasovskaya: Deystvennost multikulturalizma v Azerbaydzhane mozjno nablyudat v realnom vremeni [Participant of the Baku Humanitarian Forum Natalia Krasovskaya: The effectiveness of multiculturalism in Azerbaijan can be observed in real time] http://moscowbaku.ru/news/society/uchastnitsa_bakinskogo_gumanitarnogo_foruma_direktor_tsentra_rossiysko_azerbaydzhanskoy_druzhby_nata/

Fond Geydara Alieva vnosit ogromnyiy vklad v sotsialno-ekonomicheskoe razvitie strany [The Heydar Aliyev Foundation makes a huge contribution to the socio-economic development of the country] \ \ <https://www.trend.az/azerbaijan/society/3059>

Аннотация

Магеррамова Л. Дж. Стратегия внешней политики Азербайджана. – Статья.

В статье рассматриваются особенности внешней политики Азербайджана на современном этапе, способствовавшие обретению страной достойного места в мире как самодостаточного государства, авторитетного и полноправного субъекта международного сообщества, успешно выстраивающего отношения с разнополюсными субъектами мировой политики. Концептуальным направлением развития Азербайджанской Республики является строительство правового, светского, демократического государства на основе многовековых ценностей мировой цивилизации. На этапе перехода Азербайджана в пространство глобализации демократия, предполагающая модернизацию национального развития, является приоритетом Азербайджанского государства и общества. Она построена на идее государственной независимости и демократических принципов, а также диалектическом единстве национальных и общечеловеческих ценностей. Основопологающим фактором достижений страны является феномен азербайджанского народа, который самостоятельно определил свою судьбу. Президент Азербайджана Ильхам Алиев воплощает национальное единство, сплоченность азербайджанского народа, обеспечивает преемственность Азербайджанской государственности. Осуществление в стране эффективных мер по модернизации различных сфер, интенсификация экономических процессов, принятие законов, способствующих всестороннему совершенствованию жизни общества, интеграции республики в мировое сообщество, присоединение к различным международным структурам, подписание важнейших договоров и деклараций – все это направлено на дальнейшее усиление позиций Азербайджанского государства в мире и восстановление территориальной целостности Азербайджана, что является самой главной проблемой, стоящей перед страной. Характерной чертой внешнеполитического курса

Азербайджана являється сложившаяся и сформировавшаяся в результате многих исторических испытаний приверженность мирному решению международных конфликтов.

Ключевые слова: внешняя политика, независимое государство, эпоха глобализации, мировая экономика, мультикультурализм.

Анотація

Магеррамова Л. Дж. Стратегія зовнішньої політики Азербайджану. – Стаття.

У статті розглядаються особливості зовнішньої політики Азербайджану на сучасному етапі, що сприяли набуттю країною гідного місця в світі як самодостатньої держави, авторитетного і повноправного суб'єкта міжнародного співтовариства, яка успішно вибудовує відносини з різнополюсними суб'єктами світової політики. Концептуальним напрямом розвитку Азербайджанської Республіки є будівництво правової, світської, демократичної держави на основі багатовікових цінностей світової цивілізації. На етапі переходу Азербайджану до простору глобалізації демократія, що передбачає модернізацію національного розвитку, є пріоритетом Азербайджанської держави і суспільства. Вона побудована на ідеї державної незалежності і демократичних принципів, а також діалектичної єдності національних і загальнолюдських цінностей. Основним фактором досягнень країни є феномен азербайджанського народу, який самостійно визначив свою долю. Президент Азербайджану Ільхам Алієв втілює національну єдність, згуртованість азербайджанського народу, забезпечує спадкоємність Азербайджанської державності. Здійснення в країні ефективних заходів з модернізації різних сфер, інтенсифікація економічних процесів, прийняття законів, що сприяють всебічному вдосконаленню життя суспільства, інтеграції республіки в світове співтовариство, приєднання до різних міжнародних структур, підписання найважливіших договорів і декларацій – усе це спрямовано на подальше посилення позицій Азербайджанської держави у світі та відновлення територіальної цілісності Азербайджану, що є найголовнішою проблемою, яка стоїть перед країною. Характерною рисою зовнішньополітичного курсу Азербайджану є прихильність до мирного вирішення міжнародних конфліктів, що сформувався в результаті багатьох історичних випробувань.

Ключові слова: зовнішня політика, незалежна держава, епоха глобалізації, світова економіка, мультикультурализм.

Summary

Maharramova L. J. Azerbaijan foreign policy strategy. – Article.

The article examines the features of Azerbaijan's foreign policy at the present stage, which contributed to the country's gaining a worthy place in the world as a self-sufficient state, an authoritative and full-fledged subject of the international community, successfully building relations with diverse subjects of world politics. The conceptual direction of the development of the Republic of Azerbaijan is the construction of a legal, secular, democratic state based on the centuries-old values of world civilization. At the stage of Azerbaijan's transition to the space of globalization, democracy, which presupposes the modernization of national development, is a priority of the Azerbaijan state and society. It is built on the idea of state independence and democratic principles, as well as the dialectical unity of national and universal values. The fundamental factor in the country's achievements is the phenomenon of the Azerbaijan people, who independently determined their fate. President of Azerbaijan Ilham Aliyev embodies the national unity, cohesion of the Azerbaijani people, ensures the continuity of the Azerbaijan statehood. The implementation in the country of effective measures to modernize various spheres, the intensification of economic processes, the adoption of laws contributing to the comprehensive improvement of the life of society, the integration of the republic into the world community, joining various international structures, signing the most important treaties and declarations – all this is aimed at further strengthening the positions of Azerbaijan. states in the world and the restoration of the territorial integrity of Azerbaijan, which is the most important problem facing the country. A characteristic feature of Azerbaijan's foreign policy is its commitment to the peaceful resolution of international conflicts, which has taken shape as a result of many historical trials.

Key words: foreign policy, independent state, era of globalization, world economy, multiculturalism.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1284>
УДК 327.5 (470+571) (73)

В. В. Мироненко

orcid.org/0000-0003-0236-4134

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник

Центру воєнно-стратегічних досліджень

Національного університету оборони України

імені Івана Черняхівського

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ У ПІДХОДАХ ЗАХІДНИХ ВЧЕНИХ

Актуальність теми. Світова політика у сфері ракетно-ядерних озброєнь спрямована на два основних вектори: роззброєння та недопущення розповсюдження. Водночас значна частина науковців вважає, що наявність ракетно-ядерного потенціалу у світових лідерів дозволяє зберігати мир і не допускає динамічних воєнних протистоянь і широкомасштабних захоплень територій. У випадку зі збройною агресією проти України можна констатувати, що ця концепція себе не виправдала. Тому актуальною науковою проблемою вважаємо дискусію вчених щодо проблем розповсюдження ядерної зброї. Ця дискусія є важливою в тому контексті, що апологетами позитивного фактору наявності ракетно-ядерних озброєнь є здебільшого західні дослідники, тому аналіз їхніх позицій становить актуальний науковий інтерес із позиції розуміння їх впливу на державні ракетно-ядерні доктрини.

Стан наукової розробки проблеми. Проблематика позицій західних вчених щодо осмислення проблем розповсюдження ядерної зброї стала предметом досліджень як українських, так і зарубіжних дослідників. Приміром, у роботах таких вчених, як Л.В. Гонюкова, В.М. Козаков, В.А. Орлов, В.А. Ребкало, О.В. Потехін, Р.М. Тимербаев, І.Я. Тодоров, А.В. Хлопков та інших, відображені особливості політики нерозповсюдження ядерної зброї. Проте в сучасних динамічних міжнародних політичних процесах варто переосмислити дискусійні аспекти позицій західних вчених, зокрема щодо питання ефективності підтримання миру за наявності ракетно-ядерних озброєнь та ступеня виконання міжнародних договорів у цій сфері.

Мета і завдання статті. Метою статті є дослідження характерних особливостей у підходах науковців західних політологічних шкіл щодо проблем розповсюдження ядерної зброї. Завданням статті є визначення факторів впливу політичних режимів у державах на доктринальні основи політики нерозповсюдження ядерних озброєнь.

Основний матеріал. Дослідження проблем розповсюдження ядерної зброї тривають із моменту запровадження ракетно-ядерних програм у 1940-х роках, водночас два нових підходи допомогли вдосконалити науковий політологічний доробок, зосередившись саме на технологіях, необхідних для зв'язку ядерної енергетики з розповсюдженням ядерної зброї: експорт ядерної енергетики та технологічні угоди щодо виробництва ядерного палива, технології переробки, підготовки спеціалістів у сфері ядерної техніки та енергетичних і дослідницьких реакторів. Приміром, М. Кроніг стверджує, що міжнародна ядерна допомога сприяє поширенню ядерної зброї. М. Кроніг визначає ядерну допомогу як надання інформації про технології або конструкцію зброї, надання великої кількості ядерного матеріалу, або сприяння в будівництві об'єктів для збагачення урану чи переробки плутонію, які можуть бути використані для виробництва ядерної зброї. Він перевіряє свою теорію як статистично, так і шляхом трьох тематичних досліджень країн, які придбали ядерну зброю після отримання ядерної допомоги: Ізраїль, Китай та Пакистан (Kroenig, 2009, с. 165).

М. Кроніг обстоює твердження про те, що ядерна допомога, котра пов'язана із придбанням ядерної зброї, впливає на такі показники в державах-реципієнтах, як валовий внутрішній продукт, загальний промисловий потенціал держави, суперництво з державами, що мають ядерну зброю та тип режиму. Він ретельно відстежує важливість ядерної допомоги в історії трьох своїх тематичних досліджень, а також вивчає інші випадки, коли держави

отримують таку допомогу та надалі розроблюють програми озброєнь. Його центральний висновок – «держави, які мають можливість виробляти ядерну зброю як за допомогою міжнародної допомоги, так і внутрішнього потенціалу, набагато частіше роблять це» (Kroenig, 2009, с. 176) – безумовно аргументований. Аналіз його роботи показав, що 5 із 14 характеристик М. Кроніга включають не лише допомогу в будівництві збагачувальних фабрик чи переробку, але й допомогу в самому проектуванні ядерної зброї.

Однак, на наше переконання, важливий внесок М. Кроніга в наукове осмислення розповсюдження ядерної зброї стосується причин ядерної допомоги, які охоплюють проблеми причин того, чому держави продають або надають ядерну допомогу іншим, враховуючи ймовірність того, що це може стимулювати розповсюдження ракетно-ядерної зброї. Більшість науковців та політиків вважають, що уряди здійснюють таку політику з економічних причин або тому, що їм не вдається передбачити наслідки розповсюдження ядерної зброї внаслідок своєї експортної політики ядерних технологій. М. Кроніг, однак виявляє, що це більше виключення, ніж закономірність. Натомість уряди часто надають ядерну допомогу з політичних та стратегічних причин, і це дійсно так, а не в розрахунках на очікувані наслідки розповсюдження. Уряди частіше передають ядерні технології в регіони, в яких вони не можуть розміщувати звичайну воєнну силу, і в держави, які є конкурентами їхніх ворогів. У цьому контексті М. Кроніг стверджує, що «...іншими словами, держави можуть визначити, що ворог їхнього ворога є їх найкращим замовником» (Kroenig, 2009, 2, с. 138).

Другий суттєвий внесок у наукову думку про розповсюдження ядерних озброєнь і технологій виробництва ракетно-ядерної зброї – це дослідження М. Фурмана (Fuhrmann, 2009, с. 7). На відміну від М. Кроніга, М. Фурман стверджує, що поширення всіх видів мирних ядерних технологій, а не лише ядерних технологій ураження, збільшує ймовірність розповсюдження: «Загальноприйнята думка є неправильною і небезпечною. Усі види цивільної ядерної допомоги підвищують ризик розповсюдження. Мирне співробітництво та розповсюдження ядерної зброї причинно пов'язані через характер ядерних технологій та ноу-хау подвійного використання» (Fuhrmann, 2009, с. 8).

М. Фурман визнає, що більшість держав, які отримали угоди про цивільну ядерну допомогу, не придбали зброю (у 99,77% спостережень у державах, які отримують цивільну ядерну допомогу, не придбали ядерні ракети чи бомби), але він також наполягає на тому, що існує сильний статистичний та причинно-наслідковий зв'язок між кількістю угод про ядерне співробітництво та ймовірністю того, що країна ініціює програму ракетно-ядерних озброєнь та, врешті-решт, придбає їх. М. Фурман стверджує, що «ядерна співпраця сильно впливає на те, чи піде країна ядерним шляхом [зброєю]. Участь принаймні в одній угоді про ядерну співпрацю збільшує ймовірність початку програми ракетно-ядерного озброєння приблизно на 500%» (Fuhrmann, 2009, с. 32).

Водночас слід констатувати, що, окрім аналізованих вище, різноманітні наукові дослідження демонструють різні стимули та часто зосереджуються на різних суб'єктах, які впливають на рішення урядів, чому держави зацікавлені у придбанні ядерної зброї. Більш ранні дослідження над попитом на ракетно-ядерну зброю були зосереджені на корисності використання теорій міжнародних відносин для виведення альтернативних гіпотез. Наприклад, дослідження Е. Золінгена «Політична економія ядерних обмежень» протиставляє неореалістичні прогнози того, що «правлячі коаліції, що здійснюють економічну лібералізацію, частіше реалізують ракетно-ядерні програми у своїх зовнішньополітичних векторах, ніж націоналістичні та радикально-конфесійні» (Solingen, 1994, с. 136).

У дослідженні С. Саган «Три моделі у пошуках бомби» представлено порівняння впливу загроз безпеці, внутрішніх політичних інтересів та міжнародних норм на рішення щодо розповсюдження ядерної зброї. Перша з трьох моделей була зосереджена на мотиваціях військової безпеки; друга модель акцентована на внутрішніх політичних акторах або бюрократичних коаліціях, які формуються для підтримки або протидії ядерній зброї; третя зосереджена на нормах та міркуваннях престижу, які можуть заохочувати або стримувати придбання ядерної зброї (Sagan SD., 1996/1997, с. 56). С. Саган визначив найбільш аргументованою підтримку моделі безпеки, але він стверджував, що внутрішні інтереси та нормативні

проблеми щодо престижу є «достатніми, але не необхідними» умовами для розповсюдження в обмеженій кількості випадків (Sagan SD., 1996/1997, с. 61).

Два десятиліття тривали наукові дискусії щодо того, як зважити ці різні мотивації використання ядерної зброї в політиці держав. Деякі вчені стверджують, що головне значення має мотивація безпеки (Paul, 2000, с. 227; Hecker, 2010, с. 46), інші висловлюють аргументи за важливість обмежень або стимулів, що впливають із внутрішніх економічних інтересів (Solingen, 1998, с. 334; Liberman, 2001, с. 47), а деякі вчені-конструктивісти зосереджуються на нормативних обмеженнях та зміні особистості окремих лідерів або урядів (Tannenwald, 2007; Rublee, 2009).

Надалі в роботах вчених дослідження залучення ракетно-ядерних програм до політичних процесів у державах оцінювали мотивацію держав за допомогою різних критеріїв, різних закономірностей та різних статистичних методів, проте спільного бачення щодо таких підходів не сформульовано.

Проте модель ризику знаходить аргументовану підтримку як для тривалих дискусій (Singh, Way, 2004, с. 861), так і для мілітаризованих позицій вчених як причин розповсюдження. Економічна модель критеріїв знаходить суттєву дослідницьку підтримку мотивів держав, що керуються статусом, і дещо меншу підтримку мотивів внутрішньої політичної та міжнародної безпеки, причому особливо цікавий контр інтуїтивний висновок П. Блека про те, що суперництво з державою, яка має в наявності ядерну зброю негативно впливає на політику власного уряду щодо перспектив впровадження ракетно-ядерних програм (Bleek, 2010, с. 160). Модель ризику, використовуючи оновлений набір критеріїв держав, які реалізували розробку або придбання ракетно-ядерних озброєнь, засвідчує, на відміну від вищенаведеного, відсутність взаємозв'язку між рішеннями держав розроблювати або придбати ядерну зброю та одним або кількома постійними конкурентами цієї держави в намірах впровадити ракетно-ядерні програми (Singh, Way, 2004, с. 865). Зазначені вище вчені констатують, що гарантії безпеки від розповсюдження ракетно-ядерних озброєнь слабко впливають або взагалі не впливають на рішення держави розглянути варіант впровадження ядерної програми, проте це може бути пов'язано з ефектом відбору: можна припустити, що держава з наявним ракетно-ядерним озброєнням матиме більше шансів запропонувати гарантії безпеки для держави, яка стикається зі значною ядерною загрозою або вивчає варіанти запровадження власної ядерної програми, виключенням чого стала політика Російської Федерації щодо України, починаючи з 2014 року.

Варто зазначити, що західні науковці приділили значну увагу підходу щодо впливу держав із ракетно-ядерним озброєнням на держави, які потенційно намагаються його набути чи набувають. Приміром, І. Абрам не тільки ґрунтовно дослідив особливості підготовки і реалізації індійської програми ядерної енергетики та озброєнь, але також представив важливу концепцію «ядерної амбівалентності» (Abraham, 2009, с. 109). І. Абрам стверджує, що одержимість урядів розповсюдженням ядерної зброї призводить до глибокого нерозуміння взаємозв'язку між цивільною ядерною енергетикою та ядерною зброєю. Більшість науковців досліджували види ядерних об'єктів, розроблених країною, і намагалися розібратися, чи уряд насправді будує лише цивільний енергетичний потенціал, чи таємно намагається розробити прихований потенціал ядерної зброї. Таким чином, вчені часто зазначають про «ядерну неоднозначність», або «ядерну непрозорість», оцінюючи значення конкретних програм (Frankel, 1993, с. 38). На протипагу цьому, І. Абрам стверджує, що урядові лідери можуть взагалі не мати сильних і розвинених намірів у розробці ядерних програм, вони, на погляд науковця, можуть страждати від базової амбівалентності. І. Абрам перевіряє свою теорію здебільшого на основі доказів різноманітності та мінливості мотивів, що спостерігаються в рамках індійської ядерної програми між 1945 р. та випробуваннями ядерної зброї в 1998 р. Він надає першочергове значення внутрішній владі та політичній автономії того, що він називає «стратегічним анклавом», наявністю проядерних вчених та урядових бюрократів всередині індійського ядерного комплексу (Abraham, 1998). Проте він стверджує, що явище «ядерної амбівалентності» є поширеним явищем в інших державах, особливо в менш розвинених країнах світу. Дослідник

наголошує, що політика нерозповсюдження зброї може дати зворотний ефект, викликаючи національний чи бюрократичний опір зовнішньому тиску.

Дж. Хайманс робить подібний теоретичний внесок, і його детальна історія розповсюдження та стримування ракетно-ядерних озброєнь значно доповнює концептуалізацію цієї проблеми в політичних студіях. Вчений критикує позицію багатьох науковців про те, що політичні реалії передбачають, що більшість світових держав-лідерів прагнуть наявності ядерної зброї для безпеки, якщо б мали змогу її отримати. Головний аргумент Дж. Хайманса перевертає це припущення. На його погляд, дуже мало лідерів прагнуть отримання ядерної зброї, він припускає, що побудова ядерної зброї – це «революційне рішення» і «стрибок у темряву». Особи, що приймають політичне рішення в цьому контексті, не можуть знати, чи зможе держава створити арсенал, а також чи посилить такий арсенал стратегічний ефект, чи завдасть шкоди національній безпеці. Тому розповсюдження ядерної зброї є рідкісним політичним явищем не через інституційні обмеження або тиск союзу, а скоріше «тому, що насправді мало кому з лідерів-держав потрібно буде обмежити пошук такої можливості» (Humans, 2006, с. 12).

Хоча як І. Абрам, так і Дж. Хайманс розробили цінні нові теорії та провели ґрунтовні дослідження, слід констатувати, що їхні висновки мають дискусійну сторону: вони не перевіряють свої теорії на аналізі чисельних практик реалізації ракетно-ядерних програм. Аналізовані дослідження не дають змоги чітко зрозуміти, як вони чи інші вчені могли підтвердити достовірність власних досліджень, враховуючи свідомо прихований характер багатьох програм ядерної зброї. Можливо, І. Абрам має рацію щодо деяких урядів чи держав-лідерів, які займають неоднозначні позиції з ядерних питань, але як зовнішні вчені можуть дослідити ступінь, коли це відбувається, коли рішення обговорюються та приймаються за високою секретністю. Більше того, варто погодитись із С. Саган (Sagan, 2009, с. 18) у тому, як, приміром, Дж. Хайманс може мати обґрунтовані наукові аргументи щодо впливу опозиційного націоналізму в тих випадках, які він вивчав, але як зовнішній аналітик може точно дослідити такі психологічні характеристики для конкретних лідерів, які приймають ядерні рішення, не здійснюють широких публічних оголошень або чиї позиції не об'єктивно представлені в стратегічному плані іноземній чи вітчизняній аудиторії з метою політичних переваг. Проте варто зазначити, що І. Абрам та Дж. Хайманс порушують важливі теоретичні питання та надають цінне емпіричне розуміння конкретних випадків, що стануть базовими для подальших наукових досліджень.

Варто також звернути увагу на аргументи вище згаданого вченого Е. Золінгена, який порівнює ядерну поведінку держав у східноазійському та близькосхідному регіонах, які мали такі тенденції на початку 1970-х, але з тих пір сформували різні політичні ядерні траєкторії. Методологію регіонального порівняння Е. Золінген використовує на основі детальних тематичних досліджень, щоб перевірити свою основну теорію – модель «глобальної інтеграції», яка фокусується на мірі, в якій уряд базує своє внутрішньополітичне виживання на економічній інтеграції у світову економіку, неінституціоналістські підходи (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї – ДНЯЗ) та теорії норм і конструктивізму (ядерне табу та глобальне громадянство) (Solingen, 2007). Такі висновки ґрунтовно підтримують теорію глобальної економічної інтеграції: держави, очільники яких чи правлячі коаліції виступають за інтеграцію у світову економіку (переважно у Східній Азії), відкидають розвиток ракетно-ядерних програм.

Отже, значним науковим внеском цих досліджень вважаємо детальне відстеження причинно-наслідкових впливів економічних інтересів, але слабкістю цієї методології є її нездатність оцінити ширшу узагальненість теорії.

Такі вчені, як С. Сінг і С. Вей, досліджували модель ризику і аналізували вплив двох незалежних факторів щодо інтеграції держави у світову економіку – «взаємозалежності» держави, вимірної коефіцієнтами торгівлі (експорт та імпорт як частка ВВП) та «лібералізації» держави, що вимірюється шляхом руху до більшої взаємозалежності торгівлі. Вказані дослідники виявили, що більш високі коефіцієнти торгівлі негативно і суттєво корелювали з усіма трьома заходами розповсюдження (розробка, ракетно-ядерна програма та придбання), вони обстоюють твердження про те, що економічна лібералізація була незначною на всіх трьох етапах, але на фазі ядерних розробок та придбання ракетно-ядерної зброї лібералізація мала слабку

позитивну кореляцію. Таким чином, кількісний аналіз С. Сінг і С. Вей частково підтримує аргументи теорії Золінгена (Singh, Way, 2004, с. 861).

Інший вчений П. Блек використовує дещо відмінний набір критеріїв щодо держав, які розроблюють і впроваджують ракетно-ядерні програми, але такий самий аналіз щодо економічної взаємозалежності та лібералізації, як С. Сінг і С. Вей, також демонструє неоднозначні результати. Однак вони не є тотожними: економічна взаємозалежність негативно співвідноситься з розробкою ядерної зброї, істотно не співвідноситься з обмеженнями і позитивно корелює з придбанням ядерної зброї. Однак, як і С. Сінг і С. Вей, П. Блек виявляє, що економічна лібералізація не суттєво співвідноситься з розповсюдженням ядерної зброї на жодному етапі (Bleek, 2010, с. 161).

Незважаючи на відсутність консенсусу щодо основних причин розповсюдження ядерної зброї, існують дві конкретні концепції у політологічних дослідженнях: 1) ДНЯЗ не робить значного впливу на ймовірність розповсюдження та 2) тип політичного режиму держави має лише мінімальний вплив на розповсюдження. У рамках консенсусу щодо того, що спроможність створювати ядерну зброю вже широко доступна, більшість політологів, які вивчають питання розповсюдження, дуже скептично ставляться до потенційного ефекту зусиль із контролю над постачанням ядерних технологій.

Наприклад, Дж. Хайманс стверджує, що «з огляду на широке розповсюдження ядерних потужностей, заходи контролю над потенційними ядерними державами, очевидно, зменшуються» (Huymans, 2006, с. 220). Д. Джо і Е. Гарцке стверджують, що «гальмуючий ефект ДНЯЗ долається за рахунок посилення ефекту технологічної дифузії» і роблять висновок, що «таким чином ентузіазм щодо ДНЯЗ серед опонентів розповсюдження ракетно-ядерної зброї поширюється, що видається недоречним» (Jo, Gartzke, 2007, с. 186).

Однак це стосується консенсусного підходу в науковій літературі щодо типу режиму та розповсюдження. Вважається, що демократії та автократії подібні за своєю поведінкою щодо розповсюдження, більше того, демократії виявляються дещо частіше ядерними, ніж не демократії. Д. Джо і Е. Гарцке наголошують, що тип режиму не має значення в тому, чи ініціює уряд програму ракетно-ядерного озброєння, але що демократії частіше, ніж недемократичні режими, реалізують розробку ракетно-ядерних програм. Автори припускають, що це пов'язано з однією з двох причин: «демократії вразливіші до націоналістичного тиску» або «частково демократичні держави використовують розповсюдження ядерної зброї як диверсію із внутрішньополітичних причин» (Jo, Gartzke, 2007, с. 184).

С. Сінг і С. Вей також наголошують на тому, що демократії частіше купують ядерну зброю. Результати їхньої моделі небезпеки показують, що демократія робить держави на 25% більш схильними до розробок ядерної зброї, а також на 95% більше шансів придбання ядерної зброї. Їх багатоскладова модель засвідчує подібні результати, за винятком того, що вона передбачає, що демократії мають трохи меншу ймовірність розробок ядерної зброї. Вказані дослідники пояснюють свої висновки щодо демократії аргументацією того, що «демократичні уряди можуть використовувати позицію щодо впровадження ракетно-ядерних програм, намагаючись підвищити свою популярність і зберегти владу» (Singh, Way, 2004, с. 869).

Водночас М. Кроніг аналогічним чином зазначає, що заходи демократії позитивно корелюють із придбанням ядерної зброї, аргументуючи це тим, що його модель забезпечує підтримку ідеї про те, що демократичні держави можуть бути більш схильні до розповсюдження ядерної зброї, оскільки вони можуть зазнавати тиску з боку внутрішніх виборчих округів, які сприяють ядерному розвитку (Kroenig, 2009, с. 172), також і М. Фурман вважає коефіцієнт демократії позитивним, але не суттєвим (Fuhrmann, 2009, с. 36).

Висновки. Зазначені аргументи дослідників надто спрощують роль режиму у визначенні поведінки ядерного розповсюдження. Демократичні країни, безумовно, розроблювали і купували ядерну зброю, але концепції дослідників проігнорували важливе зауваження про те, що жодна демократія не порушила своїх зобов'язань за ДНЯЗ.

Існує значний науковий напрям досліджень щодо інститутів, які вирішують питання, чи обмежують міжнародні договори політику державі права людини, але набагато менше існує

наукових розробок про міжнародні договори про безпеку, особливо про розповсюдження ядерної зброї.

У цьому контексті варто зазначити, що перспективою наукових досліджень тут також виступають характерні особливості впливу політичних режимів на ступінь імовірності підготовки і впровадження ракетно-ядерних програм. Зокрема, наукових акцентів потребують такі аспекти, як політико-режимний тип впливає на рішення як про ядерну енергетику, так і про розповсюдження ядерної зброї. З'ясування також потребують питання, чи демократії більш обмежені, ніж недемократії, своїми договірними зобов'язаннями, чи, як зазначають такі дослідники, як Б. Сіммонс і Д. Хопкінс (Simmons BA, Hopkins DJ., 2005, с. 625), демократичні режими просто більш вибірково приєднуються лише до договорів, яких вони мають намір повністю виконувати.

Література

- Kroenig M. Importing the bomb: sensitive nuclear assistance and proliferation. *J. Confl. Resol.* 2009. 53(2): P. 161–180.
- Kroenig M. Exporting the bomb: sensitive nuclear assistance and proliferation. *Am. Polit. Sci. Rev.* 2009. 103(1): P. 113–233.
- Fuhrmann M. Spreading temptation: proliferation and peaceful nuclear cooperation agreements. *Int. Secur.* 2009. 34(1): P. 7–41.
- Solingen E. The political economy of nuclear restraint. *Int. Secur.* 1994.19(2): P. 126–169.
- Sagan SD. Why do states build nuclear weapons? Three models in search of a bomb. *Int. Secur.* 1996/1997. 21(3): P. 54–86.
- Paul TV. *Power versus Prudence: Why Nations Forgo Nuclear Weapons*. Montreal: McGill-Queen's Univ. Press. 2000. 227 p.
- Hecker SS. Lessons learned from the North Korean nuclear crisis. *Daedalus* 2010. 139(1): P. 44–56.
- Solingen E. *Regional Orders at Century's Dawn: Global and Domestic Influences on Grand Strategy*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press 1998. 334 p.
- Liberman P. The rise and fall of the South African bomb. *Int. Secur.* 2001. 26(2): P. 45–86.
- Tannenwald N. *The Nuclear Taboo: the United States and the Non-Use of Nuclear Weapons*. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press. 2007.
- Ruble MR. *Nonproliferation Norms: Why States Choose Nuclear Restraint*. Atlanta: Univ. Georgia Press. 2009.
- Singh S, Way CR. The correlates of nuclear proliferation: a quantitative test. *J. Confl. Resolut.* 2004. 48(6): P. 859–885.
- Bleek P.C. Why do states proliferate? Quantitative analysis of the exploration, pursuit, and acquisition of nuclear weapons. See Potter & Mukhatzhanova 2010, P. 159–176.
- Abraham I. Contra-proliferation: the Indian bomb and nuclear developmentalism. In *Inside Nuclear South Asia*, ed. SD Sagan, Stanford, CA: Stanford Univ. Press 2009. P. 106–136.
- Frankel B. The brooding shadow: systemic incentives and nuclear weapons. *Sec. Stud.* 1993. 2(3/4): P. 37–78.
- Abraham I. *The Making of the Indian Atomic Bomb: Science, Secrecy, and the Postcolonial State*. London: Zed Books 1998.
- Hymans JEC. *The Psychology of Nuclear Proliferation: Identity, Emotions and Foreign Policy*. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press. 2006.
- Sagan S.D. Introduction. In *Inside Nuclear South Asia*, ed. SD Sagan, pp. 1–24. Stanford, CA: Stanford Univ. Press. 2009.
- Solingen E. *Nuclear Logics: Contrasting Paths in East Asia and the Middle East*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press. 2007.
- Jo DJ, Gartzke E. Determinants of nuclear weapons proliferation. *J. Confl. Resolut.* 2007. 51(1): P. 167–94.
- Fuhrmann M. Spreading temptation: proliferation and peaceful nuclear cooperation agreements. *Int. Secur.* 2009. 34(1): P. 7–41.
- Simmons BA, Hopkins DJ. The constraining power of international treaties: theory and methods. *Am. Polit. Sci. Rev.* 2005. 99(4): P. 623–631.

References

- Kroenig M. (2009) Importing the bomb: sensitive nuclear assistance and proliferation. *J. Confl. Resol.* [in English].

- Kroenig M. (2009) Exporting the bomb: sensitive nuclear assistance and proliferation. *Am. Polit. Sci. Rev.* [in English].
- Fuhrmann M. (2009) Spreading temptation: proliferation and peaceful nuclear cooperation agreements. *Int. Secur.* [in English].
- Solingen E. (1994) The political economy of nuclear restraint. *Int. Secur.* [in English].
- Sagan SD. (1996/1997) Why do states build nuclear weapons? Three models in search of a bomb. *Int. Secur.* [in English].
- Paul TV. (2000) *Power versus Prudence: Why Nations Forgo Nuclear Weapons*. Montreal: McGill-Queen's Univ. [in English].
- Hecker SS. (2010) Lessons learned from the North Korean nuclear crisis. *Daedalus*. [in English].
- Solingen E. (1998) *Regional Orders at Century's Dawn: Global and Domestic Influences on Grand Strategy*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press. [in English].
- Liberman P. (2001) The rise and fall of the South African bomb. *Int. Secur.* [in English].
- Tannenwald N. (2007) *The Nuclear Taboo: the United States and the Non-Use of Nuclear Weapons*. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press. [in English].
- Ruble MR. (2009) *Nonproliferation Norms: Why States Choose Nuclear Restraint*. Atlanta: Univ. Georgia Press. [in English].
- Singh S, Way CR. (2004) The correlates of nuclear proliferation: a quantitative test. *J. Confl. Resolut.* [in English].
- Bleek P.C. (2010) Why do states proliferate? Quantitative analysis of the exploration, pursuit, and acquisition of nuclear weapons. See Potter & Mukhatzhanova. [in English].
- Abraham I. (2009) Contra-proliferation: the Indian bomb and nuclear developmentalism. In *Inside Nuclear South Asia*, ed. SD Sagan Stanford, CA: Stanford Univ. Press. [in English].
- Frankel B. (1993) The brooding shadow: systemic incentives and nuclear weapons. *Sec. Stud.* [in English].
- Abraham I. (1998) *The Making of the Indian Atomic Bomb: Science, Secrecy, and the Postcolonial State*. London: Zed Books. [in English].
- Hymans JEC. (2006) *The Psychology of Nuclear Proliferation: Identity, Emotions and Foreign Policy*. Cambridge, UK: Cambridge Univ. Press. [in English].
- Sagan S.D. (2009) Introduction. In *Inside Nuclear South Asia*, ed. SD Sagan, pp. 1–24. Stanford, CA: Stanford Univ. Press. [in English].
- Solingen E. (2007) *Nuclear Logics: Contrasting Paths in East Asia and the Middle East*. Princeton, NJ: Princeton Univ. Press. [in English].
- Jo DJ, Gartzke E. (2007) Determinants of nuclear weapons proliferation. *J. Confl. Resolut.* [in English].
- Fuhrmann M. (2009) Spreading temptation: proliferation and peaceful nuclear cooperation agreements. *Int. Secur.* [in English].
- Simmons BA, Hopkins DJ. (2005) The constraining power of international treaties: theory and methods. *Am. Polit. Sci. Rev.* [in English].

Анотація

Мироненко В. В. Науково-теоретичне осмислення проблем розповсюдження ядерної зброї в підходах західних вчених. – Стаття.

У статті досліджено характерні особливості в підходах науковців західних політологічних шкіл щодо проблем розповсюдження ядерної зброї. Визначено фактори впливу політичних режимів у державах на доктринальні основи політики нерозповсюдження ядерних озброєнь. У процесі дослідження використано методи зі сфери політичних наук, зокрема метод порівняльно-інституційного аналізу, суть якого полягає в зіставленні різних науково-теоретичних характеристик державної політики у сфері розповсюдження ядерної зброї. Важлива увага приділена класичному нормативно-інституційному методу нормативного підходу, який оперує ціннісними оцінками науково-теоретичних і аналітичних підходів та результатів дослідження, який здійснюється з використанням критеріїв подібних оцінок, що містяться в доктринальних оцінках політичних програм, у фокусі яких перебувають ракетно-ядерні потенціали. Використання методу порівняльно-інституційного аналізу дало змогу сформулювати ключовий момент методологічного розділу прикладного дослідження, який полягає в операціоналізації понять теоретичної гіпотези досліджень вчених, наукові підходи яких є у фокусі дослідження статті.

У статті доведено, що дослідження наукових підходів засвідчує наявність спільної позиції науковців щодо особливостей типів політичних режимів держав, в умовах яких держава може бути потенційним учасником ракетно-ядерної політики як суб'єкт. Зокрема, слід резюмувати, що серед таких держав лідирують держави з демократичними режимами (США, Велика Британія, Франція тощо), проте

держави з авторитарними і тоталітарними режимами представлені в меншій кількості серед суб'єктів ракетно-ядерної політики (Російська Федерація, КНР, КНДР). Характерною ознакою політики держав із ракетно-ядерними комплексами дослідниками визнана тенденція до здебільшого дотримання норм міжнародно-правового регулювання ядерної політики, що позначилося на низькій світовій тенденції розповсюдження ракетно-ядерного озброєння. Наукові дослідження засвідчують, що домінують економічний фактор і фактор міжнародної економічної інтеграції, котрі впливають на стримування розповсюдження ракетно-ядерних озброєнь.

Ключові слова: наукові концепції, розповсюдження ядерної зброї, ракетно-ядерна політика, міжнародна безпека.

Summary

Myronenko V. V. Scientific and theoretical understanding of the problems of nuclear proliferation in the approaches of Western scientists. – Article.

The article examines the characteristic features in the approaches of scientists of Western political science schools on the problems of nuclear proliferation. The factors of influence of political regimes in states and doctrinal foundations of the policy of non-proliferation of nuclear weapons have been determined. In the course of the study, methods from the sphere of political science were used, in particular, the method of comparative institutional analysis, the essence of which is to compare various scientific and theoretical characteristics of state policy in the field of nuclear proliferation. Much attention is paid to the classical normative-institutional method of the normative approach, operating with value assessments of scientific-theoretical and analytical approaches and research results, which is carried out using the criteria of such assessments contained in the doctrinal assessments of political programs in the focus of which are nuclear missile potentials. The use of the method of comparative institutional analysis made it possible to form the key point of the methodological section of applied research, which consists in the operationalization of the concepts of the theoretical hypothesis of the research of scientists, whose scientific approaches are in the focus of this article.

The study of scientific approaches indicates the presence of a common position of scientists regarding the peculiarities of the types of political regimes of states, in which the state can be a potential participant in the nuclear missile policy as a subject. In particular, it should be summarized that among such states the leaders with democratic regimes (USA, Great Britain, France, etc.), however, states with authoritarian and totalitarian regimes are represented in smaller numbers among the subjects of nuclear missile policy (Russia, China, DPRK). A characteristic feature of the policy of states with nuclear missile complexes, researchers have recognized the tendency towards most compliance with the norms of international legal regulation of nuclear policy, which affected the low world trend of proliferation of nuclear missile weapons. Scientific research shows one of the dominant economic factors and the factor of international economic integration, which affect the containment of the proliferation of nuclear missiles.

Key words: scientific concepts, nuclear proliferation, nuclear missile policy, international security.

О. О. Онищенко
orcid.org/0000-0001-9580-8165
аспірант кафедри політичних теорій
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ІМІДЖБІЛДІНГУ - СТВОРЕННЯ БРЕНДУ

У сучасній політичній площині будь-яка політична кампанія будується навколо створення власного бренду, який буде популяризувати імідж політичної сили серед електорату. Імідж – це образ реального факту, події, явища, особи, який формується під впливом засобів масової інформації. Наразі політичний імідж є важливою складовою будь-якої кампанії, адже за його допомогою завойовуються прихильність та симпатії електорату.

Політичний імідж – це сукупність уявлень, сприйняття і переконань, що має індивід або група індивідів про різні політичні явища або товари. Як правило, поняття іміджу стосується конкретної людини, але може поширюватися на групу осіб, організацію, товар. За допомогою іміджу створюється яскравий образ у масовій свідомості, який запам'ятовується та схиляє симпатії електорату до політика чи партії.

Створення певного іміджу у кандидата чи партії є важливим методом впливу на масову свідомість, що дозволяє формувати громадську думку під час виборчого процесу. Політичний імідж створюється шляхом акцентування певних асоціацій в образі політика чи партії, створення іміджу безпосередньо пов'язане з уявою, а тому це досить складний феномен, яким займаються виключно спеціалісти та професіонали. Іміджмейкер – це людина, котра професійно створює образ, задає варіанти та параметри поведінки чи дій об'єкта іміджу. Імідж формує реальну соціально-психологічну установку, що визначає ставлення людей до політика чи партії. Створюючи певний імідж політику, його намагаються зробити унікальним, нетиповим та не схожим на інші образи для того, щоб привернути до нього увагу населення.

Досить часто у політиці створюються образи, які є за своєю суттю яскравими та оригінальними, вони найбільше запам'ятовуються у свідомості людей та перш за все привертають до себе увагу електорату (Варій, 2003).

У сучасному світі політики вимушені часто змінювати свій політичний імідж, оскільки їхні образи стають затертими і не викликають довіри у населення. Особливо часто зміну іміджу політика можна прослідкувати під час різних виборчих кампаній або у період падіння рейтингів кандидата. Для того, щоб підняти свою популярність та прихильність серед електорату, політики йдуть навіть на такі кроки, як повна зміна іміджу, для того, щоб їх сприйняття населенням було нове. Нерідко зміну політичного іміджу використовують, щоб розширити свій електорат та завоювати нових прихильників.

У політиці вдало сформований імідж кандидата – це запорука успішної стратегії, бо в умовах нинішньої політичної культури, увага потенційного виборця концентрується саме на особистості, яка представляє певну політичну силу, тому вдало підібраний образ кандидату гарантує високі рейтинги. Це пов'язано з феноменом «персоніфікації» політики – коли виборець, приймаючи електоральне рішення, орієнтується не на програму кандидата, а на його особисті якості, тобто на його імідж. Для перемоги у політичній боротьбі імідж політика повинен відповідати тим якостям, які хоче бачити у ньому масовий виборець, відповідно до цього, імідж формується з огляду на запити самого електорату. Ось чому в сучасному світі політики стали так перейматися власним іміджем та його формуванням (Корнієнко, Денисюк, 2009).

Запорука створення гарного іміджу для політика – це високопрофесійна команда іміджмейкерів та політтехнологів, людей, котрі добре знають свою справу. Важливим механізмом у просуванні іміджу виступають ЗМІ та соціальні мережі, саме вони доносять інформацію про кандидата до виборців.

Арсенал комунікативних технологій, таких як PR, політична реклама, допомагає сформувати позитивний імідж та закріпити образ кандидата в масовій свідомості, що підвищує його шанси на перемогу в електоральній боротьбі (Гринберг, 2018).

В основі технологій формування іміджу лежить політична дія чи подія з життя політика, яка слугує передумовою формування позитивного образу серед населення. Наприклад, благородні публічні вчинки та виступи, пожертвування, допомога людям, що її потребують, позитивні моменти біографії, великий досвід навчання та праці, його висловлювання, що знайшли позитивний відгук у адресатів тощо. Усе це слугує відправною точкою, фундаментом для створення певного іміджу.

Імідж політика формується на основі обраного типу політичного діяча: «гарний сім'янин», «людина з народу», «батько нації», «патріот», «господар», «сильна рука», «інтелектуал», «інтелігент», «борець за правду», «борець з корупцією» тощо. Обраний тип діяча слугує опорою для створення іміджу. Причому обраний тип повинен відповідати психологічному типу самого лідера, його знанням, вмінням та професійним якостям, які вже проявлялись на політичній арені, адже невідповідність іміджу та обраного типу буде помічена. Якщо політику був підібраний невідповідний тип політичного діяча, відбувається соціально-рольовий конфлікт, в якому політик не може виконувати ту соціальну роль, яку він повинен грати відповідно до свого положення в суспільстві. Саме тому іміджмейкери дуже ретельно підходять до створення певного образу політика.

Враховуючи багатогранність іміджу конкретного політичного діяча, використовувані технології в основному стосуються його найважливіших параметрів, зокрема: стилю спілкування – формальний, товариський, неофіційний; поведінки в нестандартних обставинах; реакції на кризи; зовнішнього вигляду – одяг, зачіска; жестикуляції, артикуляції, міміки. Відповідно закріпилися певні напрямки і техніки формування іміджу, серед яких: бодібілдинг – це техніки вибудовування жестикуляції, м'язових реакцій; фейсбілдинг – техніки корекції артикуляції, міміки, зовнішнього вигляду (Корнієнко, Денисюк, 2009).

Процес формування іміджу дуже складний, він передбачає залучення різноманітних інформаційних технологій:

- вивчається електоральне поле та його окремі сегменти (виділяються та вивчаються особливі запити серед населення, цінності та характеристики певних груп виборців);
- виробництво заданих параметрів іміджу;
- корегується та популяризується заданий імідж;
- шляхом реклами – продаж іміджу на політичному ринку;
- моніторинг дій конкурентів і вироблення відповідних та послідовних дій;
- антиреклама іміджу конкурента;
- контр-рекламні дії.

Побудова іміджу не означає, що робота закінчилась, його потрібно постійно підтримувати, слідкувати за настроями виборців та за рейтингом самого політика, адже єдина невірна політична дія може вбити імідж. Неприпустимою є думка про те, що імідж політика можна сформувати і розрекламувати за короткий відрізок офіційної виборчої кампанії. Імідж складається роками, створення іміджу починається задовго до початку офіційної виборчої кампанії. Ось чому іміджмейкери повинні працювати з політиками постійно, систематично аналізуючи їхні слова і вчинки, корегувати їхні дії та промови відповідно до заданого типу політичного діяча. Вчинки та слова політика завжди мають відповідати його іміджу (Корнієнко, Денисюк, 2009).

Дуже часто імідж лідера формується в процесі комунікації з його безпосередньою аудиторією. Іміджмейкери спостерігають за настроями та реакцією виборців, на основі отриманої інформації беруться створювати образ. Створений імідж лідера повинен бути гнучким та володіти здатністю до зміни у разі необхідності. Імідж можна коректувати, уточнювати чи навіть переробляти за допомогою модифікації вчинків і публічних заяв лідерів.

Загалом виділяють декілька етапів створення політичного іміджу:

- аналіз соціально-психологічних та ідеологічних установок електорату щодо іміджу кандидата на початковому етапі;

- вивчення характеристик іміджу реального кандидата, сформованого громадською думкою на основі його публічних виступів до початку виборчої кампанії;
- створення образу кандидата завдяки рекламній кампанії;
- просування обраного іміджу в масову свідомість завдяки ЗМІ, поширення політичної реклами (Корнієнко, Денисюк, 2009).

Для того, щоб імідж кандидата був надійний та приносив певний результат, він повинен задовольняти очікування великих соціальних груп. Важливо, щоб він був влучним, яскравим та конкретним, швидко запам'ятовувався і був гнучким до змін. Імідж краще спрацьовує, якщо грає на емоційній складовій населення, апелює до їх почуттів, зосереджується на певних ознаках і яскраво висвітлює характерні риси кандидата. Такий імідж краще спрацює і принесе певний результат (Варій, 2003).

Стратегічний образ претендента – це модель, сконструйована на основі виявлення очікувань електорату про те, яким повинен бути та яким не повинен бути майбутній кандидат. Стратегічний образ складається з позитивного образу кандидата, побудованого з відповідей на питання – яким він повинен бути, і негативного образу, побудованого з відповідей – яким він не повинен бути.

Позитивний стратегічний образ кандидата формується на основі базового соціологічного дослідження та містить у собі наступні складові:

- моральні якості – чесність, порядність, справедливість тощо;
- ділові якості – професіоналізм, розум, освіченість і так далі;
- якості суспільного лідера – турбота про людей, людяність, інтелігентність, допомога оточуючим і тому подібні риси.
- інші позитивні якості кандидата – приваблива зовнішність, вік, сімейний стан, стать, національність тощо (Корнієнко, Денисюк, 2009).

Під час конструювання образу кандидата враховується не тільки соціально-політична складова, а й психологічна, тому імідж необхідно постійно зміцнювати, мовби нагадуючи про нього людям. Дуже важливою вимогою є цілісність політика та його образу, тому треба ретельно підбирати певний образ під кандидата, щоб він відчував себе впевнено у політичній площині.

Для того, щоб побудувати ефективний бренд, іміджбілдерам спочатку необхідно зібрати максимальну кількість інформації про об'єкт просування, а саме:

- максимальний збір даних про об'єкт іміджування (загальна біографія, освіта, робота, публічні виступи, недоліки, переваги, смаки, таємниці, на яких можуть спекулювати конкуренти тощо);
- бюджет виборчої кампанії;
- логістика та реалізація образу;
- просування іміджу (реклама, політична агітація, PR, ЗМІ, брендинг тощо);
- максимальний збір даних про виборців, на яких буде орієнтуватися політик (їхній тип, мотивація).

Після обробки даних створюється інформаційна база для об'єктів іміджування, на основі якої й починають будувати певний образ. Завдання іміджу – зробити так, щоб кандидат сприймався як носій необхідних рис і здібностей, притаманних ідеальному політику, тобто сприймався якомога ближче до стратегічного образу.

Структура іміджу політика включає:

- репутацію;
- зовнішній вигляд;
- невербальну поведінку;
- вербальну поведінку;
- креативні елементи поведінки;
- політичну програму та платформу дій;
- відповідність очікуванням людей (Корнієнко, Денисюк, 2009).

Важливою складовою є ключовий імідж-фактор, який полягає у сприйнятті та формуванні загальної зовнішності політика. Зовнішній вигляд кандидата також відіграє велике значення.

Під час конструювання певного образу, враховуються зовнішні особливості об'єкту іміджування, його хода, постава, конституція тіла, міміка, зачіска, стиль одягу тощо. Наприклад, правильно обрана зачіска чи макіяж може підкреслити цілісність образу та стимулювати його позитивне сприйняття через асоціації з певною соціальною групою. Саме тому іміджмейкери часто потребують допомоги стилістів, перукарів, які доповнюють образ політика, підбираючи йому певне вбрання чи зачіску. Певний імідж виявляється в умінні одягатися відповідно до тих чи інших конкретних ситуацій та обставин.

Багато політичних діячів впевнені, що імідж пов'язаний суто із зовнішністю, проте це не так. Зовнішність – це дуже важлива складова іміджу, але аж ніяк не єдина та не домінуюча. Усі складові в єдності утворюють саме той неповторний імідж, який закарбовується у пам'яті.

Внутрішня складова політика – це також частину його іміджу, це менталітет людини, напрям її думок, інтелект, професіоналізм, інтереси, цінності, хобі тощо. Але для політика домінуючими є саме політичні ідеї. Політик без політичних ідей стає безбарвним.

Ядром будь-якого іміджу є установки і легенда. Легенда – це основа політичної платформи. Саме легенда дозволяє політику формувати певні уявлення про себе. Легенда робить лідера впізнаваним. Вона має бути гарно продуманою та реалізованою. Легенда складається з загального враження про людину і формується на рівні підсвідомості. Гарна легенда створює ситуації, коли людині вибачають деякі її слабкості і помилки через життєві обставини. З погано продуманою легендою часто безнадійно включаються у виборчу боротьбу.

Будь-яку легенду можна або створити штучно, або взяти за основу реальну життєву історію. Перший, мабуть, найважливіший спосіб – це спробувати знайти її в біографії кандидата, за необхідності – скорегувати легенду до необхідних параметрів. Другий – пов'язаний з особливостями поведіння, зовнішністю, за якої на рівні підсвідомості легенда сприймається як реальність.

Третій – вироблення політичної ідеї та уміння її відстоювати. Політична ідея – це найголовніше надбання політичного діяча, його основний «меседж» до електорату. Ідея може бути як власною, так і запозиченою. Можна розвивати та вдосконалювати й чужі ідеї, якщо цього вимагає політична ситуація. Політичні ідеї пов'язані, насамперед, з особливостями суспільного розвитку і устрою суспільства, системою цілей і способів їхнього досягнення. Якщо за основу взято стару ідею, її потрібно виражати в новій формі, щоб вказати нові шляхи подолання старих проблем. Ідеї повинні бути пов'язані з найбільш суттєвими суспільними проблемами. Якщо кандидат має свої політичні ідеї та може їх доступно сформулювати, виразити так, щоб їх зрозуміли; якщо у нього детально продумана легенда – то у такого кандидата більше шансів на перемогу (Гринберг, 2018).

Важливим пунктом у створенні загального іміджу є вербальний імідж-фактор, він пов'язаний із мовними особливостями політика. Фахівці намагаються скорегувати вимову кандидата, займаються його дикцією та розширяють словниковий запас, тому що для публічної людини вербальний фактор є надважливим. Політик, який прагне отримати лідерство на політичній арені, повинен володіти ораторським мистецтвом, знати декілька мов, мати правильно поставлений голос, керувати своєю мімікою і жестами, що дасть йому змогу без проблем спілкуватися з людьми (Корнієнко, Денисюк, 2009).

Невербальний імідж-фактор також аналізується і створюється на основі врахування жестикуляції, постави, міміки, тілесних рухів тощо. Невербальні засоби іміджевого спілкування – це комунікативні елементи (компоненти комунікативного коду), які мають немовну/несловесну (знакову) природу і разом із вербальністю слугують для створення, передавання і сприйняття повідомлень, відіграючи важливу роль в іміджі.

Створюючи певний образ, необхідно знати, що саме буде привертати увагу аудиторії (які жести, постава, міміка), а що, навпаки, відштовхувати її. Необхідно враховувати та стримувати ту поведінку чи дії, які видають негативні риси характеру, а подавати ті, що подобаються людям.

Імідж політика включає також фігури з його найближчого оточення: сім'ю, друзів, товаришів, команду. Своєю репутацією вони також впливають на імідж політика. Найкращий спосіб покращення та підтримання іміджу – це оточити себе людьми з гарною репутацією та

тими, до кого прислухається більшість – лідерів суспільної думки. Уміння залучати до себе людей – найбільше перевага політичного лідера. Люди тягнуться до успішного людини. До нього йдуть на переговори, пропонують свої послуги, розповідають про можливості і перспективи співробітництва.

На сприйняття лідера також впливають матеріали в ЗМІ та соціальних мережах, кіно- та фотопродукція, мемуарна і художньо-документальна література, виступи самих політиків перед масовою аудиторією (на мітингах, в радіоефірі чи на телеекрані, зокрема під час трансляції найважливіших подій у житті країни, тощо).

Найбільш широкий простір для реалізації ідей, що стосуються формування іміджу лідерів надають, звісно, засоби масової інформації. Найефективнішими з них багато фахівців називають телебачення та мережу Інтернет.

Таким чином, імідж є надскладним феноменом, який створюється на основі поєднання діяльнісних, психологічних, інформаційних та емоційно-комунікативних чинників. Це поєднання раціональних та ірраціональних чинників впливу на масову свідомість, які передбачають поєднання політологічних, психологічних і соціологічних наукових досліджень.

Література

- Варій М.Й. Політико-психологічні передвиборчі та виборчі технології : навч.-метод. посіб. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2003. 400 с.
- Гринберг Т.Є. Політичні технології : навчальний посібник. Вид. 3-тє. Москва : Аспект Прес, 2018. 272 с.
- Корнієнко В.О., Денисюк С.Г. Імідж політичного лідера: проблеми формування та практичної реалізації : монографія. Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. 144 с.
- Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. Вид. 2-ге, доп. та перероб. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
- Habermas J. Theory of Communicative Action, Vol 1: Reason and the Rationalization of Society. Boston, MA: Beacon Press, 1984.

References

- Varii M.Y. (2003). Polityko-psykholohichni peredyborchi ta vyborchi tekhnolohii : navch.-metod. posib. [Political-psychological pre-election and election technologies: textbook]. Kyiv: Elha, Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
- Hrynberh T.Ye. (2018). Politychni tekhnolohii : navch. posib. [Political technologies: textbook]. Moscow: Aspekt Pres. [in Ukrainian].
- Korniienko V.O., Denysiuk S.H. (2009). Imidzh politychnoho lidera: problemy formuvannia ta praktychnoi realizatsii : monohrafiia. [The image of a political leader: problems of formation and practical implementation: monograph]. Vinnytsia : UNIVERSUM-Vinnytsia. [in Ukrainian].
- Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk. (2004). Za red. Yu.S. Shemshuchenka, V.D. Babkina, V.P. Horbatenka. Vyd. 2-he, dop. ta pererob. [Political science encyclopedic dictionary]. Kyiv : Geneza. 736 s.
- Habermas J. (1984). Theory of Communicative Action, Vol 1: Reason and the Rationalization of Society. Boston, MA: Beacon Press.

Анотація

Онищенко О. О. Політичні технології іміджблдингу – створення бренду. – Стаття.

У статті розглянуто поняття і сутність іміджевих політичних технологій. Розкрито поняття «політичний імідж», «іміджмейкер», «фейсблдинг». Проаналізовані та виділені основні складові іміджу. У роботі обґрунтована побудова загальної стратегії виборчої кампанії та місце іміджу кандидата у ній. Виділена та проаналізована структура іміджу. Окреслені основні типи політичних діячів. Розкриті поняття вербального та невербального імідж-фактору. Здійснено аналіз стратегічного образу кандидата у контексті виборчої боротьби та її складових. Розглянуто вплив засобів масової інформації та соціальних мереж на політичний імідж. Обґрунтована значущість політичних ідей. Детально проаналізовані етапи створення політичного іміджу. У роботі розкриті чинники, котрі впливають на зміну політичного іміджу.

У статті наголошено, що вдало сформований імідж кандидата – це запорука успішної стратегії, бо в умовах нинішньої політичної культури увага потенційного виборця концентрується саме на особистості, яка представляє певну політичну силу. В основі технологій формування іміджу лежить політична дія чи подія з життя політика, яка слугує передумовою формування позитивного образу

серед населення. Для того, щоб імідж кандидата був надійний та приносив певний результат, він повинен задовольняти очікування великих соціальних груп. Важливо, щоб він був влучним, яскравим та конкретним, швидко запам'ятовувався і був гнучким до змін. Створюючи певний імідж політику, його намагаються зробити унікальним, нетиповим та не схожим на інші образи для того, щоб привернути до нього увагу електорату. Вдало сформований політичний імідж виступає певним зв'язком між електоратом і політиком, між запитом і політичною дією. Імідж, який обирає електорат, відображає запити та інтереси електорату, його основні проблеми та коло питань, які необхідно вирішити. Іміджмейкери навмисно залишають у створеному образі політика «порожні місця», які електорат може самостійно заповнити. Отже, імідж є надскладним феноменом, який створюється на основі поєднання багатьох чинників і має за мету створити вдалий політичний образ для досягнення поставленої цілі.

Ключові слова: імідж, іміджмейкер, іміджблдинг, політичний образ, електорат.

Summary

Onyshchenko O. O. Political technologies of image building – brand creation. – Article.

The article considers the concept and essence of image political technologies, reveals the concept of “political image”, “image maker”, “face building”. The main components of the “image” are analyzed and selected. The paper substantiates the construction of the general strategy of the election campaign and the place of the candidate’s image in it. The structure of the image is selected and analyzed. The main types of politicians are outlined. The concepts of verbal and nonverbal image factor are revealed. The analysis of the strategic image of the candidate in the context of the election campaign and its components is carried out. The influence of mass media and social networks on the political image is considered. The significance of political ideas is substantiated. The stages of creating a political image are analyzed in detail. The paper reveals the factors that influence the change of political image.

The article emphasizes that a well-formed image of a candidate is the key to a successful strategy, because in the current political culture, the attention of a potential voter is focused on a person who represents a certain political force. The basis of image formation technologies is a political action or event in the life of a politician, which serves as a prerequisite for the formation of a positive image among the population. In order for the candidate’s image to be reliable and bring a certain result, it must meet the expectations of large social groups. It is important that it is accurate, bright and specific, easy to remember and flexible to change. By creating a certain image of politics, they try to make it unique, atypical and unlike other images in order to attract the attention of the electorate. A well-formed political image is a link between the electorate and the politician, between demand and political action. The image chosen by the electorate reflects the demands and interests of the electorate, its main problems and the range of issues that need to be addressed. Image-makers deliberately leave empty spaces in the created image of politics, which the electorate can fill on their own. Thus, the image is a very complex phenomenon, which is created on the basis of a combination of many factors and aims to create a successful political image to achieve the goal.

Key words: image, image maker, image building, political image, electorate.

А. Ю. Ужитчак
orcid.org/0000-0003-3441-3754
аспірантка кафедри історії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ПОПЕРЕДЖЕННЯ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНИМИ

Тема дослідження актуальна, адже питання досвіду боротьби з дитячою злочинністю у зарубіжних країнах є малодослідженим. Натепер злочинність неповнолітніх належить до найбільш нагальних проблем. Існують певні вікові закономірності розвитку особистості в суспільстві, з цим пов'язують ймовірність скоєння злочину неповнолітніми через їхню нестійку та несформовану психіку. Це питання широко розглядається віковою психологією, принципом якої є індивідуальний підхід до розвитку розумової діяльності особи. Соціологи та психологи виділяють різні життєві цикли, що відрізняються зміною в інтересах індивіда і його відносин з іншими людьми. Необхідність профілактики злочинності серед неповнолітніх зумовлена тим, що актуальність цієї проблеми не перестає бути нагальною в нашому суспільстві, навіть незважаючи на позитивний показник зменшення злочинності серед заданої групи населення у сьогоденні. Досліджені наукові праці видатних вчених, такі як: стаття В.Д. Самборського «Дитяча злочинність. Причини, шляхи подолання», статті Б.І. Ісмаїлова «Правовые основы системы ювенальной юстиции», І.А. Коновалова «Досвід боротьби зі злочинністю неповнолітніх в Європі і США», Л.С. Алексеева «Социальная реабилитация подростков: опыт Голландии».

Метою статті є дослідження кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинами, скоєними неповнолітніми в іноземних державах, розкриття особливостей кримінально-правової відповідальності вказаних суб'єктів. Кримінальна відповідальність та покарання неповнолітніх має свої особливості, які зумовлені недостатністю життєвого досвіду, соціальних і психологічних особливостей особи. Завдання статті – висвітлення тих методів покарання для неповнолітніх за скоєні злочини, які існують у нашій країні, та ті покарання, які були запроваджені в іноземних державах. У статті використані такі методи: історично-правовий, логічний, порівняльно-правовий, діалектичний, метод порівняльного аналізу, догматичний.

Більшість проблем, зокрема тих, що пов'язані з дотриманням прав неповнолітніх, виникають саме тому, що громадяни мають низький рівень громадянської культури і правової свідомості. Зростання злочинності, корупція, низький рівень зарплати і пенсії, прийняття законів та указів, які не виконуються, негативно впливають на свідомість громадян та їхню віру в справедливість закону. Особливо це стосується підлітків та молоді. Під час проведення комплексного дослідження злочинності неповнолітніх, окрім негативного впливу сім'ї та недоліків у шкільному вихованні, вчені виділили ряд інших чинників, які обумовлюють протиправну поведінку неповнолітніх, серед яких такі: незайнятість суспільною працею; недостатня увага, а то й безпосередня зневага з боку держави і громадськості до проблем неповнолітніх узагалі й злочинності серед останніх зокрема; підбурювання з боку дорослих до вчинення злочинів; негативний вплив засобів масової інформації, пропаганда насильства, наркотизації і алкоголізації, легкого життя, злочинної діяльності; бездоглядність і відсутність належного контролю з боку відповідних служб і органів та родини за поведінкою, зв'язками і характером того, як підліток проводить час; в організації їхнього дозвілля (Самборський, 2021, с. 1).

В Україні, відповідно до Сімейного кодексу України (далі – СК України) 2012 року, неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Отже, до досягнення 18 років фізична особа має правовий статус дитини. Наявність у особи правового статусу дитини означає, що така особа має відповідні права та обов'язки (СК, 2021). Ч. 1 ст. 22 Кримінального кодексу України (далі – КК України) визначає, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. У ч. 2

ст. 22 КК України встановлюється вичерпний перелік злочинів, щодо яких особа, що його вчинила, підлягає кримінальній відповідальності у віці від 14 років. До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі основні види покарань: штраф; арешт; позбавлення волі у спеціальних виховних установах (КК, 2021).

Історія розвитку зарубіжної системи профілактики правопорушень неповнолітніх починається з 1846 року, коли в Массачусетсі відкрився перший виправний заклад для малолітніх правопорушників, а в Англії в 1854 році був прийнятий Закон про виправні школи для неповнолітніх злочинців. Дослідження багатого і досить різноманітного досвіду формування та вдосконалення системи профілактики правопорушень неповнолітніх дає можливість виявити найбільш ефективні попереджувальні заходи, що застосовуються в зарубіжних країнах. Це дасть змогу використовувати і апробовані методи профілактики, і найбільш передові розробки в досліджуваній сфері для вдосконалення вітчизняної системи профілактики злочинів неповнолітніх.

Перший суд зі справ неповнолітніх був створений в Австралії в 1890 році, потім подібні суди з'явилися в Канаді в 1894 році та в США в 1899 році. Наприкінці XIX – початку XX ст. національні суди для неповнолітніх були утворені в Ірландії (1904 рік, спеціальна сесія загального суду), Єгипті (Закон від 14 лютого 1904 року про створення суду для неповнолітніх в місті Олександрії; Закон від 6 квітня того ж року про заснування такого суду в Каїрі), Англії та Уельсі (1905 рік – перший суд у справах неповнолітніх), Нідерландах (Закони від 6 і 12 лютого 1901 року, згідно з якими створені тимчасові суди для неповнолітніх, що діяли за спрощеною судовою процедурою), Німеччині в 1907–1908 роках (з'єднання функцій опікунських судів і суддів у кримінальних справах про неповнолітніх в судах Кельна, Франкфурта-на-Майні тощо), Франції (Закон від 22 липня 1912 року, що набув чинності 4 березня 1914 року, створив автономну судову систему судів для неповнолітніх), Бельгії (Закон Картон-де-Віарта від 15 травня 1912 року), Австрії в 1908 році (створені опікунські суди для неповнолітніх), Іспанії в 1918 році (засновані опікунські суди), Італії (Закон від 11 травня 1908 року про спеціалізованих судах у справах неповнолітніх), Португалії в 1911 році (створені трибунали у справах неповнолітніх, з'єднані з опікунськими судами: перший – в Лісабоні в 1911 році, другий – у Порто в 1912 році), Росії в 1910 році (утворена автономна судова система у справах неповнолітніх), Угорщині в 1908 році (автономна судова система), Румунії (Трансільванії) в 1913 році (аналогічна судова система), Польщі в 1919 році (автономна судова система), Швейцарії в 1911–1913 роках, Японії (у Законі від 1 січня 1923 року, котрий улаштував автономну систему у справах неповнолітніх; водночас загальні суди могли розглядати справи неповнолітніх у віці від 16 до 18 років), Греції (циркуляр міністра юстиції від 24 грудня 1924 року встановив спеціалізацію суддів у справах неповнолітніх та специфіку судової процедури у цих справах; автономна судова система у справах неповнолітніх створена Законом 1939 року) (Ісмаїлов, 2002, с. 52).

Кримінальний кодекс Швейцарії 1937 року (ст. 82) передбачав, що «до дитини, яка не досягла семирічного віку, цей закон не застосовується», спеціальною постановою у 2002 році вік правової відповідальності був збільшений до 10 років. В Англії до прийняття Закону про дітей і підлітків 1933 року за загальним правом малолітньою особою, що не підлягає кримінальній відповідальності, визнавалася дитина, яка не досягла семи років. Цим Законом вік настання кримінальної відповідальності був підвищений до восьми років, а потім Законом про дітей і підлітків 1969 року – до 10 років. Мінімальний вік у сім років встановлено в Австралії, Йорданії, Ірландії, Пакистані, а також за загальним правом США (при цьому додатково кожен штат встановлює вік притягнення до кримінальної відповідальності самостійно). Так, у кримінальних кодексах Колорадо та Луїзіани вказано 10-річний вік, у кримінальних кодексах Джорджії й Іллінойсу – 13 років, у Кримінальному кодексі Мінесоти – 14 років, у Кримінальних кодексах Нью-Гемпшира і Техасу – 15, у Кримінальному кодексі Нью-Йорка – 16 років (Коновалова, 2021, с. 1).

США і Великобританія роблять спроби звести до мінімуму юридичне втручання за допомогою використання таких заходів, як постановка малолітніх правопорушників на облік у поліції або спрямування їх на перевиховання за громадськими програмами без судового розгляду і винесення вироку. В Об'єднаному Королівстві такий напрямок розвитку найбільш

розвинений у Шотландії, де після доповіді Кілбрандона в 1964 році правосуддя у справах неповнолітніх було декриміналізовано. Законом про соціальну діяльність 1968 року суди для неповнолітніх замінені системою менш формального розгляду, так званою системою слухання у справах дітей («children's hearings»), за винятком тяжких злочинів. Система слухань у справах дітей ставить собі за мету залучення неповнолітнього та його сім'ї до процесу досягнення узгодженого рішення, яке забезпечило б дотримання інтересів дитини перш за все і найкращим чином. У результаті розгляду справи може бути призначено два види впливу: домашній нагляд і позадомашній нагляд, а питання вибору виду нагляду вирішується комісією у складі трьох представників місцевої громади, які мають відповідну освіту, в присутності самого неповнолітнього, його батьків (опікунів) і соціального працівника, а в разі необхідності – педагога або іншого фахівця (Савина, 2006, с. 64).

Досліджуючи німецьке законодавство, необхідно зазначити, що віковий початок кримінальної відповідальності міститься не в Кримінальному кодексі ФРН, а в Законі про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх від 4 серпня 1953 року в редакції від 11 грудня 1974 року, де залежно від віку і пов'язаної з ним можливості притягнення до кримінальної відповідальності також три категорії осіб: неповнолітні до 14 років, притягнення до кримінальної відповідальності яких неможливе; неповнолітні від 14 до 17 років, можливість залучення до кримінальної відповідальності яких залежить від того, чи усвідомлював неповнолітній у момент скоєння злочину протиправність свого діяння з огляду на свою розумову та моральну зрілість; молоді люди від 18 до 20 років, які притягуються до кримінальної відповідальності, але з урахуванням винятків, передбачених Законом про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх 1953 року. Відповідно до нього, молода людина частково несе кримінальну відповідальність, якщо буде доведено, що під час скоєння злочинного діяння її розумовий і моральний розвиток або ж вид, умови і мотиви злочину являли собою вчинок неповнолітнього. У ФРН відповідно до Закону про відправлення правосуддя у справах неповнолітніх 1953 року застосовуються такі санкції: виховні заходи, виправні заходи і покарання для неповнолітніх. Виховні заходи призначаються за фактом правопорушення і полягають у примусовому виховному впливі на неповнолітнього шляхом вказівок (приписів, заборон, що стосуються проведення часу правопорушника). До виправних заходів належать попередження, покладання обов'язків і призначення арешту. Шляхом попередження «слід чітко показати молодій людині неправомочність її вчинку», вказати на тяжкість пред'явленого обвинувачення і наслідки для потерпілого та суспільства в цілому, водночас її застерігають від подальших проступків. Можливе покладання обов'язку відшкодування збитку. Арешту неповнолітні піддаються не частіше двох разів на тиждень, на короткий час (від двох до чотирьох днів) або більш тривалий (від одного до чотирьох тижнів) і по можливості на час дозвілля, щоб відбування не доводилося на час навчання або роботи правопорушника. Як покарання може призначатися позбавлення волі і поміщення підлітка до виправного будинку для неповнолітніх. Мінімальний термін покарання становить шість місяців, максимальний – п'ять років. Тільки в разі вчинення злочину, за який за загальним кримінальним правом може бути призначений термін позбавлення волі понад 10 років, для неповнолітніх цей термін може скласти 10 років. У науковій літературі зазначається, що у застосуванні будь-якого виду санкцій першорядне значення має питання їхнього виховного впливу на неповнолітнього правопорушника. Кримінальним законодавством Німеччини в якості основоположного встановлюється принцип переважного виховного характеру санкцій, які спрямовані на запобігання подальшої негативної поведінки неповнолітнього. До підлітків застосовуються санкції з урахуванням всіх обставин справи, а також особи злочинця, щоб забезпечити найкращий результат перевиховання (Соколов, Предеїна, 2004, с. 67).

У Франції, як і в більшості інших зарубіжних країн, робляться спроби, спрямовані на пошук способів уникнути судового розгляду і винесення вироку щодо неповнолітнього. Альтернативні заходи можуть бути застосовані прокурором, який не направляє справу на розгляд судді у справах неповнолітніх. Одна з альтернативних заходів – «ознайомлення з законом» (*rappel a la loi*), яке відбувається в офіційній розмові з підлітком і його батьками. Неповнолітнього знайомлять з текстом закону, що передбачає відповідальність за вчинене

правопорушення, пояснюють протиправність діяння і розповідають про можливу міру покарання. Особлива увага приділяється роз'ясненню батькам їхніх обов'язків з виховання неповнолітнього і наслідків їх неналежного виконання. Крім того, як зазначає французький ювенальний суддя Еммануель Робінсон, прокурор може зобов'язати правопорушника принести потерпілому вибачення у письмовій формі або виконати дії репаративного характеру – відновити первісний стан зіпсованого, пошкодженого ним предмета (зафарбувати стіну, полагодити паркан тощо (Воронов, 2002, с. 21).

В Японії також існують сімейні суди і пункти з керівництва дітьми, діяльність яких полягає в ранній профілактиці злочинності. Боротьба зі злочинністю неповнолітніх в Японії регламентується низкою нормативних актів, насамперед Законом про неповнолітніх (1948 рік) і Законом про добробут дітей (1947 рік), котрі виголошують пріоритет виховно-виправних заходів некримінального характеру, принцип виключної юрисдикції сімейного суду; передбачають поміщення неповнолітніх під нагляд служби пробації, всеохоплюючу систему статистичного обліку неповнолітніх, залучення до роботи «напівштатних» співробітників, створення спеціальних загальнонаціональних громадських організацій.

У Голландії робота з підлітками, які входять до «групи ризику», становить обов'язковий компонент загальної соціальної роботи. Традиційно вона здійснюється в громаді, за місцем проживання та навчання неповнолітнього. Попередження злочинності неповнолітніх, основним принципом якого проголошується максимальна конкретність реабілітаційної діяльності, має на меті допомогти підліткам зрозуміти труднощі і протиріччя життя, з якими вони повинні вміти впоратися, усвідомивши обмеженість і безглуздість аморальної, асоціальної та протиправної поведінки. Це зумовлює пріоритет виховних методів впливу над виправними і необхідність безпосередньо в місці існування створити умови, здатні служити своєрідним заслоном від різних дефектів у розвитку особистості й попереджати відхилення в поведінці, що провокуються на небезпечних вікових етапах. Згідно з цією теорією, будь-які ускладнення повинні виявлятися і усуватися не тільки вчасно, а й з випередженням, з урахуванням віку і головного типу соціальної діяльності неповнолітнього. Такий підхід передбачає перехід від піклування, здійснюваного відповідними установами, до альтернативної турботи, що базується на можливостях громади. Це і визначає особливості організації та змісту попередження злочинності, що виходить із вимоги бачити неповнолітнього в обстановці повсякденного життя, в системі його звичних соціальних відносин, в контексті референтних груп (Алексеева, 1992, с. 34).

Отже, підводячи висновки, можемо стверджувати, що питання відповідальності неповнолітніх за скоєння злочинів у всіх країнах є актуальним і важливим. Було досліджено кримінально-правову політику у сфері боротьби зі злочинами, скоєними неповнолітніми в іноземних державах. Треба зазначити, що у кримінальному законодавстві зарубіжних країн, у якому неможливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які не досягли певного віку, ґрунтується на теорії неосудності, це не виключає можливості застосування до неповнолітніх заходів виховного характеру без судового розгляду і притягнення до кримінальної відповідальності. Більшість держав роблять спроби звести до мінімуму юридичне втручання за допомогою використання таких заходів, як постановка малолітніх правопорушників на облік у поліції або спрямування їх на перевиховання за громадськими програмами без судового розгляду і винесення вироку. У країні можна застосувати досвід Франції щодо альтернативних заходів, наприклад, «ознайомлення з законом» (*rappel a la loi*), яке відбувається в офіційній розмові з підлітком і його батьками. Неповнолітнього знайомлять із текстом закону, що передбачає відповідальність за вчинене правопорушення, пояснюють протиправність діяння і розповідають про можливу міру покарання. Особлива увага приділяється роз'ясненню батькам їхніх обов'язків з виховання неповнолітнього і наслідків їх неналежного виконання. Головною метою є найбільшою мірою дотриматися інтересів дитини: виправдати її, помістити під нагляд соціальних служб або до спеціальної установи.

Література

Самборський В.Д. Дитяча злочинність. Причини, шляхи подолання. 2021. с.1 Офіційний веб-портал міста Подільська. URL: <http://websystem.kotovsk-city.gov.ua/index.php/informatsiji/1192-dityacha-zlochinnist-prichini-shlyakhi-podolannya> (дата звернення: 26.10.2021).

- Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 № 2947-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 26.10.2021).
- Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 № 2341-II / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 26.10.2021).
- Ісмаїлов Б.І. Правовые основы системы ювенальной юстиции : Навчал. посіб. Ташкент, 2002. 52 с.
- Коновалова І.А. Досвід боротьби зі злочинністю неповнолітніх в Європі і США. 2021. С. 1. URL: <https://center-bereg.ru/o4459.html> (дата звернення: 26.10.2021).
- Савина Н.Н. Взгляд на проблему о профилактике правонарушений и преступлений несовершеннолетних. Монографія. Росія, 2006. 64 с.
- Соколов А., Предеина И. Ювенальное уголовное судопроизводство Германии. Конспект лекцій. Росія, 2004. С. 67.
- Воронов Е.Л. Правосудие в отношении несовершеннолетних: зарубежный и российский опыт. Росія, 2002. С. 21.
- Алексеева Л.С. Социальная реабилитация подростков: опыт Голландии. Навчал. посіб. Росія, 1992. С. 34.

References

- Samborskiy V.D. (2021). Dytjacha zlochynnistj. Prychyny, shljakhy podalannja. Juvenile delinquency. [Causes, ways of overcoming Oficijnyj veb-portal mista Podiljsjka]. Retrieved from: <http://websystem.kotovsk-city.gov.ua/index.php/informatsijii/1192-dityacha-zlochinnist-prichini-shlyakhi-podolannja>.
- Simejnyj kodeks Ukrajinj. (2002). [Family Code of Ukraine] No 2947-III. Retrieved from: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
- Kryminalnyj kodeks Ukrajinj. (2001). [Criminal codex of Ukraine] No 2341-II Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Ismailov B.I. (2002). Pravovyje osnovy sistemy yuvenal'noj yustitsii [Legal bases of the juvenile justice system] Tashkent, Navchal. posib. 52 pp.
- Konovalova I.A. (2021). Dosvid borotjby zi zlochynnistju nepovnolitnikh v Jevropi i SShA. [Experience in combating juvenile delinquency in Europe and the United States] Retrieved from: <https://center-bereg.ru/o4459.html>.
- Savyna N.N. (2006). Vzglyad na problemu o profilaktike pravonarushenij i prestupenij nesovershennoletnikh. [Savina NN A look at the problem of prevention of juvenile delinquency and crime] Monoghrafija. Rosija. 64 pp.
- Sokolov A., Predeyna Y. (2004). Yuvenal'noe ugovornoe sudoproizvodstvo Germanii. [Juvenile criminal justice in Germany]. Konspekt lekcij. Rosija. 67 pp.
- Voronov E.L. (2002). Pravosudie v otnoshenii nesovershennoletnikh: zarubezhnyy i rossijskiy opyt. [Juvenile justice: foreign and Russian experience] Rosija. 21 pp.
- Alekseeva L.S. (1992). Sotsial'naya reabilitatsiya podrostkov: opyt Gollandii [Social rehabilitation of adolescents: the experience of Holland]. Navchal. posib. Rosija. 34 pp.

Анотація

Ужитчак А. Ю. Історичний досвід попередження злочинів у зарубіжних країнах, що вчиняються неповнолітніми. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню злочинності неповнолітніх у зарубіжних країнах в різний час та виокремлення особливостей характеру суспільної небезпеки злочинності серед неповнолітніх. Виявлено обставини, що підштовхували неповнолітніх до скоєння злочинних діянь у різні проміжки часу і в різних країнах. Під час проведення комплексного дослідження злочинності неповнолітніх було з'ясовано, що, крім негативного впливу сім'ї та недоліків у шкільному вихованні, на протиправну поведінку впливають недостатня увага з боку держави і громадськості, вплив засобів масової інформації, наркотизації і алкоголізації, неналежна організація дозвілля неповнолітніх. Автори дізналися про заходи, які застосовуються до неповнолітніх у зарубіжних країнах для попередження протиправної поведінки, а також про вік, з якого починається кримінальна відповідальність. Ці заходи можна поділити на кримінально-правові, що застосовуються як покарання за скоєний злочин, і профілактичні. Було зазначено, що існує правова, соціальна та економічна причина цих злочинів, а також було розглянуто ефективність минулого та сучасного законодавства щодо їх запобігання і подолання. Було виділено різновид санкцій, котрі застосовувалися до неповнолітніх за скоєння злочинів. З'ясовано, що в більшості європейських держав робляться спроби, спрямовані на пошук способів уникнути судового розгляду і винесення вироку щодо неповнолітнього. У разі вчинення правопорушення неповнолітнім, що не має тяжкого характеру, можуть бути застосовані альтернативні заходи, які не направляють справу до

судового розгляду. Наприклад, «ознайомлення з законом», яке відбувається в офіційній розмові з підлітком і його батьками. В Японії також існують сімейні суди і пункти з керівництва дітьми. У Голландії робота з підлітками, які входять до «групи ризику», становить обов'язковий компонент загальної соціальної роботи. Традиційно вона здійснюється в громаді, за місцем проживання та навчання неповнолітнього. Цей зарубіжний досвід можна застосовувати на практиці у нашій державі.

Ключові слова: діти, неповнолітні, злочинність, зарубіжне законодавство, бездоглядність, система покарання.

Summary

Uzhytchak A. Yu. **Historical experience of crime prevention in foreign countries committed by minors.** – Article.

The article is devoted to the study of juvenile delinquency in foreign countries in different periods of time and highlighting the nature of the social danger of juvenile delinquency. Circumstances that prompted minors to commit crimes at different times and in different countries have been identified. In a comprehensive study of juvenile delinquency, in addition to the negative impact of family and shortcomings in school education on illegal behavior, insufficient attention from the state and the public, the influence of the media, narcotics and alcoholism, improper organization of juvenile leisure. Learn about the measures applied to minors in foreign countries to prevent illegal behavior, as well as the age at which criminal liability begins. These measures can be divided into criminal law, used as punishment for a crime, and preventive. It was noted that there is a legal, social and economic cause for these crimes, and the effectiveness of past and present legislation in preventing and overcoming them was considered. A variety of sanctions were imposed on juveniles for crimes. In most European countries, attempts are being made to find ways to avoid litigation and sentencing of a minor. In the case of a minor offense that is not serious, alternative measures may be taken that do not refer the case to court. For example, "acquaintance with the law", which takes place in a formal conversation with a teenager and his parents. In Japan, there are also family courts and child guidance points. In the Netherlands, working with adolescents at risk is a mandatory component of overall social work. It is traditionally carried out in the community, at the place of residence and education of the minor. This foreign experience can be applied in practice in our country.

Key words: children, minors, crime, foreign legislation, neglect, punishment system.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1287>
УДК 32.019.51:004

К. М. Вітман

orcid.org/0000-0003-3586-9614

*доктор політичних наук, професор, директор
Центру підготовки магістрів публічної служби та професійних суддів
Національного університету «Одеська юридична академія»*

А. І. Кормич

orcid.org/0000-0002-2496-1186

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри загальної теорії права і держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВІДЕОБЛОГИ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ЗАСІБ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Сучасна світова та національна практика переконливо доводять, що інформаційно-комунікаційний чинник відіграє важливу роль у всіх без винятку суспільних трансформаціях. Тому розробка політичних стратегій та вибір форм політичної тактики напруму залежать від ефективності політичної комунікації. Своєю чергою результативність комунікації зумовлена спроможністю суб'єктів політики застосовувати технологічні новації, які надають їм переваги в інтеграції людського потенціалу навколо вибраної мети, забезпечують визначення пріоритетних цілей тощо. Щоб виконувати такі функції, технологічні підходи мають бути адекватними суспільним можливостям і відповідати вимогам часу.

Цифрова епоха значною мірою переміщує спілкування у віртуальний простір. Новий формат зумовлює оперативність реагування та масовість участі. Ця тенденція поширюється на всі сфери життєдіяльності, охоплюючи і політичні комунікації. Тому впровадження інноваційних засобів стає вимогою часу. Такий характер має, зокрема, блогінг.

Термін «блог» від англійського «weblog» означає Інтернет-журнал або онлайн-щоденник. Фактично це ресурс в Інтернеті, що належить конкретному автору, який із певною періодичністю викладає на ньому замітки, зображення, відео різної тематики. Відповідно до формату мережі, блог, на відміну від традиційного щоденника, від початку передбачає наявність стороннього читача чи глядача, навіть якщо автор не звертається до нього безпосередньо. Тому блог виступає засобом презентації особистісних поглядів та уподобань, якими автор готовий поділитися з оточуючими. І це створює умови налагодження широкої комунікації.

Ще один важливий параметр блогу – його інтерактивний характер. Це зумовлено тим, що майже до всіх блогів можна залишати коментарі, що забезпечує можливість активного та оперативного обговорення контенту між коментаторами і автором. Саме на цьому наголошує один із дослідників комунікаційних технологій В.В. Недбай, додаючи, що «використання блогів дозволяє швидко створювати нові соціальні мережі, не обмежені державними кордонами співтовариства за інтересами, захопленнями і симпатіями» (Недбай, 2014, с. 302).

Досить інтенсивний процес зміни засобів культурної комунікації за допомогою глобальної мережі і зумовлює актуальність дослідження блогінгу і відеоблогінгу в рамках формування нової

Інтернет-культури. При цьому потрібно брати до уваги всі форми взаємодії людини і суспільства в Інтернеті, адже в умовах низької зацікавленості частини громадян у тому, щоб брати безпосередню участь у суспільному житті, Інтернет стає єдиним вільним майданчиком для інтерактивної комунікації, де глядач відеоблогера не є пасивним слухачем, а може стати учасником створення творчого, інформаційного, політичного контенту. Тобто блогерство стає інститутом політичної участі, а змістовне наповнення контенту блогів виступає засобом політичної комунікації в сучасних умовах.

Основна проблема в дослідженні відеоблогінгу полягає в тому, що це поняття не є загальноприйнятим академічною спільнотою. За відсутності чітких критеріїв визначення змісту терміна досить важко виділити його основні форми й особливості. Зокрема, постають питання: чи вважати телевізійні проєкти на YouTube відеоблогінгом, чи є відеоблогінгом переказування політичних новин без індивідуальної оцінки політичної події тощо?

Все це розширює спектр потенційного наукового аналізу і робить можливим сформулювати **мету** дослідження – аналіз відеоблогу як засобу політичної комунікації в сучасних умовах та визначення його впливу на суспільство.

Аналіз основних досліджень свідчить, що окремі питання специфіки блогінгу та відеоблогінгу активно вивчають як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники: М. Кастельс, Г. Щедрова, Л. Мальцева, Ю. Половинчак та інші. Більшість дослідників фокусують свою увагу на проблемах реклами, зв'язків із громадськістю та інтерактивної комунікації, що засвідчує зв'язок відеоблогів зі ЗМІ. Так само підкреслюється, що розвиток політичного блогінгу пов'язаний зі становленням громадянського суспільства.

Як зазначила дослідниця блогосфери Л. Мальцева, український Інтернет-простір – це своєрідне інформаційне середовище, в якого є певна структура за тематичними, цільовими та іншими ознаками, в якому виокремлюється таке середовище, як блогосфера. Блогосферу авторка розглядає як сукупність усіх блогів, як спільність чи соціальну мережу (Мальцева, 2011, с. 278–279).

Відеоблоги стають масштабним засобом комунікації і культурного впливу. Блогери нині є набагато популярнішими особистостями, ніж традиційні медійні персони і за певних умов можуть стати лідерами думок. Але при цьому блогери можуть маніпулювати свідомістю своєї аудиторії, включаючи можливість формування конкретного бажаного ставлення до значущих подій, і в такий спосіб впливати на звички і думки, а в кінцевому варіанті і на поведінку.

Оцінюючи переваги і недоліки використання інноваційних засобів комунікації, слід зауважити, що миттєва реакція на контент і загроза втрати популярності через скандали або критику від інших представників спільноти є особливим важелем етичної регуляції дій блогера. Однак відсутність законодавчих обмежень щодо Інтернету розширює діапазон фейкової інформації, спонукає до існування ботів тощо. З цієї позиції традиційні ЗМІ набагато сильніше обмежені нормативно-правовими актами у своїй діяльності, однак при цьому масового реагування на неаргументовано негативний матеріал або розміщення недоброчесної реклами очікувати не варто. Відеоблогери ж несуть особисту відповідальність за якість рекламованого продукту і зацікавлені в тому, щоб втримати або розширити свою аудиторію.

Зазначені риси відеоблогерства показують високий комунікаційний потенціал відеоблогінгу і те, що вплив блогерів як лідерів думок на свою аудиторію достатньо ефективний. Блоги не тільки задають тренди і поширюють меми, вони здатні встановлювати етичні норми і регулювати їх. Таким чином, незважаючи на певну свободу у виборі тем і способів їх донесення до аудиторії, якими володіє відеоблогінг, повністю вільним і незалежним ресурсом його не можна назвати. Блогери так само, як і традиційні ЗМІ, виконують соціальні замовлення, однак це може коштувати їм кар'єри, яку досить важко відновити.

Політичний відеоблог у загальному вимірі являє собою огляди політичних подій у світі. Він істотно відрізняється від телевізійного формату багатовекторністю, суб'єктивним підходом, різнополярними поглядами. Тому цей ресурс дуже часто задіяний в інформаційному протистоянні. Так, у Росії особливу популярність отримав анімований максимально пропагандистський відеоблог «Ять-Тв». Це дуже вузько спеціалізований блог, присвячений російській політиці. Падіння його популярності в 2019 році було пов'язане з розкриттям джерел фінансування, які виявилися близькими до нинішньої влади. У Німеччині, США та Англії

були випадки створення блогів для проведення політичних кампаній із метою впливу на Інтернет-аудиторію. Власні блоги мають багато відомих представників політичної еліти світу, наприклад, А. Меркель, Д. Кемерон, Дж. Буш-молодший, Д. Медведєв та інші. Це поширює їх популярність в Інтернет-спільноті, репрезентує їхні політичні погляди та політичні сили, які вони представляють.

Авторські політичні відеоблоги в будь-яких країнах часто мають опозиційний характер. Наприклад, в Інтернет-просторі РФ – рунеті – популярні блоги громадського діяча й опозиційного політика О. Навального, який влаштував викриття корумпованих чиновників, вищих посадовців – представників чинної влади. Блогерська діяльність О. Навального популярна і за межами Російської Федерації, зокрема і в Україні. Один із найвідоміших його роликів – фільм «Он Вам не Димон», присвячений Д. Медведєву. Незважаючи на те, що ролик був видалений із каналу на вимогу суду, знайти його на YouTube досить просто – глядачі О. Навального багаторазово скачали цей фільм і знову залили його на платформу зі своїх каналів. Аналогічна ситуація і щодо фільму – викриття стосовно накопичення багатств Президентом РФ В. Путіним та його найближчим оточенням. Це підтверджує правильність судження про те, що жодна інформація не може бути видалена з Інтернету заборонними заходами. Тому блогерство нині виступає ефективним способом політичної комунікації.

Вивчення блогінгу і відеоблогінгу необхідне не тільки тому, що це реалії сучасного життя, які неможливо усунути, але й для створення правових підстав для діяльності блогів та для притягнення до відповідальності блогерів і відеоблогерів за порушення законів. Слід погодитись із дослідницею Г. Щедровою, яка підкреслює: «Важливо наголосити, що в контексті перетворення блогосфери на альтернативну форму засобів масової інформації блогінг теж потребує певного нормативного регулювання. Нині жоден законодавчий акт, який регламентує здійснення інформаційної політики в Україні, не визначає меж відповідальності блогерів за поширену ними інформацію, споживачами якої є більшість користувачів мережі Інтернет» (Щедрова, 2018, с. 365).

Варто зазначити, що в українській академічній думці блогосфера мало досліджена в рамках політології чи юриспруденції, дуже слабо досліджувалася в рамках соціології та культурології, хоча її вплив на політичне життя суспільства і на розвиток громадянського суспільства важко переоцінити, що яскраво засвідчили президентські та парламентські вибори в Україні в 2019 році. У них інноваційні політичні технології, в тому числі відеоблогерство, використовувались як ефективний засіб політичної комунікації в сучасному суспільстві і дали бажаний для ініціаторів результат.

Широке обговорення інформації, яка абсолютно неемоційно транслюється офіційними ЗМІ, підвищує цінність комунікації в рамках політичного блогу, з урахуванням особистісних якостей учасників – як автора, так і коментаторів. Буквальний же перенос офіційної інформації в блог, створений на Інтернет-платформі, комунікативної цінності або особливого впливу на аудиторію не матиме.

Враховуючи це, традиційні ЗМІ, щоб урізноманітнити свій формат інформаційної діяльності, стали звертатися до блогів і відеоблогів задля отримання нетривіального контенту і незвичайних новинних приводів, у тому числі політичних. Тому нині варто говорити про взаємовплив традиційних ЗМІ, які суттєво задають модель повідомлення, і блогінгу, який орієнтований на альтернативне висвітлення політичної події і виявлення нетипових сенсів у ньому.

Низка дослідників, які спеціалізуються на аналізі соціального і культурного ефекту сучасних медіа, розглядають явище відеоблогінгу в контексті теорії І. Гоффмана, яка базується на тому, що кожна людина програє своє життя як актор театральну виставу, маючи змогу постійно міняти маски (Гоффман, 2000, с. 54). Відеоблог через свою схожість з особистим щоденником створює відчуття істинності емоцій і думок, адже він нагадує зйомки без огляду на реакцію глядачів. Тому багато глядачів вважають, що поведінка блогера у відео максимально щира, а критику своїх кумирів сприймають вкрай негативно. Це стосується і політичної блогосфери та має враховуватись у процесі намагання розвінчати автора та довести його необ'єктивність чи відверте фальшування подій політичного життя.

Аудиторія відеоблогів постійно розширюється і нині формується ставлення до відеоблогу не як до розважального контенту або можливості дізнатися про іншу людину, а як до альтер-

нативного джерела інформації, яке може бути так само спродюсовано, але при цьому формат подачі інформації набагато ближчий сприйняттю сучасної молодшої людини, ніж, наприклад, телевізійний або інший формат традиційних ЗМІ.

Аналізуючи можливості політичного комунікаційного потенціалу такого Інтернет-ресурсу, як відеоблогінг, можна констатувати, що, навіть виконуючи в суспільстві функції, аналогічні функціям традиційних ЗМІ, відеоблоги, на відміну від них, мають набагато більш високу ступінь контролю над вибором інформації і формами її подачі. У такий спосіб політична комунікація за допомогою політичних блогів набуває низки позитивних сторін, пов'язаних з інноваційним підходом до поширення і обговорення політичної інформації. Проте, незважаючи на позитивні сторони, політичному блогінгу притаманні і негативні риси, властиві мережі загалом: надмірна комерціалізація, несумлінне використання, анонімність, тролінг, поширення непідтвердженої або завідомо неправдивої інформації тощо.

Враховуючи всі параметри, слід зробити **висновок**, що, розглядаючи відеоблоги як інноваційний засіб політичної комунікації, ми маємо ділити їх на два вектори масової комунікації – офіційні Інтернет-видання і так звану «громадянську журналістику», яка представлена щоденниками, блогами, відеоблогами за авторством одного або кількох людей і завантажена в Інтернет. Саме у громадянської журналістики, безперечно, є низка істотних переваг, основні з яких пов'язані з високою мобільністю передачі інформації та значною емоційно-психологічною її підтримкою. Так само до плюсів політичної блогосфери можна зарахувати: порівняну дешевизну цього методу комунікації, майже повну відсутність цензури з боку влади, відсутність соціальних обмежень. Застосування інноваційних засобів сприяє значному підвищенню політичної активності електорату, розширює можливості конкуренції у сфері політичної комунікації. Однак варто зауважити, що, незважаючи на те, що участь у політичній комунікації за допомогою блогосфери фактично орієнтована на всіх громадян держави, для багатьох перешкодою стають низька інформаційна грамотність або обмеженість технічних можливостей доступу до такого ресурсу. Тому і освітній, і технологічний аспекти мають залишатись у центрі уваги для впровадження інноваційних засобів політичної комунікації на сучасному етапі суспільного розвитку. В умовах становлення електронної демократії, діджиталізації держави, підвищення рівня сервісних послуг такі засоби набудуватимуть дедалі більшого значення і відіграватимуть дедалі більшу роль у комунікаційних процесах. Цю тенденцію мають враховувати політичні еліти і влада, інститути громадянського суспільства, підвищуючи рівень свого політичного впливу в суспільстві. Формат комунікації має відповідати суспільним запитам та суспільним можливостям. І саме такого характеру набуває блогосфера, включаючи в комунікативний процес інноваційні технології. З одного боку, це значно розширює спектр політичного впливу, з другого – персоніфікує його, дозволяючи всім учасникам відчувати себе і в ролі об'єкта, і в якості суб'єкта політичної комунікації, що сприяє формуванню важливого демократичного інституту політичної участі, який своєю чергою забезпечує ефективність демократичних трансформацій суспільства і держави. Для України, яка перебуває на етапі демократичного транзиту, це має особливо важливе значення, бо ефективна політична комунікація стимулює політичну активність, долучає громадян до участі в трансформативних демократичних процесах.

Література

- Castells M. (2008). The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks and Global Governance. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 616. No. 1. P. 78–93.
- Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / Пер. с англ. Москва : Кучково поле, 2000. 304 с.
- Мальцева Л. Українська блогосфера: функціонально-стильова характеристика. *Вісник Львівського ун-ту. Сер. філол.* 2011. Вип. 52. С. 278–289.
- Недбай В. Інтернет-блоги як феномен політичної комунікації в інформаційному середовищі. *Evropský politický a právní diskurz*. 2014. Sv. 1. Vyd. 6. P. 296–308. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2014_1_6_28.
- Половинчак Ю. Особливості функціонування української блогосфери. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2015. № 42. P. 99–102.
- Щедрова Г. Блогінг як засіб політичної комунікації: теоретичний та прикладний аспекти. *Гілея*. 2018. № 130. С. 363–366.

References

- Castells M. (2008). The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks and Global Governance. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 616. No. 1. Pp. 78–93. [in English]
- Hofman Y. (2000). Predstavlenye sebja druhym v povsednevnoi zhyzny [Introducing yourself to others in everyday life] / per. s anhl. M.: Kuchkovo pole. 304. [in Russian]
- Maltseva L. (2011). Ukrainska blohosfera: funktsionalno-stylova kharakterystyka. [Ukrainian blogosphere: functional and stylistic characteristics]. *Visn. Lviv. un-tu. Ser. filol. Vyp.* 52. Pp. 278–289. [in Ukrainian]
- Nedbai V. (2014). Internet-blohy yak fenomen politychnoi komunikatsii v informatsiinomu seredovyshchi [Internet blogs as a phenomenon of political communication in the information environment]. *Evropský politický a právní diskurz*. Sv. 1, Vyd. 6. Pp. 296–308. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2014_1_6_28.
- Polovynchak Yu. (2015). Osoblyvosti funktsionuvannya ukrainskoi blohosfery [Peculiarities of the functioning of the Ukrainian blogosphere.] *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. № 42. Pp. 99–102. [in Ukrainian]
- Shchedrova H. (2018). Blohinh yak zasib politychnoi komunikatsii: teoretychni ta prykladnyi aspekty [Blogging as a means of political communication: theoretical and applied aspects]. *Hileia*. № 130. Pp. 363–366. [in Ukrainian]

Анотація

Вітман К. М., Кормич А. І. Відеоблоги як інноваційний засіб політичної комунікації. – Стаття.

Стаття присвячена актуальній проблемі політичної дійсності, бо сучасна світова та національна практика переконливо доводять, що інформаційно-комунікаційний чинник відіграє важливу роль у всіх без винятку суспільних трансформаціях. Тому розробка політичних стратегій та вибір форм політичної тактики напряду залежать від ефективності політичної комунікації. Своєю чергою результативність комунікації зумовлена спроможністю суб'єктів політики застосовувати технологічні новації, які надають їм переваги в інтеграції людського потенціалу навколо вибраної мети, забезпечують визначення пріоритетних цілей тощо. Щоб виконувати такі функції, технологічні підходи мають бути адекватними суспільним можливостям і відповідати вимогам часу. Цифрова епоха змінює формат спілкування, переміщує його у віртуальний простір, робить більш оперативним та масовим. З активним впровадженням Інтернет-технологій дістав розвитку і такий засіб комунікації, як блогосфера. У цій статті проаналізовано вплив саме «відеоблогів» на політичне і суспільне життя. Функціонування політичних Інтернет-комунікацій в українському суспільстві стало джерелом формування масової прямої демократії, що сприяє подоланню кризи формальної демократії, яка проявляється в її традиційних інститутах. Нині ми є свідками зростання суспільного статусу популярних блогерів, які стають неформальними соціальними і політичними лідерами і виражають думки і настрої широких верств. Виокремлено переваги та недоліки цього виду політичної комунікації. Акцентовано на тому, що лідер думки – блогер, має не просто демонструвати абстрактну політичну позицію, а й брати участь у політичному житті суспільства. Розвиток блогів призвів до того, що вони можуть використовуватись для пропаганди політичних ідей, контрпропаганди, для комерційних цілей, включаючи збір коштів на виборчу кампанію. Широкий спектр можливостей зумовлює потребу використання блогінгу для презентації конкретних інтересів у політиці та критики політичних опонентів.

Ключові слова: відеоблог, блогер, політична комунікація, лідери думок, пряма демократія.

Summary

Vitman K. M., Kormych A. I. Video blogs as innovation means of political communication. – Article.

The article reviews the topical problem of political reality because the modern international and national practice convincingly prove that the information and communication factor plays an essential role in all, without exception, social transformations. Therefore, the development of political strategies and the choice of forms of political tactics directly depend on political communication effectiveness. In turn, the effectiveness of communication is due to the ability of policymakers to apply technological innovations that give them the advantage of integrating human potential around the chosen goal, ensuring the definition of priority goals, and more. Respective technological approaches must be adequate to social opportunities and meet the requirements of the time to perform said functions. The digital age is changing the communication format, moving it to cyberspace, making it more efficient and mass. With the active introduction of Internet technologies, the blogosphere has also developed such a means of communication. This article analyzes the impact of “video blogs” on political and social life. The functioning of political Internet communications in Ukrainian society has become a source of direct democracy, which helps to overcome the crisis of formal democracy, which takes place in the face of its traditional institutions. We are currently witnessing the growth of the social status

of famous bloggers, who are becoming informal social and political leaders and expressing the opinions and responses of broad social groups, constituting a specific form of representation in the political space. Based on this, the advantages, and disadvantages of this type of political communication are highlighted. Emphasis is placed on the fact that it is essential that the opinion leader himself, a blogger, should demonstrate an abstract political position and take an active part in political life. Moreover, the development of blogs has led to the fact that they can be utilized for the propaganda of political ideas, counterpropaganda, and commercial purposes, which may even include fundraising for the election campaign. A wide range of opportunities makes it vital to use blogging to represent political interests and criticize political opponents.

Key words: video blog, blogger, political communication, opinion leadership, direct democracy.

М. В. Зенкін

orcid.org/0000-0002-9824-629X

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії та політичної теорії

Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ПРОБЛЕМА ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ І ПОДІЛУ ВЛАДИ В ТЕОРІЇ Б. М. ЧИЧЕРІНА

Якщо відкрити розділ будь-якого підручника з політології на темі «Влада», то ми дізнаємось про класичні теорії поділу влади Дж. Локка і Ш. Монтеск'є, а також про теорії американських «батьків-засновників» та про американську конституцію як першу, де практично реалізовано ці принципи.

Розширимо уявлення про цей важливий демократичний принцип теорією без перебільшення першого на території Російської імперії політолога Бориса Чичеріна – юриста та історика за освітою. Вчений розробляв її в рамках свого бачення політичних реформ, життєво важливих для організації ефективного державного управління. Відповідь на це доленосне питання він шукав в європейській практиці, як переконаний західник, вважаючи, що майбутнє в сучасній йому Росії виключно європейське.

Наприкінці ХІХ ст., в 1891–1898 роках, він створив капітальну працю – тритомний «Курс державної науки», що охоплює всі аспекти політичних проблем. Розглянутий нами сюжет – одна з важливих її частин. В інших статтях автор аналізував деякі проблеми з політологічної теорії Чичеріна, тут же зосередимося на цьому невеликому, але вкрай важливому аспекті.

Творчість Б.М. Чичеріна в радянські часи окремо не надто широко висвітлювалася, а про його видатну роль як першого вітчизняного політолога взагалі ніхто не писав. Його роботи навіть заборонялося видавати в бібліотеках у певний період нашої історії.

Нині ж його філософська, історична, юридична і політична спадщина досить активно вивчається. Видаються його роботи, наприклад, «Політичні мислителі стародавнього і нового світу» (2001), «Власність і держава» (2005), «Спогади в 2 т.» (2010), «Засади логіки і метафізики» (2012), «Про народне представництво» (2016) та інші.

Виходять роботи і про його творчість (Євламπίєв, 2005; Ємельянов, 2003; Ємельянов, 2016; Іскра, 1995; Поляков, 2001), в яких дослідники одноставно вказують на актуальність і сучасність його поглядів, зокрема, на політику, державу і його устрій, державне управління, політичні партії та інші проблеми політології. Щоправда, великі спеціальні роботи поки зустрічаються нечасто.

Відмінною особливістю Російської імперії був її винятковий розвиток імперської державної влади, що природним чином наклало відбиток на політичну культуру суспільства, у свідомості якого довгий час домінували патерналістські трактування свободи. Це зазначав і Чичерін. Недовгий ліберальний період закінчився в 1881 р., усталена атмосфера поліцейської держави, що набувала все нові агресивні риси, формувала і відповідний суспільний настрій.

Лібералізм, що народжувався з орієнтацією на владу ще в 40-ті роки ХІХ ст., ніби «соромлячись» за свою опозиційність, намагався сховати під покровом «верноподданництва» гострі кути європейської правосвідомості. А вже в 60-ті рр. він утвердився на принципі «ліберальні заходи і сильна влада», приводом до формулювання якого стали ліберальні починання Олександра ІІ. Багато лібералів, зокрема Чичерін, бачили для Росії найбільш корисним досвід Франції того часу. Прогресивні громадські сили, політична еліта були залучені до процесу вирішення селянської реформи, і ліберали опинилися ніби «на передовій».

Все змінилося зі смертю імператора, і лібералізм перетворився з «проповіді біля трону» на програму політичної опозиції. Їхні політичні настрої позначені помірним реформізмом і схильністю до «золотої середини». Разом із тим важливим підсумком реформ 1860-х років ста-

ло досить швидко перетворення і самого суспільства з об'єкта політичних змін на активний суб'єкт політики, чого бажав і Чичерін.

Серед багатьох негараздів державного устрою найголовнішою бідною він справедливо вважав давно віджилий своє абсолютизм. Йому на зміну мав прийти конституційний лад, а створення передумов для його введення він пов'язував із розвитком земства, місцевого самоврядування. Цю проблему автор аналізував у відповідній статті (Зенкин, 2019). І хоча його уявлення про місцеве самоврядування, сформульоване на початку 60-х рр. XIX ст., і виявилось «тактично» дещо обмеженим, ніж сама земська реформа 1864 р., проте його «стратегія» йшла набагато далі бажань уряду, що прагнув цією реформою обмежитися, зберігши чинний режим. Чичерін же бажав поступового, але неухильного розширення ролі земства, аж до введення його представників у центральний законодавчий орган і встановлення конституційного ладу. Саме тому він і засудив земську контрреформу 1890 р., проведену урядом Олександра III.

Будучи західником і вважаючи, що громадянський лад Росії, в принципі, тотожний західному, він вказував, що абсолютизм мав неминуче змінитися конституційною монархією як вищою формою держави, що забезпечує політичну свободу: «З двох форм, в яких втілюється політична свобода, обмежена монархія і республіка, вибір для нас не може бути сумнівний. Монархічна влада грала таку роль в історії Росії, що ще протягом століть вона залишиться вищим символом її єдності, прапором для народу» (Чичерін, 1997, с. 56).

Слід зазначити, що ліберал у жодному разі не відкидав республіку як форму правління. Просто обмежена, «врівноважена» монархія здавалася йому найкращою. «Помірна республіка може бути також дуже хорошим способом правління, що поєднує сувору охорону порядку з найширшим розвитком свободи і відповідає потребам освіченої людини» (Чичерін, 1894–1898, Т. 3, с. 107). Важливо для Чичеріна, щоб «освічені класи» брали активну участь у політичному житті і дбали про затвердження законного порядку. Очевидно, що він передбачав майбутню теорію легітимності М. Вебера і вчення Г. Алмонда і С. Верби про політичну культуру і її типи.

Разом із тим конституційна монархія видавалася йому найбільш привабливою для суспільно-політичних реалій Російської держави, що пройшла певний шлях розвитку зі своїми особливостями.

Конституційна монархія – ще й своєрідний компроміс між усіма громадськими елементами, причому він досягається, на його думку, в результаті поділу влади між монархом, аристократією і народом. «Зосередження сукупної верховної влади в одній особі є ознака нездатності суспільства до самоврядування», – писав Чичерін (Чичерін, 1894–1898, Т. 3, с. 108).

В.Д. Зорькін вірно вказує, що він розумів поділ влади у двоякому сенсі: «По-перше, як поділ на галузі та розподіл між незалежними одна від одної установами... По-друге, як поділ верховної влади, суверенітету між різними суб'єктами-носіями: пануючими суспільними класами, групами і шарами» (Зорькін, 1984, с. 64–65). Що стосується першого, то тут мислитель виділяв три гілки влад (законодавча, урядова і судова), справедливо вважаючи, що цей поділ виходить із «самого призначення» влади, її взаємин із різними елементами держави (закон, свобода, суспільна мета), а також із різноманіття прав, «які можуть бути присвоєні окремими органами, кожен з яких вже містить в собі певну їх суму» (Чичерін, 1894–1898, Т. 3, с. 75–78). Чичерін дійсно поділяв владу на основі розподілу її змісту з різних сфер.

Що стосується поділу верховної влади між різними суб'єктами-носіями, то його він тісно пов'язував із забезпеченням прав і свобод громадян. «Вища мета держави, – писав він, – полягає... в утвердженні законного порядку, а це досягається системою незалежних один від одного влад, які рівно виходять від верховної влади, але взаємно обмежують та утримуватися один одного» (Чичерін, 1894–1898, Т. 3, с. 411–412). Не вірячи в успіхи республіки в російських політичних реаліях, він вважав, що ідеальний поділ влади забезпечується при конституційній монархії, у всіх інших формах державного устрою, де верховна влада належить одному суб'єкту, вона схильна до деспотизму, тому тут поділ влади підтримати важко: «У будь-якому іншому образі правління верховна влада розподіляється між різними особами, яких волі повинні бути зведені до єдності штучним шляхом» (Чичерін, 1894–1898, Т. 3, с. 133). Отже, тут неможлива гарантія прав громадян. Так, свою теорію поділу влади Чичерін ніби звертав

проти будь-якого порядку, де верховна влада зосереджена в одних або небагатьох руках. Звідси його неприязнь до абсолютизму і соціалізму. Критику останнього автор також розбирав (Зенкін, 2018).

Необхідно зазначити, що поділ влади Чичерін розумів не як їх абсолютну незалежність один від одного, він вважав, що поділ має бути таким, щоб не порушувалася узгодженість їх дій, тобто мова в нього йшла про відому в наш час «системі стримувань і противаг», хоча до кінця він, мабуть, її не зрозумів і під час розгляду конкретних форм держави визнавав можливість переваги однієї з влади.

У положенні про поділ влади, як зауважив Зорькін, «виражається основна думка вчення Чичеріна про конституційну монархію», а саме: не допускати зосередження верховної влади в руках государя або будь-якої групи панівних класів, забезпечивши можливість їх «гармонійної» взаємодії (Зорькін, 1984, с. 66).

Для цієї мети він пропонував ввести двопалатний парламент. Верхня палата – аристократична, яка утворюється з великих землевласників і капіталістів, а нижня – з народних представників. Однак мислитель був противником формування верхньої палати лише за спадковою ознакою, бо не любив російську аристократію, яку громив у своїй роботі (Чичерін, 1874), і вважав за необхідне поповнювати аристократичні збори представниками великих власників, що знову з'являються. Іншими словами, стійкість і впливовість верхньої палати забезпечується поєднанням різних способів її формування: у спадок, за посадою (державні сановники і верховні судді), за вибором і за призначенням монарха. Причому останнє Чичерін вважав вкрай важливим, бо государ отримує змогу виконувати роль посередника між аристократією і демократією (Чичерін, 1894–1898, Т. 3, с. 172).

На першому етапі свого існування, коли тільки починається процес обмеження самодержавства, доцільно «закликати до участі» тільки ті класи, які усвідомлюють державні потреби, діють у згоді з іншими громадськими елементами і добровільно йдуть на обмеження своєї влади. Під ними Чичерін розумів, насамперед, «політичну аристократію» або, говорячи сучасними термінами, політичну еліту, а також ті заможні класи, інтереси яких не йдуть врозріз з її «законними», на його переконання, вимогами.

Поділ влади, вважав мислитель, має бути проведено так, щоб кожна з гілок мала певну частку впливу в справах інших гілок влади. Монарх як спадковий голова держави стверджує закони, які не мають сили без його згоди, може розпустити палату представників, призначає і зміщує міністрів, командує армією, має право оголошувати війну і укладати мир, а також різні договори, призначає суддів і від його імені, як в Англії, відправляє правосуддя (Зорькін, 1984, с. 68). Однак, неухильно прагнучи до обмеження влади монарха, Чичерін висував необхідну умову, щоб будь-яке його розпорядження мало силу тільки за згоди міністра, відповідального перед обома палатами. Але, незважаючи на ці обмеження, влада голови держави в його «ідеальному» політичному устрої все ж доволі велика.

Отже, законодавча влада в основному належить парламенту, що знаходиться, проте, під певною часткою впливу монарха. Причому верхня палата, за його думку, повинна мати більш пасивними функціями, виконуючи роль посередника між монархом і нижньою палатою, а також органу, що підтримує престиж «надкласовості» монархічної влади: «Якби королю доводилося відмовляти в затвердженні всіх шкідливих для держави законів, які проходять через палату представників, то він піддавався б безперервним наріканням. Якщо ж вони відкидаються верхньою палатою, то король залишається осторонь» (Чичерін, 1894–1898, т. 3, с. 249). У наявності черговий доказ помірності характеру лібералізму Чичеріна.

Більш активну роль відіграє нижня палата, що володіє реальною законодавчою силою і обирається за умови суворого дотримання прав і свобод громадян. Вона приймає бюджет, встановлює військовий контингент і контролює виконання законів. Фінансові права палат він вважав недоторканими, бо їх обмеження рівнозначно знищенню самого інституту парламентаризму.

Автономною мала бути, за Чичеріна, і судова влада, але і вона не може бути прерогативою якого-небудь одного суб'єкта. Всі вони мали брати участь у судовій владі на рівних

правах. Особливо важливу роль він надавав суду присяжних як гаранту людської свободи і «умірителю» сваволі влади. У зв'язку з цим він виступав проти заборони царським урядом розгляду політичних справ судом присяжних, що було зроблене після процесів Віри Засулич і деяких інших, справедливо вказуючи, що за панування самодержавства, що не допускає і думки про поділ влади, гарантувати права і свободи особистості неможливо.

Його вчення про конституційну монархію і поділ влади мало на меті не тільки обмежити самодержавство і забезпечити права і свободи, а й сприяти мирному безреволюційному розвитку суспільства на шляху перебудови форми держави в результаті зміни співвідношення соціальних верств. Інші форми правління не мають майбутнього, бо, представляючи інтереси одного класу, з одного боку, не здатні гарантувати розвиток прав і свобод (аристократія), а з іншого боку, не забезпечують вимог «політичної аристократії» і не можуть через слабкість влади впоратися із соціалістичним рухом (демократія). Конституційна монархія всього цього позбавлена і, поєднуючи в собі монархію, аристократію і демократію, в міру розвитку суспільства і залежно від його потреб, ставить на перше місце як переважну силу то один, то інший «елемент» (Чичерін, 1894–1898, т. 3, с. 234–235). Цінність цієї форми, на думку Чичеріна, також і в тому, що вона певною мірою дозволяє розширити демократію без всяких потрясінь для панівних класів, шляхом розширення кола виборців.

Розуміючи, що з розвитком російського суспільства в другій половині XIX ст. спостерігається неухильне зростання політичної активності трудящих і розширюється соціальна база радикально-демократичного табору, Чичерін пропонував направити невдоволення всіх опозиціонерів у легальне русло, зміцнити ілюзію надкласовості держави і на першому етапі існування конституційної монархії ніби ізольовати їх від активної політичної діяльності. Якщо ж у представників дрібної буржуазії і робітників з'явиться непереборне «прагнення до політичної діяльності», то їм слід надати право голосу. Остаточне ж розширення впливу і висунення на перший план палати представників Чичерін пов'язував із посиленням позицій «середнього» класу, що цементує вільне демократичне суспільство.

Конституційна монархія, таким чином, на думку мислителя, проходить два етапи. На першому вплив парламенту порівняно слабкий, у ньому «першу скрипку» відіграє велика буржуазія, а влада монарха практично нероздільна з урядовою. Повноправне парламентське правління, за його теорією, встановлюється з розширенням впливу нижньої палати і складників її громадських елементів.

Конституційна монархія, вказував він, ефективно може існувати тільки в умовах двопартійної політичної системи, що дає змогу, з одного боку, забезпечити панування в суспільстві приватної власності і капіталу, а з іншого, не допустити поширення радикальних ідей. Там же, де цього немає, монарх мимоволі має постійно втручатися в справи управління державою, здійснюючи останнє одноосібно. Тієї ж бідою загрожує і надмірне дроблення партій, коли не може утворитися міцна партійна більшість. Крім того, Чичерін вважав за необхідне чергувати правління кожної з двох партій, бо передача влади опозиції має ту вигоду, що знайомить її з потребами уряду і перетворює на його прихильника. Урядова влада, що формується в цих умовах, із партійної більшості перестає бути прерогативою «королівської» влади, а монарх набуває своє справжнє призначення (Чичерін, 1894–1898, Т. 3, с. 181–182).

Необхідно віддати належне обережності Чичеріна, який прагне так організувати поділ влади, щоб забезпечувати розвиток суспільства не тільки по шляху зміцнення і розширення свободи, а й у разі потреби ніби повернутися назад до сильної влади. Виходячи з цього переконання, він і вважав, що парламентаризм у Росії має стати скоріше звичаєм, а не правовим інститутом: «Це устрій не юридичний, а фактичний, не закон, а звичай, що випливає з положення справ, з необхідності єдності в управлінні» (Чичерін, 1894–1898, т. 3, с. 179–180).

Необхідно зазначити, що з погляду легітимності мислитель не поділяв королівську і урядову владу, що Зорькін, зокрема, справедливо вважає бажанням «пристосувати конституційну монархію... до будь-якого стану суспільства: як у відносно стабільні періоди, коли існує парламентське правління, так і на випадок кризисних ситуацій, при яких панівний клас звертається до одноосібної диктатури» (Зорькін, 1984, с. 73–74).

Таким чином, конституційна монархія є найбільш життєздатною і найбільш стійкою формою, бо, на думку Чичеріна, здатна прийняти той вид, який найбільше відповідає вимогам часу.

Такою в загальних рисах є ідеальна форма державного устрою, згідно з концепцією Чичеріна, яка являла собою своєрідний компроміс між різними суспільними течіями того часу, щоб спробувати запобігти можливої революції, подібно до французької кінця XVIII – початку XIX ст. І, незважаючи на те, що історично в Російській імперії, за Чичеріним, більше спільного з Францією, все-таки «ідеальною» формою державного устрою він вважав англійську конституційну монархію, що видно з аналізу його уявлення про поділ влади. Очевидно, що його ідеї не застаріли, а що стосується вибору між монархічним і республіканським державним устроєм, то він залежить більшою мірою від «стану суспільства», тобто від певного типу політичної культури, а останній – від досить широкого набору факторів, що визначають історичний і політичний шлях розвитку держави і суспільства.

Література

- Евлампиєв И.И. Философские и социально-политические взгляды Б.Н. Чичерина / Чичерин Б.Н. Собственность и государство. Санкт-Петербург : Изд-во РХГА, 2005. С. 3–30.
- Емельянов Б.В. Борис Чичерин: Интеллектуальная биография и политическая философия. Екатеринбург : Изд-во Урал, ун-та, 2003. 108 с.
- Емельянов Б.В. Борис Чичерин. Москва : Наука, 2016. 248 с.
- Искра Л.М. Борис Чичерин о политике, государстве, истории. Воронеж : Изд-во Воронежск. Ун-та, 1995. 214 с.
- Зенкин М.В. Борис Чичерин и проблема местного самоуправления в России середины XIX в. *Magyar Tudomány Journal*. 2019. № 25. С. 54–57.
- Зенкін М.В. Якою має бути власність? (Критика Б.Н. Чичеріним соціалістичних теорій). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економіка*. 2018. Вип. 31. С. 9–13.
- Зорькин В.Д. Чичерин. Москва : Юридич. лит-ра, 1984. 256 с.
- Поляков А.В. Чичерин как историк политико-правовой мысли / Чичерин Б.Н. Политические мыслители древнего и нового мира Москва : Гардарики, 2001. 336 с.
- Чичерин Б.Н. Конституционный вопрос в России. Опыт русского либерализма. Антология. Москва : Канон, 1997. С. 52–76.
- Чичерин Б.Н. Курс государственной науки: в 3-х т. Москва, 1894–1898.
- Чичерин Б.Н. Об аристократии, в особенности русской. Лейпциг, 1874. 105 с.

References

- Evlampiev I.I. (2005) Filosofskie i sotsialno-politicheskie vzglyady B.N. Chicherina [Philosophical and socio-political views of BN Chicherina] / *Chicherin B.N. Sobstvennost i gosudarstvo* [Property and state]. St. Petersburg: Izd-vo RHGA, pp. 3–30.
- Emelyanov B.V. (2003) Boris Chicherin: Intellektualnaya biografiya i politicheskaya filosofiya [Boris Chicherin: Intellectual biography and political philosophy]. Ekaterinburg: Izd-vo Ural, un-ta [in Russian].
- Emelyanov B.V. (2016) Boris Chicherin [Boris Chicherin]. Moscow: Nauka, 248 p.
- Iskra L.M. (1995) *Boris Chicherin o politike, gosudarstve, istorii* [Boris Chicherin on politics, the state, history]. Voronezh: Izd-vo voronezhsk. un-ta, 214 p.
- Zenkin M.V. (2019) Boris Chicherin i problema mestnogo samoupravleniya v Rossii serediny XIX v. [Boris Chicherin and the problem of local self-government in Russia in the middle of the XIX century] / *Magyar Tudomány Journal*. no. 25, pp. 54–57.
- Zenkin M.V. (2018) Yakoyu mae buti vlasnist? (Kritika B.N. Chicherinim sotsialistichnih teoriy) [What should be the property? (Critique of BN Chicherin socialist theories)]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Economics series..* vol. 31, pp. 9–13.
- Zorkin V.D. (1984) *Chicherin* [Chicherin]. Moscow: Yuridich. lit-ra, 256 p.
- Polyakov A.V. (2001) Chicherin kak istorik politiko-pravovoy myisli [Chicherin as a historian of political and legal thought] *Chicherin B.N. Politicheskie mysliteli drevnego i novogo mira* [Chicherin BN Political thinkers of the ancient and new world]. Moscow: Gardariki, 336 p.
- Chicherin B.N. (1997) Konstitutsionnyiy vopros v Rossii [The constitutional question in Russia] *Opyit russkogo liberalizma. Antologiya*. Moscow: Kanon, pp. 52–76.

Chicherin B.N. (1894–1898) Kurs gosudarstvennoy nauki: V 3-h t. [Course of public science: In 3 vols]. Moscow, 1894–1898.

Chicherin B.N. (1874) Ob aristokratii, v osobennosti russkoy [About the aristocracy, especially the Russian]. Leptsig, 105 pp.

Анотація

Зенкін М. В. Проблема державного устрою і поділу влади в теорії Б. М. Чичеріна. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу системи поділу влади в теорії першого політолога та території Російської імперії Бориса Чичеріна. Аналізується його бачення державного устрою Росії в рамках його ліберальної і західницької концепції. В його політичній теорії помітні погляди, що передбачили теорію легітимності М. Вебера і проблему політичних культур, розроблену Г. Алмондом і С. Вербою.

Політолог аналізує гілки влади, вказуючи на необхідність відділення одну від одної як гарантію реалізації прав і свобод громадянина. Він вказує на необхідність не просто механічного поділу влади, а рівноправного співробітництва гілок для найбільш ефективної організації державного управління, намагаючись перенести систему «стримувань і противаг» на вітчизняний політичний ґрунт. Зачіпаються також проблеми співіснування держави з громадянським суспільством, політична еліта, яка Чичеріним іменується «політичною аристократією».

Чичерін порівнює конституційну монархію й республіку і робить висновок про те, що не так важливий тип форми правління, скільки розумна організація державного управління та взаємини держави і громадянського суспільства. Вважаючи конституційну монархію, кращою і найбільш стабільною формою правління, він розглядає її розвиток і трансформацію через інститут парламентаризму, де кожна з двох палат відіграє особливу роль, головною з яких є нижня. Стійкість ж і впливовість верхньої палати забезпечується поєднанням різних способів її формування: у спадок, за посадою (державні сановники і верховні судді), за вибором і призначенням монарха. Очевидна його більша симпатія до англійського парламентаризму. Проте, вказуючи на недостатньо високий рівень політичної культури сучасної йому політичної аристократії і близькість Росії до Франції, він віддає перевагу французькому політичному шляху.

Ключові слова: Чичерін, державне управління, поділ влади, конституційна монархія, парламент.

Summary

Zenkin M. V. The problem of state structure and separation of powers in the theory of B. N. Chicherin. – Article.

The article is devoted to the analysis of the system of separation of powers in the theory of the first political scientist on the territory of the Russian Empire Boris Chicherin. His vision of the state structure of Russia is analyzed within the framework of his liberal and Westernizing concept. In his political theory, views are noticeable that anticipated M. Weber's theory of legitimacy and the problem of political cultures developed by G. Almond and S. Verba.

The political scientist analyzes the branches of government, pointing out the need to separate one from the other, as a guarantee of the realization of the rights and freedoms of a citizen. Indicates the need for not just a mechanical separation of powers, but equal cooperation of branches for the most effective organization of public administration, trying to transfer the system of "checks and balances" to the domestic political soil. The problems of coexistence of the state with civil society, the political elite, which Chicherin calls "political aristocracy", are also touched upon.

Chicherin compares the constitutional monarchy and the republic and concludes that the type of form of government is not so much important as the reasonable organization of state administration and the relationship between the state and civil society. Considering the constitutional monarchy, the best and most stable form of government, he considers its development and transformation through the institution of parliamentarism, where each of the two chambers plays a special role, the dominant of which is the lower. The stability and influence of the upper chamber is ensured by a combination of various methods of its formation: by inheritance, by position (state dignitaries and chief judges), by the choice and appointment of the monarch. Obviously, his preference for English parliamentarism, however, pointing to the insufficiently high level of political culture of his contemporary political aristocracy, and Russia's proximity to France, makes a preference for the French political path.

Key words: Chicherin, state administration, separation of powers, constitutional monarchy, parliament.

М. А. Крутько
orcid.org/0000-0002-9474-104X
доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Державного біотехнологічного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ТА МАТЕРІАЛЬНО-ФІНАНСОВІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА КОЛЕКТИВНОЇ УЧАСТІ ГРОМАДИ У ВИРІШЕННІ ПИТАНЬ, ЩО СТАНОВЛЯТЬ ПРЕДМЕТ ЇХ ВІДАННЯ

Постановка проблеми. Наявність інституту місцевого самоврядування та його реальне і ефективне функціонування є однією з основ демократичного ладу у суспільстві. Виконання функцій територіальними органами місцевого самоврядування реалізує пріоритетний принцип народовладдя, тобто влади народу на місцях, що забезпечує гарантію дотримання прав людини на участь в управлінні державними справами. У нинішніх умовах, які склалися та в яких перебуває Україна: нестабільна політична ситуація, економічна криза, слабка й недосконала правова – неможливо говорити про якісне функціонування інституту місцевого самоврядування, а отже, й про існування демократизму в найкращих його іпостасях. Нині гостро постають питання матеріально-фінансового, технічного, організаційно-правового забезпечення діяльності місцевих органів, і ця проблематика є не достатньо висвітленою, а отже, потребує детального дослідження та пошуку шляхів удосконалення функціонування механізму децентралізації публічної влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значна кількість науковців присвятили свої праці дослідженню забезпечення функціонування місцевого самоврядування, зокрема: А. Корнат, В.А. Давидова, А.Р. Лещух, В. Ухач, У. Сирко та інші. Але глобалізаційні та трансформаційні процеси, що відбуваються всередині держави та на міжнародному рівні, спонукають до проведення та продовження досліджень цієї тематики, концентруючи основну увагу саме на організаційно-правовому та матеріально-фінансовому забезпеченні діяльності органів місцевого самоврядування.

Мета статті полягає в теоретико-методологічному аналізі матеріально-фінансової бази функціонування місцевого самоврядування в Україні, а також законодавчого регламентування основних організаційно-правових засад його діяльності.

Виклад основного матеріалу. Держава і право в епоху глобалізації відчують на собі масштабні зміни, які зумовлені зміною їх ролі в регулюванні суспільних відносин. Політичною основою подібного поступового реформування виступає так звана лібертаріанська теорія, націлена на зниження активності публічних інститутів, посилення децентралізуючих починань, відмова від єдиного центру управління, підвищення значення саморегулювання (Романовская, 2019, с. 1). В основу лібертаріанської теорії покладено принцип – менше держави, тобто менше централізованого вирішення важливих питань, але помилково вважати, що менше держави означає нівелювання інституту «влада – підпорядкування» це лише означає деконцентрацію влади та передачу частини владних функцій до інституту місцевого самоврядування.

Трансформаційні перетворення в економіці нашої країни пов'язані з переходом до ринкових відносин системи господарювання, реформи видів власності та органів самоврядування (Крутько, 2015, с. 88). Геополітичне економічне визнання України в сучасній системі світогосподарських координат, нині – одне з головних питань та проблем національного соціально-економічного розвитку. Це складна, багатоплоскова, структурна модель взаємопов'язаних явищ, яка містить політичний, історичний, соціокультурний, психоментальний

та цивілізаційний фактори прояву та впливу (Крутько, 2016, с. 218). Характеризуючи умови сучасного стану нормативно-правового та матеріально-фінансового супроводу процесів становлення органів місцевого самоврядування, можна сказати, що базовим каталізатором таких змін та перетворення є саме процес міжнародної інтеграції України в європейський простір.

Корені інституту місцевого самоврядування сягають у середні віки (XV – XVII ст.) – добу козацтва, але в ті часи було складно говорити про фактичну наявність та реальну ефективність місцевої влади, а отже, необхідно зазначити, що на теренах України місцеве самоврядування як демократична інституція почало активно формуватися після прийняття «Декларації про державний суверенітет України» та Закону УРСР від 7 грудня 1990 р. «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР і місцеве самоврядування», який був ухвалений на її основі. Закон уперше в умовах радянської влади проголошував принципи місцевого самоврядування і відмову від принципу «демократичного централізму» у відносинах між радами різних рівнів (Ключевський, 2019, с. 103). Становленню інституту місцевого самоврядування в сучасному розумінні передувало прийняття оновленого закону «Про місцеве самоврядування» та проведення реформи децентралізації.

Перш ніж перейти до детального аналізу основних засад функціонування інституту місцевого самоврядування в Україні, необхідно визначити природу та поняття цього інституту, його суть та основне призначення.

В Україні легальне визначення місцевого самоврядування міститься в статті 2 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», де зазначено, що місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Деяко інше визначення, але схоже за суттю містить один з основних міжнародних актів у галузі місцевого самоуправління – Європейська хартія місцевого самоврядування, в частині 1 статті 3 якої вказано, що місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення на благо матеріально-фінансового, соціально-економічного розвитку на місцях.

Основна мета місцевого самоврядування – сформувати громадянське суспільство, тобто навчитися вирішувати питання, пов'язані з розвитком основних елементів суспільного устрою місцевого самоуправління, які визначаються політичною, економічною і соціальною сферою діяльності. Населення, законодавчо будучи основним суб'єктом місцевого самоврядування, в межах своїх повноважень може і має брати участь у безпосередньому забезпеченні своєї життєдіяльності (Войтович, 2016, с. 124). Саме таку мету було покладено в основу реформи місцевого самоврядування та децентралізації в Україні 2014 року.

Реформа 2014 року стала відправною точкою в успішній деконцентрації публічної влади на муніципальний рівень. Завдяки цій реформі територіальні громади отримали широкі повноваження, фінансовий, матеріально-технічний та правовий інструментарій й серйозні можливості для забезпечення належного рівня місцевого розвитку.

На нашу думку, правильно буде почати з аналізу правового забезпечення функціонування інституту місцевого самоврядування, адже саме правове регулювання суспільних відносин є потужним інструментом держави, завдяки якому відбувається вплив на суспільні процеси в середині країни, поведінку та свідомість людей. Особливістю регулювання відносин у цій сфері є те, що органи місцевого самоврядування є самостійними в процесі вирішення питань місцевого значення, а отже, вплив держави на такі відносини є вкрай опосередкованим, зведеним до мінімуму. Систему нормативно-правового регулювання місцевого самоврядування становлять акти різного рівня: Основний закон, де визначено загальні конституційні засади місцевого самоврядування; спеціалізовані закони «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про органи самоорганізації населення; закони, що визначають порядок формування органів місцевого самоврядування – Виборчий кодекс зокрема; інші загальні законодавчі акти, положення яких стосуються органів місцевого самоврядування.

Як гарантування самостійності в реалізації своїх повноважень органам місцевого самоврядування необхідна організаційна та матеріально-фінансова база, від чого залежить ефективність функціонування цієї інституції на благо села, селища, міста, регіону. ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає основні принципи місцевого самоврядування, його систему, функції, організаційну та матеріально-фінансову основу діяльності, гарантії й відповідальність органів місцевого самоврядування, тобто цей закон є основним та спеціалізованим щодо цього питання. За ст. 142 і ст. 143 Конституції України та ст. 16 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад (Погорілко, 2002, с. 328).

Під організаційною самостійністю розуміється: 1) відокремленість органів місцевого самоврядування від єдиної системи державної влади, а також виокремлення певних особливостей проходження публічної служби в цих органах; 2) заборона прямого втручання в діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування; 3) заборона обмеження прав територіальних громад, крім випадків, визначених законом та інше.

Детально хотілось би зупинитися на міжнародно-правовому регулюванні функціонування інституту місцевого самоврядування. Розпочнемо з основного документа Ради Європи – Європейської Хартії місцевого самоврядування 1995 р. Зі змісту випливає головна мета цього нормативного акта – втілення демократичних стандартів функціонування та основ організації місцевого самоврядування згідно з принципами субсидіарності, демократичності, реальності та ін., які є обов'язковими для визначених держав-учасниць (Шигапова, 2018, с. 181)

Україна ратифікувала Хартію в 1997 р., чим взяла на себе зобов'язання дотримуватися та втілювати в життя міжнародні стандарти функціонування інституту місцевого самоврядування. Загалом наша держава дещо некоректно та неповно імплементувала положення конвенції в національне законодавство. У контексті цього питання торкнемося гострої, на мою думку, проблеми – недостатнього втілення Україною принципів місцевого самоврядування, зокрема принципу субсидіарності, що прямо передбачений Хартією і який полягає в розподілі компетенції вирішення важливих справ на тому рівні, де виникає проблема, і тими суб'єктами, що є найбільш наближеними до «споживачів». Також нерозв'язаною залишається проблематика участі іноземців у вирішенні питань місцевого значення. Адже в Конституції та законі чітко вказано про право жителів територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення, а до категорії жителів можна також зарахувати іноземців, які проживають у межах певної громади на законних підставах.

На нашу думку, слід звернути увагу також на інші міжнародно-правові документи, важливість імплементации яких не викликає сумніву, але Україна їх не ратифікувала. Йдеться про такі акти: Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті (ратифікація цього документа сприятиме активному залученню молоді до участі в громадському житті, що своєю чергою має значення для побудови демократичного і процвітаючого суспільства); Конвенція про участь іноземців у суспільному житті на місцевому рівні (цей документ сприяє прискореній інтеграції іноземців, які на законних підставах перебувають на території іншої держави, в суспільне життя територіальної громади); Європейська хартія міст (документ пропагує краще життя в місті, розширення значення ролі міста в суспільному житті).

З одного боку, процеси децентралізації влади і реформування місцевого самоврядування зумовили зростання функціонального навантаження органів місцевого самоврядування, імплементацию в систему функціональних обов'язків посадових осіб структурних підрозділів органів місцевого самоврядування співпраці з громадянами. З іншого боку, право жителів територіальних громад брати участь у прийнятті управлінських рішень, що стосуються їх власного розвитку та розвитку громад, закріплене в правовій площині (Кривокульська, 2020, с. 62)

Аналізуючи інститут місцевого самоврядування в Україні, неможливо оминати проблематику колективної форми участі у вирішенні питань місцевого значення, а саме це стосується місцевих референдумів, загальних зборів, громадських слухань та місцевих ініціатив. Для по-

чатку розберемо місцевий референдум: спеціального закону, який регулює це питання, немає, правова регламентація відбувається на рівні Основного Закону (ст.ст. 70–71 КУ) та ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» (ст.ст. 78–79). Як правило, норми, що стосуються проведення місцевого референдуму, є мертвими нормами, бо проєкт закону «Про місцеві референдуми» знаходиться на стадії розгляду, а отже, реалізувати цей механізм участі в управлінських процесах нині неможливо. Загальні збори, громадські слухання та місцеві ініціативи об'єднуються єдиною проблемою: відсутністю в більшості територіальних громад локального нормативного правового акта – статуту територіальної громади, який виступає юридичним засобом реалізації безпосередньої і представницької демократії та має визначати порядок та основні вимоги до цього виду колективної участі громад. Парадоксальним є те, що обов'язку затверджувати статут у громади немає і офіційних вимог до цього локального акта законодавець також не висуває.

Висновки. Отже, дослідивши інститут місцевого самоврядування в Україні, можна дійти висновку, що місцеве самоврядування є найбільш ефективним механізмом реалізації безпосередньої демократії в державі. Організаційна і фінансова самостійність надають місцевим органам та посадовим особам певні гарантії виконання функцій на власний розсуд і ризик без втручання центральних органів державної влади у свою діяльність. Важливим питанням нині є недосконалість правового регулювання управління та адміністрування на місцях, а саме: неповна відповідність міжнародним стандартам місцевого самоврядування, визначених у головному міжнародному документі – Європейській хартії місцевого самоврядування. Для вирішення цієї проблеми вважаємо за необхідне імплементувати принцип субсидіарності в національне законодавство, а також врегулювати питання участі іноземців у вирішенні питань місцевого значення задля підтримки демократичного ладу та позиціонування себе як правової, розвиненої держави, яка відповідає встановленим міжнародним принципам та вимогам. Також гостро стоїть питання неповного регулювання участі громад у вирішенні питань місцевого значення, що полягає у відсутності локального нормативного акта – статуту об'єднаної громади, який має колосальне значення, бо забезпечує фактичну можливість громади реально користуватися наділеними повноваженнями та ефективно їх реалізовувати. Для вирішення цього питання необхідно внести зміни до Закону «Про місцеве самоврядування» чи розробити окреме положення, яке буде присвячене саме статуту об'єднаної громади, а також розробити механізми стимулювання участі громади в його розробці та впровадженні у власну діяльність. Ну і, звичайно, прийняти закон «Про місцевий референдум» задля впровадження цього інструмента безпосередньої демократії в дію, а не залишити його де-юре в нинішньому вигляді без можливості фактичного застосування в реальному житті.

Література

- Войтович В.Ю. Мухина І.А. Местное самоуправление: сущность и значение. *Вестник Удмуртского университета. Серия: Экономика и право*. 2016. Вып. 6. С. 124–128.
- Ключевський В.І. Органи місцевого самоврядування в Україні: історичний аспект та нагальні проблеми сьогодення. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2019. № 6. С. 102–108.
- Кривокульська Н. Аналіз форм участі громадськості в місцевому самоврядуванні. *Економічний аналіз*. 2020. № 4. С. 60–66.
- Крутько М.А. Теоретичні засади розвитку інтеграційних процесів у вітчизняному агропромисловому комплексі. *Актуальні проблеми сучасної науки* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава : ПВНЗ «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая», 2015. С. 88–90.
- Крутько М.А. Ідентифікація інтеграції в соціально-економічному розвитку України. *Вісник ХНТУСГ: Економічні науки*. 2016. № 174. С. 218–223.
- Погорілко В.Ф. Козюбра М.І. Конституційне право України : Підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
- Романовская О.В. Организация местного самоуправления и теория либертарианства. *Электронный научный журнал «Наука. Общество. Государство»*. 2019. № 2 (26). С. 1–8.
- Шигапова Е. Окремі аспекти імплементції Європейської Хартії місцевого самоврядування в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 181–185.

References

- Voytovich V.Yu. Mukhina I.A. (2016) Mestnoe samoupravlenie: sushchnost i znachenie [Local government: essence and meaning]. *Vestnik Udmurtskogo universiteta. Seriya: Ekonomika i pravo*. No 6. pp. 124–128.

- Kliutsevskiy V.I. (2019) Orhany mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini: istorychnyi aspekt ta nahalni problemy sohodennia [Local governments in Ukraine: historical aspect and urgent problems of today]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Derzhavne upravlinnia*. № 6. pp. 10–108. [in Ukrainian].
- Kryvokulska N. (2020) Analiz form uchasti hromadskosti v mistsevomu samovriaduvanni [Analysis of forms of public participation in local self-government]. *Ekonomichnyi analiz*. № 4. pp. 60–66. [in Ukrainian].
- Krutko M.A. (2015) Teoretychni zasady rozvytku intehtratsiinykh protsesiv u vitchyznianomu ahropromyslovomu kompleksi [Theoretical bases of development of integration processes in the domestic agro-industrial complex]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Poltava: PVNZ «Mizhnarodnyi naukovo-tekhnichnyi universytet imeni akademika Yurii Buhaia»*, pp. 88–90. [in Ukrainian].
- Krutko M.A. (2016) Identyfikatsiia intehtratsii v sotsialno-ekonomichnomu rozvytku Ukrainy [Identification of integration in the socio-economic development of Ukraine]. *Visnyk KhNTUSH: Ekonomichni nauky*. № 174. pp. 218–223. [in Ukrainian].
- Pohorilko V.F. Koziubra M.I. (2002) Konstytutsiine pravo Ukrainy: Pidruchnyk. [Constitutional law of Ukraine]. Kyiv: *Yurinkom Inter*, 2002 [in Ukrainian].
- Romanovskaya O.V. (2019) Organizatsiia mestnogo samoupravleniya i teoriya libertarianstva [Organization of local government and the theory of libertarianism]. *Elektronnyi nauchnyi zhurnal «Nauka. Obshchestvo. Gosudarstvo»*. No 2 (26). pp. 1–8.
- Shyhapova E. (2018) Okremi aspekty implementatsii Yevropeiskoi Khartii mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini [Some aspects of the implementation of the European Charter of Local Self-Government in Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5. pp. 181–185.

Анотація

Крутько М. А. Організаційно-правові та матеріально-фінансові засади функціонування місцевого самоврядування в Україні. Проблемні питання реалізації права колективної участі громади у вирішенні питань, що становлять предмет їх відання. – Стаття.

У статті розглянуто умови, які склалися та в яких перебуває Україна: нестабільна політична ситуація, економічна криза, слабка й недосконала правова система, що говорить про неякісне функціонування інституту місцевого самоврядування, а отже, й про існування демократизму в найкращих його іпостасях. Акцентовано увагу на питаннях матеріально-фінансового, технічного, організаційно-правового забезпечення діяльності місцевих органів та на дана не достатньо висвітленій даної проблематики, яка потребує детального дослідження та пошуку шляхів удосконалення функціонування механізму децентралізації публічної влади. Визначено, що особливістю регулювання відносин у цій сфері є те, що органи місцевого самоврядування є самостійними при вирішенні питань місцевого значення, а отже, вплив держави на такі відносини є вкрай опосередкованим, зведеним до мінімуму. Встановлено актуальність аналізу правового забезпечення функціонування інституту місцевого самоврядування, адже саме правове регулювання суспільних відносин є потужним інструментом держави, завдяки якому відбувається вплив на суспільні процеси в середині країни, поведінку та свідомість людей. Розглянуто інститут місцевого самоврядування через призму ефективного механізму реалізації безпосередньої демократії в державі. Організаційна і фінансова самостійність надають місцевим органам та посадовим особам певні гарантії виконання функцій на власний розсуд і ризик без втручання центральних органів державної влади в їхню діяльність. Важливим питанням нині є недосконалість правового регулювання управління та адміністрування на місцях, а саме: неповна відповідність міжнародним стандартам місцевого самоврядування, визначених у головному міжнародному документі – Європейській хартії місцевого самоврядування.

Ключові слова: місцеве самоврядування, організаційно-правові засади, інститут місцевого самоврядування, місцеві громади, правове регулювання.

Summary

Krutko M. A. Organizational, legal and material-financial bases of local self-government functioning in Ukraine. Problematic issues of realization of the right of collective participation of the community in the decision of the questions which are a subject of their management. – Article.

The article examines the current conditions in Ukraine: unstable political situation, economic crisis, weak and imperfect legal system, which indicates the poor functioning of the institution of local self-government, and hence the existence of democracy in its best forms. Emphasis is placed on the issues of material and financial, technical, organizational and legal support of local authorities and on this insufficiently covered issue, which requires detailed research and finding ways to improve the functioning of the mechanism of decentralization of public power. It is determined that the peculiarity of the regulation of relations in this area is that local governments are independent in resolving issues of local importance, and therefore the influence of the state on such relations is extremely indirect, minimized. The relevance of the analysis of the legal support

of the functioning of the institution of local self-government is established, because it is the legal regulation of social relations that is a powerful tool of the state through which there is influence on social processes in the country, behavior and consciousness. The institution of local self-government through the prism of an effective mechanism for the implementation of direct democracy in the state is considered. Organizational and financial independence provide local authorities and officials with certain guarantees of performance of functions at their own discretion and risk without interference of central public authorities in their activities. An important issue now is the imperfection of the legal regulation of local government and administration, namely the incomplete compliance with international standards of local self-government, defined in the main international document – the European Charter of Local Self-Government.

Key words: local self-government, organizational and legal principles, institute of local self-government, local communities, legal regulation.

Е. В. Мамонтова

orcid.org/0000-0001-5464-3309

*доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

РЕГАЛІЇ ВЕРХОВНОЇ ВЛАДИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ЛЕГІТИМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПОРЯДКУ

Постановка проблеми. Ключовою умовою реалізації влади у суспільстві є її легітимність, яка завжди є результатом різноманітних легітимісційних практик. За своєю суттю легітимісція є багаторівневим процесом інтеграції різнорідних групових ідентичностей у єдиний соціально-політичний простір на основі спільних цінностей та переконань з обов'язковим відтворенням владного механізму реалізації новоствореної колективної ідентичності. Звідси, рівноправними агентами цього процесу виступають і політично-організована влада, і суспільство. Як зазначає з цього приводу Ю. Габермас, з одного боку, легітимісція є неодмінною умовою функціонування держави, адже тільки політичні форми організації суспільства – держава насамперед – вимагають легітимісції. Але водночас держава не здатна сама по собі встановлювати колективну ідентичність та здійснювати соціальну інтеграцію на ґрунті колективних цінностей, що їй принципово невідповідні (Habermas, 1979, с. 180). Це означає, що легітимісція вимагає публічного режиму протікання, а утвердження легітимності відбувається у полі публічного дискурсу політики. Серед його структур найважливішим джерелом формування політичної спільноти та інститутів панування виступають символічні проєкції політичних ідентичностей. Їхня конкуренція супроводжувала всю політичну історію людства. Але сьогодні вона вийшла за інституціональні межі і набула глобального виміру: ми спостерігаємо за конкуренцією символічних моделей і схем класифікації соціального миру у масштабі цивілізації та всепланетарної спільноти. Усе це актуалізує вивчення природи символічного панування, його джерел та ресурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. За спостереженнями багатьох дослідників, процес легітимісції завжди супроводжують «символи виправдання» та «символи панування». Так, на думку П. Бергера та Т. Лукмана, через використання цих символів відбувається виправдання практичних імперативів інституційного порядку, яким легітимісція надає властивості нормативного характеру (Berger & Luckmann, 1967, с. 151). Ч. Мілліс вважає, що поняття легітимності характеризує здатність соціальних еліт забезпечувати своє інституційне панування за допомогою ефективного використання «вірувань у моральні символи, священні емблеми та юридичні формули» (Mills, 2000, с. 48–49). Г. Ласвелл, розкриваючи комунікативну природу влади через дослідження політичного міфу як основи політичного панування, своєю чергою підкреслює, що невід'ємною складовою структури політичного міфу є символи (слова та образи). Їхня функція полягає не тільки у роз'ясненні «фундаментальних допущень» міфу, які торкаються політичних питань, але й у виправданні специфічних практик влади (Lasswell, 1965, с. 269). П. Бурдьє, визначаючи, що відносини комунікації завжди є відносинами влади, форма та зміст якої залежать від матеріальної або символічної влади, що накопичується агентами або інститутами, залученими у стосунки, які допомагають нагромадити символічну владу, визнає за символічними системами функцію «нав'язування або легітимісції панування» (Bourdieu, 1989, с. 92).

Отже, звернення до символічного забезпечує можливість здійснювати розподіл владних повноважень у суспільстві та реалізовувати функцію панування з мінімальним використанням інструментів примусу та насильства або інших інституційованих засобів. Такий потужний потенціал символу як інструменту легітимісції влади зумовлений, на нашу думку, його архетипною природою. Її дослідження дасть нам можливість більш повно розкрити сутність

механізмів символізації та окреслити їх місце та роль у легітимаційних практиках сьогодення.

Метою статті є визначення специфіки механізму символізації у процесі легітимації політичної влади на прикладі регалій верховної влади.

Легітимаційний механізм будь-якої події, що відбувається у просторі політичної комунікації, спрацьовує максимально повно тільки за умови приведення до єдиного символічного знаменника всіх різновидів символів панування. Еталоном такої події є церемонія посвячення у владу (коронація, інтронізація, інавгурація). Її ключовими атрибутами виступають владні регалії. Розглянемо їх більш детально та спробуємо висвітлити їх архетипну природу та виявити легітимаційний потенціал.

Термін «регалія» має подвійне значення. У широкому розумінні регалія є предметом відзнаки, знаком монархічного сану, на що вказує етимологія даного слова (від лат. *regalis* – царський). Водночас історично регалією називають коронну монополію на певні різновиди товарів (напр., «соляна регалія», «монетна регалія») або привілеї держави на отримання певних доходів (судових штрафів, чеканки монети, ринкового мита, розробки рудників тощо). Таким чином, семантику поняття «регалія» визначають смисли, пов'язані із значеннями слів «знак», «відзнака», «єдиновладдя», «монополія», «привілей». Звідси ми будемо визначати регалії як привілейовані предметні відзнаки вищої влади.

На відміну від інших символів – аксесуарів (трон, ювілейні грошові знаки, парадний одяг тощо), функціональне навантаження яких не обмежується виключно простором ритуальних практик, регалії не несуть жодної утилітарної функції і є предметним втіленням ідеї влади. Інакше кажучи, і поза дискурсом влади, у будь-якому іншому контексті регалії не втрачають свого призначення як маркерів абсолютної влади.

У сучасній українській мові синонімом слова «регалія» виступає термін «клеїнод». Проте, спираючись на дані тлумачних словників та багатьох досліджень у області спеціальних історичних дисциплін, ми вважаємо, що його трактування є більш широким. На нашу думку, значення слова клеїнод (від нім. *Kleinod* – коштовність, дрібниця, мала за розміром цінна річ філігранної роботи та польск. *Klejnot herbowy* – відзнака) збігається з поняттям інсигнії (від лат. *insigne* – відзнака). Останнє вважається загальним для всіх знаків відмінності, що визначають той чи інший рівень спадкової, соціальної та/або духовної приналежності їх носія, а також (у значенні регалії) трактується як зовнішня ознака влади, могутності, становища у державі. Таким чином, клеїноди та інсигнії лише у вузькому сенсі можна вважати речовими символами нації та держави, що пов'язані із архаїчними культурами даного народу та його уявленнями про сутність державної влади. Саме тому ми зупиняємось на терміні «регалія» як найбільш точному у контексті проблематики статті.

Регалія як символ влади відома з глибокої давнини. Одним з найдавніших видів регалії більшість фахівців визначають скіпетр. Свій початок він бере від пастушого посоху. Ще у Давньому Єгипті знаками влади фараонів були посох та бич, прикрашені золотом. Ці символи походили ще з додержавних часів, коли єгиптяни займалися скотарством. Серед єгиптян посох уявлявся атрибутом Озіріса як судді мертвих і часто зображувався у вигляді цепу як символу верховної влади. Пізніше зображення вівчарського посоху перетворилося на значок-пиктограму поняття «вождь», «правитель». Єгипетські фараони, позиціонуючи себе як пастирі свого народу, запровадили традицію тримати посох під час різноманітних культових та палацових ритуалів.

Як прообраз скіпетру посох набув статусу однієї із царських регалій і в шумеро-семітській традиції. Римляни перейняли скіпетр від етрусків. Цей атрибут, прикрашений орлами, широко використовувався під час важливих державних урочистостей. Згодом, присвоєний архієреями християнської церкви як знак святості, посох у вигляді скороченого жезлу – скіпетру, увійшов у арсенал легітимаційного комплексу європейських монархій.

На наше переконання, генетичний зв'язок скіпетру із семантикою понять «пастир», «поводир», «святість» робить цю регалію символом верховної влади як духовного панування. Сьогодні, залишившись у атрибутивному арсеналі символічного комплексу легітимації сучасних парламентських монархій як данина традиції та символ спадкоємності політичних поколінь, у державному церемоніалі країн із республіканським устроєм скіпетр не використовується.

Не менш важливе місце серед символів-регалій займає корона, яка вважається домінуючим маркером верховної влади. Утім, семантика цього символу набагато ширша. Так, за спостереженнями Дж. Шевальє та А. Геербранта (Chevalier & Gheerbrant, 1997), у короні поєднуються три пласти значень. По-перше, її розташування на голові слід тлумачити не стільки як вказівку на важливість та значення голови як вищої точки в архітектоніці тіла, що створює візуальне враження особливої ролі носія регалії, скільки як домінування корони над головою, забезпечене вищими істотами – провідниками трансцендентності. По-друге, кругла форма корони символізує досконалість та причетність до небесного світу, символом якого виступає круг, космос, розташований у хаосі. У такій інтерпретації корона стає об'єктом, що поєднує і водночас розділяє небесні та земні, божественні та людські сили. Звідси, той, хто вдягає корону, наближується через це до Бога і отримує право на безсмертя. По-третє, велике символічне навантаження несе сама цінність матеріалу, із якого виготовлена корона, що викликає відчуття надлюдського або надприродного, і, як наслідок, зв'язує носія корони з тим богом, або богами, яким приписуються його героїчні вчинки. Крім того, корона може вказувати на те, якої трансцендентної сили набула коронована особа та використовує її в ім'я виконання свого призначення. Отже, корона є символом верховенства влади та її божественного походження, знаком зв'язку між людським і трансцендентним світами та доступу до вищих надземних сил. А округлість форми корони підкреслює абсолютність монархії та її нескінченність.

Етимологічно слово «корона» пов'язане зі словами «ріг» (від лат. *corn* – ріг) та «вінець» (від лат. *corona* – вінець). З глибокої давнини роги на шоломах або головних уборах наділяли їх носіїв подвійною силою та гідністю божества, служили знаком високої духовності, сили, перемоги, королівського походження (Рошаль, 2006, с. 143). У державах Дворіччя, Давньому Єгипті ріг, що підноситься над головою, вважався символом влади і світла, що й зробило його прообразом царської корони. Так, М. Лукер вважає, що кобра на чолі єгипетського фараона символізувала промені світла (Lurker, 1974). Ставши правителями Верхнього та Нижнього Єгипту, фараони почали носити подвійну корону: біла та червона корони означали частини царства та поєднувалися у складному головному уборі, що символізувало вічну єдність Єгипетської держави. Додамо, що в царствах Давнього Сходу корони виконували не лише атрибутивні функції, але й були об'єктом поклоніння. Їх вважали наповненими божественним началом, магічною та цілющою силою.

Європейська корона бере початок від античного вінця, який тісно пов'язаний із давньогрецьким культом жертвоприношення богам, а також римською культурою нагород. Саме у надрах останньої відбулося перетворення вінця із живого лаврового листа як алегорії тимчасової слави («корона тріумфаліс») на золотий імператорський вінець як образ вічної величі («корона аура»), який і став згодом прототипом європейської коронної регалії.

Раннє християнство перенесло корону (вінок) воїна-атлета до сфери духовності та релігії. Згідно з християнським вченням, постійність, сумлінність та відданість справі віри винагороджувалися вінцем земного шляху людини – вічним спасінням. Дехто з дослідників припускає, що у християнській доктрині ідея вінця була тісно пов'язана із образом християнської ініціації – хрещення або образом раю. Додамо сюди також метафору тернового вінця, який перетворюється з об'єкту прокляття стражденного слуги на корону всепереможного Месії-Царя.

Із прийняттям хрещення Костянтином Великим (306–337) імперські церемоніальні традиції Риму, які досягли апогею за правління Діоклетіана (284–305) – правителя, що відкрив в історії римської державності епоху необмеженої не тільки *de facto*, але й *de jure* імператорської влади, було переосмислено у новому ракурсі. Зовнішні атрибути влади періоду домінації (IV–VI ст.) здебільшого були запозичені з персидського церемоніалу з його східною пишністю та алегоризмом. Відкинувши доволі суворий та аскетичний атрибутивний антураж своїх попередників, Діоклетіан ввів звичай надзвичайно пишного ушанування царських почесностей. Як і східні владки, він запровадив культ імператора як утілення божества, закріплюючи його носінням пафосного пурпурного одягу та золотої діадими з коштовним камінням. Перенесення імператором Костянтином столиці імперії на межу Європи та Азії у Константинополь (330-ті рр.) породило рафінований, продуманий до дрібниць церемоніал, поєднаний із придворними установками домінації, що своєю чергою спричинило формування надзвичайно

складного, витонченого, перейнятого спадщиною багатьох цивілізацій символізму всього соціокультурного та політичного простору Візантії.

Утім, ключовим фактором концептуальних змін, що відбулися у легітимаційних практиках раннього середньовіччя, стало проникнення християнства в усі сфери життя тогочасного суспільства. Якщо у Римі церемонія проголошення імператора відбувалася на іподромі, де народ і військо піднімали правителя на щит, то з 451 р. золоту діадему правителі стали одержувати із рук патріарха. Місце вступу на трон було перенесено у храм, а отримання відповідних регалій перетворилося на обряд вінчання на царство (Гращенко, 1973, с. 33–42).

Наведений історико-культурний екскурс в еволюцію корони як атрибута верховної влади дав нам змогу розкрити її багатогранну семантику. Втім, аналіз корони як символічного феномену був би неповним без залучення до нього методології Жільбера Дюрана – видатного французького соціолога, антрополога, дослідника форм та функцій уяви («*l'imaginaire*») у культурі. Спираючись на його концепт режимів колективного підсвідомого («діурн» – «ноктурн»), бачимо, що корона чітко вмонтовується у символічний простір героїчних міфів діурна (денного режиму). Промінь, сонцевий диск, сяйво, блиск, золото, все яскраве та ясне є образами, що мають стосунок до світла як ключової характеристики цього режиму імажнеру та втілюються в короні як атрибути абсолютної влади. По-перше, абсолютна влада завжди асоціюється з сяючим німбом. По-друге, вона завжди поєднується із вертикальним відношенням до світу (постуральна домінанта імажнера, зокрема символ високо піднятої голови). І по-третє, абсолютна влада завжди реалізується у формулі «*Divide et impera*» («Розділяй та володарюй»). Герой у Ж. Дюрана (Durand, 1999) як носій архетипного лейтмотиву роз'єднання у міфології, є тим, хто завжди розділяє, розпаровує, розриває, розщеплює, відсікає і одержує через це перемогу над перманентно дуальним світом.

Значно пізніше серед владних регалій з'явилася у Священній Римській імперії держава або державне яблуко. Маючи форму кулі, увінчаної хрестом, держава являє собою символ панування над Землею. Зображення, що несуть таке символічне навантаження, зустрічаються вже на монетах римського імператора Августа (30 р. до н.е. – 14 р. н.е.). На багатьох грошових знаках пізнішого періоду міститься зображення імператора з кулею у руці, увінчаною фігурою богині перемоги. Пізніше це зображення було замінене хрестом, і в такому вигляді держава перейшла до візантійського й германського імператорського двору, а згодом і до інших монархів. Держава також була регалією імператорів Священної Римської Імперії й англійських королів, починаючи з Едуарда Сповідника (1042–1066). До Росії держава як регалія влади перейшла із Польщі і вперше була використана у вінчанні на царство Лжедмитрія I (1606). У сферичній формі держави (адже сфера є образом і моделлю світу) через символіку довершеності, повноти і цілності закріпилася ідея верховного панування над землею (територією).

Безумовно, перелік регалій влади можна продовжити. Окрім розглянутих вище, які вважаються конститутивними та присутні в більшості монархічних комплексів легітимації, до кола символічних ознак верховної влади можуть включатися державна печатка, державний ключ, зброя, державний щит, трон, урочисте вбрання, колари тощо. Кожна з цих ознак виконує окрему функцію символізації та означення, але водночас усі вони комплексно працюють на легітимацію встановленого політичного порядку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Усе зазначене вище дає можливість зробити деякі узагальнення.

У ході історичного розвитку сформувався комплекс легітимаційних практик, ядром якого виступає ритуал сакралізація фігури верховного правителя. Символізм цього ритуалу втілений у регаліях верховної влади – короні, скіпетрі та державі.

З огляду на свої субстанційні характеристики регалії як символи предметного характеру матеріально та водночас трансцендентно виражають певні властивості та якості верховної влади. Так, скіпетр уособлює верховну духовну владу; корона є символом верховенства влади, її піднесення та освячення; держава виступає символом панування над землею. Водночас у ансамблевій сукупності предметного втілення абстрактних ідей усі вони разом складають комплекс надзвичайно потужного символічного навантаження.

Будучи привілеями вищої влади і не передбачаючи існування дублікатів, регалії набувають у масовій свідомості статусу сакральних символів державності й виступають знаками спадкоємності державницької традиції, стабільності влади. Невипадково більшість країн, які на певних етапах своєї історії відмовлялися від монархічної форми правління, що часто супроводжувалося кардинальним переформатуванням державного символічного простору з урахуванням нових політичних реалій, згодом поверталися до практики використання регалій влади як символічних структур політичної комунікації, проте наділяючи їх новим ідейним змістом. Саме цей аспект легітимаційних практик може стати предметом подальших політологічних розвідок.

Література

- Византия. Южные славяне и древняя Русь. Западная Европа: искусство и культура : сборник статей в честь В.Н. Лазарева. Академия наук СССР, Научный совет по комплексной проблеме «История мировой культуры» ; под ред. В.Н. Гращенкова. Москва : Наука, 1973. 591 с.
- Полная энциклопедия символов / сост. В.М. Рошаль. Москва : АКТ; Санкт-Петербург : Сова, 2006. 515 с.
- Berger, P. & Luckmann, T. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London : Penguin, 1967. 219 pp.
- Bourdieu, P. *Social Space and Symbolic Power*. *Sociological Theory* (American Sociological Association). 1989. Vol. 7(1), 14–25.
- Chevalier J., Gheerbrant A. *Dictionnaire des Symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, couleurs, nombres*. Paris : Ed. Robert Laffont e Jupiters, 1997. 1110 pp.
- Durand Gilbert. *The anthropological structures of the imaginary*. Brisbane : Boombana Publications, 1999. 226 pp.
- Habermas Jurgen *Communication and the Evolution of Society*. Boston : Beacon Press, 1979. 264 pp.
- Lasswell, H.D. *Language of politics*. Cambridge : Mass., M.I.T. Pr., 1965. 398 pp.
- Lurker M. *The Gots and Symbols of Ancient Egypt. An Illustrated Dictionary*. London : Thames & Hudson, 1974. 142 pp.
- Mills, Ch.W. *The Sociological Imagination*, reprinted Oxford University, 2000. 256 pp.

References

- Berger, P. & Luckmann, T. (1967 [1966]) *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London: Penguin.
- Bourdieu, P. (1989). *Social Space and Symbolic Power*. *Sociological Theory* (American Sociological Association). Vol. 7(1), 14–25.
- Chevalier, J. & Gheerbrant, A. (1997). *Dictionnaire des Symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, couleurs, nombres*. Paris: Ed. Robert Laffont e Jupiters.
- Durand, Gilbert (1999). *The anthropological structures of the imaginary*. Brisbane: Boombana Publications.
- Graschenkov, V.N. (Eds.). (1973). *Vizantiya. Yuzhnyie slavyane i drevnyaya Rus. Zapadnaya Evropa: iskusstvo i kultura : sbornik statey v chest V. N. Lazareva [Byzantium. Southern Slavs and ancient Russia. Western Europe: art and culture: a collection of articles in honor of V.N. Lazarev]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Habermas Jurgen (1979) *Communication and the Evolution of Society*. Boston: Beacon Press.
- Lasswell, H.D. (1965), *Language of politics*. Cambridge: Mass., M.I.T. Pr.
- Lurker, M. (1974). *The Gots and Symbols of Ancient Egypt. An Illustrated Dictionary*. London: Thames & Hudson.
- Mills, Ch.W. (1959), *The Sociological Imagination*, reprinted (2000). Oxford University
- Roshal V.M. (Eds.). (2006). *Polnaya entsiklopediya simvolov [The Complete Encyclopedia of Symbols]*. Moskva: АКТ; Sankt-Peterburg: Sova [in Russian].

Анотація

Мамонтова Е. В. Регалії верховної влади як інструменти легітимації політичного порядку. – Стаття.

Феномен політичного панування нерозривно пов'язаний із процесом легітимації. Як процес визнання політичного порядку на основі прийнятої в суспільстві системи цінностей та норм колективного існування, легітимація вимагає, передусім, публічного режиму протікання. Саме тому утвердження легітимності відбувається в просторі публічного дискурсу політики, серед структур якого найважливішим джерелом формування політичної спільноти та інститутів панування виступають символічні проекції політичних ідентичностей.

У ході історичного розвитку сформувався комплекс легітимаційних практик, який охоплює широкий діапазон символічних форм, за допомогою яких у багаторівневому соціальному організмі відбувається узгодження взаємодії його різноманітних структур, обґрунтування політичного порядку, виправдання наявності соціальної ієрархії та гармонізація соціальних відносин шляхом досягнення певного ступеню політичного консенсусу.

Смисловою домінантою символічного комплексу легітимації виступає фігура правителя.

Легітимаційний механізм будь-якої події, що відбувається у просторі політичної комунікації, спрацьовує максимально повно тільки за умови приведення до єдиного символічного знаменника усіх різновидів символів панування. Еталоном такої події є церемонія посвячення у владу (коронація, інтронізація, інаугурація). Її ключовими атрибутами виступають регалії верховної влади.

У статті розкрито загальний символізм та семантику таких символів панування, як скіпетр, держава, корона. На їхньому прикладі доведено, що звернення до символічних ресурсів легітимації забезпечує можливість здійснювати розподіл владних повноважень у суспільстві та реалізовувати функцію панування з мінімальним використанням інструментів примусу та насильства або інших інституційованих засобів.

Ключові слова: політичне панування, легітимація, символ, регалія, корона, скіпетр, держава.

Summary

Mamontova E. V. Regalia of the supreme power as tools of legitimation of a political order. – Article.

The phenomenon of political domination is inextricably linked to the process of legitimation. As a process of recognizing the political order on the basis of the system of values and norms of collective existence accepted in the society, legitimacy requires, above all, a public regime course. That is why the assertion of legitimacy takes place in the space of public discourse of politics, among the structures of which the most important source of formation of the political community and institutions of domination are symbolic projections of the political identities.

In the course of historical development a set of legitimacy practices was formed, which covers a wide range of symbolic forms by which the multilevel social organism coordinates the interaction of its various structures, substantiates the political order, justifies social hierarchy and harmonizes social relations and harmonization of the social relations by reaching a certain degree of political consensus.

The semantic dominant of the symbolic complex of legitimacy is the figure of the ruler, who at certain stages of socio- and polygenesis embodied the very idea of power.

The legitimacy mechanism of any event that takes place in the space of political communication works as fully as possible only if all types of symbols of domination are brought to a single symbolic denominator. The standard of such an event is the ceremony of consecration to power (coronation, enthronement, inauguration). Its key attributes are supreme power regalias.

The article reveals in detail the general symbolism and semantics of such symbols of domination as the scepter, the state and the crown.

The example of symbols of domination proves that the recourse to symbolic resources of legitimacy provides an opportunity to distribute power in the society and implement the function of domination with minimal use of instruments of coercion and violence, or other institutional means.

Key words: political domination, legitimation, symbol, regalia, crown, scepter, globus cruciger.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1293>
УДК 321:316.483, 342.9

А. В. Пехник

orcid.org/0000-0003-2534-7652

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

Ю. В. Завгородня

orcid.org/0000-0003-3500-8638

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

СУЧАСНІ ЗАГРОЗИ КІБЕРТЕХНОЛОГІЙ У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Політичні процеси в сучасному світі трансформуються у новітні форми та зв'язки. Політичні лідери виходять на нову платформу взаємодії, а саме у кіберпростір. Відповідно, створюють нові види політичних технологій, які розвиваються та функціонують у кіберпросторі та отримують назву «кібертехнології». Зростання рівня розвитку кібертехнологій як в Україні, так і у світі загалом, проявляється не тільки на рівні їх використання в підприємницькій діяльності, а й у політичних процесах (наприклад, тероризм, виборчі процеси). Зараз спостерігаємо виникнення нових загроз та тенденції до нових кіберзлочинів. Анонімність інформаційних глобальних мереж, швидкість передачі даних і легкість їх застосування – це те, що вважається головними причинами технологічного вибуху та поширення мережі Інтернет у різних сферах життя. Водночас слід зазначити, що нові кібернетичні технології вводяться швидше, ніж наука та право встигають реагувати на ці процеси. Також необхідно враховувати той факт, що кібернетична інфраструктура та критичні комунікації дуже важливі для світу, але різні кібернебезпеки можуть мати серйозні і навіть руйнівні наслідки.

Тобто, сьогодні ми бачимо, що сучасні форми активності у кіберпросторі створюють нові виклики для суспільства у вигляді новітніх загроз, оскільки трактувати та аналізувати інформацію про політичні події та процеси в суб'єктивному форматі будуть усі охочі, а тому дуже важливим стає відбір достовірної інформації та вміння сприймати політичні процеси та рішення без формування небезпеки для національної та державної цілісності.

В українському суспільстві існує постійна небезпека та військова конфронтація на Сході держави, а використання інформаційного простору та маніпулювання свідомістю людей по різні сторони активної фази протиборства підсилює небезпеку та збільшує рівень загрози та напруги у політичному та військовому протистоянні. А тому обрана тема дослідження досить актуальна у сучасному політичному процесі України та загалом у світі, оскільки глобалізація політичних процесів впливає і на політичні технології в інформаційному просторі, які поширюються та не мають територіальних меж.

У 2018 році відбулася панельна дискусія за темою «Кібербезпека та дезінформація в Україні та на Заході». Цю дискусію відкрила Енн Епплбаум, яка зазначила, що «Україна відіграє дуже важливу роль у світі в контексті розвитку технологій війни. Україна – це така собі чашка Петрі, в якій російський уряд тестував різні види технологій та стратегій, різні форми ведення війни, нові способи використання кібертехнологій та кампаній з дезінформації... Я вбачаю в українцях людей, що найкраще знаються на цій темі та які запропонують найкращі рішення у майбутньому» (Круглі столи з питань безпеки, 2018).

Існують ґрунтовні дослідження політичних технологій на етапі державотворення. Так, Т. Ринковий, досліджуючи політичні технології, надає чітку характеристику цьому поняттю, яке варто трактувати як «не тільки методологічно об'єднану сукупність процедур цілеспрямованої діяльності, мета якої – отримання бажаного заданого результату для замовника, але як послідовність дій, спрямованих на вироблення відповідних алгоритмів поведінки суб'єкта,

це особливо очевидно під час аналізу виборчих політичних технологій. Саме певні установки, які визначають вибір тієї чи іншої політичної сили суб'єктом виборчого процесу, є метою політичних технологів» (Ринковий, 2009, с. 221).

У цьому випадку автор чітко поєднує політичні технології з роллю у виборчому процесі та постановкою чітких поведінкових механізмів політичних лідерів, продуманих дій та висловлювань, створення картини лідера чи політичної сили як персонажа з мультику про добро та зло. Незважаючи на прогресивність інформаційних технологій та різноманітність публічної літератури, методика впливу на суспільну свідомість діє та продовжує вдосконалюватись. Підтвердженням цьому є наявність наукових праць протягом різних історичних періодів у названому науковому напрямку.

Дослідженням технологій впливу в політичних процесах займалися та продовжують займатись як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Так, серед праць зарубіжних науковців із класичними поглядами на політичні технології можна відзначити роботи В. Парсонса, М. Говлета, Р. Даля, Д. Істона, С. Хантінгтона та інших вчених. Окрім того, сучасні наукові погляди на політичні технології формуються у вітчизняній політологічній спільноті, а саме: Т. Ринковим, М. Головатим, А. Пехник, Ю. Завгородньою, А. Кройтором, І. Милосердною та іншими дослідниками, основними ідеями яких є формування новітніх форм сприйняття та використання політичних технологій.

Враховуючи особливості змін та глобалізаційні процеси, політичні технології набувають нових видозмінених форм. Якщо першоджерела політичних подій перш за все отримують поширення в інформаційному просторі та відтворюють картину політичних подій та прийнятих рішень на підставі політичних позицій, то кібертехнології – це їх суб'єктивне відтворення окремими політичними лідерами, які мають свою групу прибічників, подій з баченням та трактуванням з вигодою для себе чи політичної сили, яку вони представляють.

Тому метою наукового дослідження стали загрози, які виникають під час застосування кібертехнологій у сучасному політичному процесі.

На підставі обраної мети дослідження авторським колективом поставлено такі завдання: проаналізувати сучасні погляди на розвиток політичних технологій; охарактеризувати сучасні форми впливу на політичну свідомість у кіберпросторі; визначити можливі небезпеки під час застосування чи використання кібертехнологій.

Сутність політики полягає в боротьбі за владу та розподіл владних повноважень, тож бажанням кожного політичного та державного діяча є здобуття, збільшення влади, тоді як політичні партії метою своєї діяльності ставлять саме збільшення підтримки серед населення для можливостей збільшення політичної сили, а відповідно, і збільшення владних повноважень. Для досягнення таких цілей і партія, і лідери застосовують ряд політичних технологій, які допомагають підтримувати і навіть збільшувати підтримку серед населення. Це категорія громадян, на яких розповсюджують суб'єкти політики свій вплив для підтвердження ефективності власної політичної діяльності.

Однак науковці акцентують на тому, що варто розрізняти політичний вплив, політичну діяльність та маніпуляцію. Оскільки це різні речі за змістовним наповненням та сутністю, які повинні бути визначальними під час отримання підтримки, тобто легітимації влади у суспільстві (Ринковий, 2009, с. 221).

Тому для об'єктивізації політичних процесів виникають універсальні бачення щодо політичних технологій як невід'ємної частини політичного процесу. Важливо, на яких принципах та нормах побудована система поданої інформації для широких мас населення. На думку М. Головатого, «політичні технології варто розуміти як сукупність прийомів, методів, способів, процедур, які використовують суб'єкти політичної діяльності (особистості, політичні та суспільні групи, політичні партії, громадські об'єднання, групи тиску тощо)» (Головатий, 2009, с.222).

Актуалізуючи увагу на суспільній значимості технологій, Т. Ринковий доходить висновку, що перехід технологій у площину політики відбувається за наявності теоретичних знань про саме суспільство та особливості його розвитку. Усе це сприяє застосуванню різноманітних закономірностей, норм, принципів, факторів щодо визначення методики, яка допоможе

ефективно впливати на свідомість суспільства. Для сучасного процесу застосування технологізації в управлінні потрібно виходити із сутнісних основ. На основі стійкості та функціонування політичної системи, яка знаходиться в стані перетворення, перебуває баланс інтересів окремих соціальних та політичних груп або суспільства загалом, що є важливим елементом розвитку громадянського суспільства.

Важливу роль у формуванні політичних технологій в сучасному суспільстві відіграють саме інформаційні технології. На думку І. Милосердної, інформаційні технології – це сукупність сучасних електронних технологічних засобів і програмного забезпечення, а також організаційних форм і методів їхнього застосування в інформаційній роботі, яка спрямована на ефективне використання інформаційних ресурсів (Милосердна, 2020, с. 64).

Окрім того, варто пам'ятати, що застосування технологій у політиці може проходити через призму ризиків, які політичним діячам/лідерам потрібно враховувати під час використання різної методики впливу на свідомість суспільства. Авторським колективом, що складається з науковців А. Пехник, А. Кройтора та Ю. Завгородньої, вдало звернено увагу на те, що «ризик пов'язаний з діяльністю в умовах, з одного боку, реально існуючої невизначеності, а з іншого – вибору зацікавленим індивідумом певних альтернатив і розрахунком імовірності їхнього результату, тож він є діалектичною єдністю об'єктивного та суб'єктивного. З цієї точки зору ризик ототожнюється з діяльністю, пов'язаною з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої існує можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі та відхилення від мети» (Пехник, Кройтор, Завгородня, 2019, с. 35).

Тому під час використання політичних технологій варто враховувати всі можливі особливості розвитку подій, усі можливі негативні наслідки та різні напрямки розвитку політичних процесів. Відповідно, до поданої інформації в різних інформаційних ресурсах, у різних регіонах сприйняття може бути інше, а отже, й рівень підтримки може бути різним.

Як названі ризики в сучасному суспільстві можна розглядати технології у кіберпросторі, оскільки кіберпростір не містить чіткої форми ієрархії взаємовідносин, окрім того, масштаби впливу (позитивного чи негативного) також неможливо передбачити, що створює умови нестабільного впливу на політичну свідомість, відсутність сталого та тривалого впливу на суспільство.

Для того, щоб більш детально звернути увагу на сучасні загрози кібертехнологій, варто зрозуміти, що міститься в понятті кіберпростору, а отже, які межі такого простору для застосування кібертехнологій. Кіберпростір – це «середовище існування, що виникло в результаті взаємодії людей, програмного забезпечення (ПЗ) і послуг в Інтернеті за допомогою технологічних пристроїв і мереж, під'єднаних до них, якого не існує в будь-якій фізичній формі; сфера, що характеризується можливістю використання електронних та електромагнітних засобів для запам'ятовування, модифікації та обміну даними через системи, що функціонують в мережі Інтернет, та пов'язану з ними фізичну інфраструктуру; всі форми мережної та цифрової активності, що включають у себе контент і дії з їхньої обробки; інформаційна інфраструктура, доступна через Інтернет; комунікаційне середовище, що утворюється системою зв'язків між об'єктами кіберінфраструктури, серед яких слід виділити електронні обчислювальні машини, комп'ютерні мережі, ПЗ, інформаційні ресурси» (Завгородня, 2021, с. 54).

Політичні процеси, які відбуваються в сучасному кіберпросторі, мають серйозний вплив на наддержавному рівні. Важливий вплив на кіберпростір здійснює Китай, оскільки має власні погляди на систему функціонування кіберпростору, відмежувавшись від зовнішніх інформаційних систем та формуючи внутрішньодержавну інформаційну систему. Тому такий досвід важливий для українського суспільства. Адже правляча еліта під час порушення авторських чи інших прав, особливо в мережі Інтернет, лише констатує недосконалість правової бази. Однак конкретних заходів та вдосконалення правової системи не відбувається, а розвиток інформаційних потоків стає все стрімкішим, світогляд суспільства починає формуватись окремо від політичних основ та принципів, проголошених у суспільстві. Відбувається таке відмежування влади від суспільства і навпаки.

Єдиним серйозним санкційним рішенням щодо інформаційного простору було обмеження доступу до соціальних мереж, які належали до Російської Федерації як країни-агресора на території України. Проте в суспільстві існували неоднозначні погляди на такі обмеження, і супроводжувались вони протестами та обговореннями. Таким чином ми демонструємо можливість держави вплинути на агресора, навіть якщо таке політичне рішення буде непопулярним та зменшить рейтинги політичної еліти.

Значна кількість населення збільшує інтелектуальний потенціал, а відповідно, збільшується загальна картина економічної могутності держави. Звичайно, разом з позитивними аспектами виникає і ряд негативних, що спонукає органи управління до оподаткування перебільшення кількості дітей в одній сім'ї, що також можна споглядати як певне обмеження у праві на власний вибір подружжя. Сьогодні це питання не є загрозою для національних інтересів чи кардинальної зміни свідомості громадян, однак у випадку нашарування різних питань може слугувати одним із складових елементів суспільного невдоволення чи емоційного обурення.

Офіційна політична освіта серйозно впливає на політичну свідомість усіх суб'єктів політичного процесу. Вони не виходять за загальноствановлені межі дозволених політологічних знань, суб'єктивних припущень та власного бачення розвитку політичної системи Китаю. Чіткі межі для демократичної освітньої системи обмежують можливість здобувачів власному баченню та сприйняттю політичних рішень та подій. Однак на прикладі Китаю бачимо, що для формування нових ідей та планів громадяни Китаю обирають напрямки для прогресивного інформаційно-технологічного напрямку.

Враховуючи загальну позицію Китайської Народної Республіки щодо індивідуального бачення захисту національних інтересів та цінностей держави, чітко прослідковується стратегія сприйняття влади, політики, органів управління, політичного устрою та загалом політичної системи. Хоча механізм захисту ще не сформований в повному обсязі через об'єктивно-суб'єктивні причини, які важко вирішити з задоволенням інтересів суб'єктів політики внутрішніх та зовнішніх, а також і громадян країни.

Проте навіть такі досягнення є досить високими порівняно з іншими країнами світу. Великий відсоток країн дотепер не визначився з офіційною позицією щодо правового статусу кіберпростору та особливостей його функціонування всередині держави. Більшість держав світу продовжує діяти хаотично та ситуативно, у разі виникнення проблеми, яка набула публічного розголосу, намагаючись вплинути, обмежити, заборонити, але оскільки така діяльність не має чіткої системи дій, то вказаний процес стає довготривалим та неефективним.

Ще одним проблемним аспектом залишаються кібератаки, які можна розцінювати як сучасну форму нападу, що досить вдало застосовується суб'єктами політики, переважно мається на увазі наддержавна форма взаємного впливу. Агресора можливо виявити, але важко притягнути до будь-якої форми відповідальності, будь-які каральні форми впливу на міжнародній арені діють суб'єктивно, залежно від статусу на міжнародній арені такого політичного актора. Кібератаки, які використовуються під час проведення кібероперацій, можуть привести до дуже відчутних негативних наслідків. Наприклад, така атака, як вандалізм, «завдає удару по авторитету держави як у світі, так і серед населення, простими словами, завдає репутаційних втрат. До таких кібернетичних атак можна віднести псування офіційних Інтернет-сторінок, заміну змісту образливими чи пропагандистськими малюнками» (Кібербезпека як важлива складова всієї системи захисту держави, 2018); атака-пропаганда проявляється в «розсилці спаму, що містить інформацію пропагандистського характеру, фейкові новини для просування вигідної точки зору та дезорієнтації населення» (Кібербезпека як важлива складова всієї системи захисту держави, 2018). Так сталося на території Криму, на Донбасі. І слід зазначити, що ця атака у вигляді пропаганди почалася ще «задовго до 2014 року, велася постійно й була зосереджена на певній верстві населення, так званій цільовій аудиторії» (Кібербезпека як важлива складова всієї системи захисту держави, 2018); атака-збір інформації проявляється у формі «злому приватних сторінок або серверів баз даних для збору цінної інформації та її заміни на інформацію, корисну іншій стороні. У цьому випадку дезінформація та викрадення даних, наприклад, відомостей щодо пересування наших військ у районі

ведення бойових дій, призведе до неминучих людських втрат. Інша назва – кібершпиунство» (Кібербезпека як важлива складова всієї системи захисту держави, 2018). Ще можна додати такі атаки, як відмова сервісу, втручання в роботу обладнання, вплив на об'єкти критичної інфраструктури тощо.

Враховуючи можливості КНР, її потенціал в інформаційно-технологічному напрямку, політичні лідери різних країн світу звертали увагу на можливість участі Китаю у кібератаках, однак будь-яких фактичних доказів та реальних санкцій публічно не оголошувалось. За таких обставин проєкти, які розроблені на міжнародній арені щодо кіберсфери та правил поведінки в інформаційному просторі, його захисту та безпеки продовжує перебувати у формі обговорення та дискусії. Усі ці кібератаки направлені на те, щоб дестабілізувати ситуацію в країні, а точніше: «Відключити, знищити, дестабілізувати – це їхня мета» (Кібербезпека як важлива складова всієї системи захисту держави, 2018).

Водночас позиція Китаю щодо індивідуального захисту формує протилежні моделі розвитку глобального кіберпростору. Перша модель можливого спрямування зосереджена на демілітаризацію кіберпростору та обмеження можливостей щодо створення віртуального поля військового та політичного протистояння. Друга модель спрямована на процес обговорення та висунення гіпотез можливого міжнародного, тобто наднаціонального захисту кіберпростору. Наукова спільнота також продовжує дискутувати та обговорювати різні можливі варіанти розвитку подій щодо захисту інформаційного простору. Такі дві позиції показують, що національні інтереси усіх країн світу будуть під серйозною загрозою, коли замовники будуть ламати системи та руйнувати інформаційні бази даних.

Сучасні міжнародні організації демонструють свою неспроможність впливати на цей процес. Наприклад, в Організації об'єднаних націй розроблено ряд рішень та резолюцій, однак фактично відсутній дієвий міжнародний документ, який ефективно допоможе врегулювати кібербезпеку у світі. Своєю чергою, індивідуальні бачення захисту, розроблені прогресивними країнами (наприклад США, КНР), також більшою мірою бажають підвищити захист власних держав, але на вищому наддержавному рівні. А отже, такі форми бачення захисту буде дуже важко регламентувати.

Для України важливою подією є розроблення та затвердження «Стратегії кібербезпеки України» (2021). Як зазначає А. Задубінний: «Стратегія кібербезпеки України визначає пріоритети національних інтересів у сфері кібербезпеки, наявні та потенційно можливі кіберзагрози, цілі та завдання забезпечення кібербезпеки України з метою створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави» (Задубінний, 2021). У Стратегії визначено, що гарантування кібербезпеки «є одним із пріоритетів у системі національної безпеки України. Реалізація зазначеного пріоритету буде здійснюватися шляхом посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для протидії кіберзагрозам у сучасному безпековому середовищі». Стратегія акцентує на тому, що «кіберпростір разом з іншими фізичними просторами визнано одним з можливих театрів воєнних дій. Набирає сили тенденція зі створення кібервійськ, до завдань яких належить не лише забезпечення захисту критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, а й проведення превентивних наступальних операцій у кіберпросторі» («Стратегія кібербезпеки України», 2021).

Аналізуючи ситуацію в кіберпросторі, роль прогресивних країн світу, особливості використання кібертехнологій в інформаційному просторі, можемо дійти висновку, що вітчизняна система взаємовідносин між суб'єктами політики та громадянами не може повністю перейти на цифрові форми впливу, для ефективності результату впливу потрібно застосовувати змішані форми впливу (загальноприйняті та кібертехнології). Необхідно користуватися та застосовувати зарубіжний досвід та практику. Тут слід погодитися з думкою К. Александера, який наголошує, що «говорити про проблему і зрозуміти її – це вже частина рішення. Ми говоримо про кібертехнології дуже неоднаково. Ми бачимо, які речі відбуваються, але ми не бачимо загальної картини. Необхідно разом працювати компаніям між собою, компаніям і секторам – з урядом, разом працювати і державам, аби вирішити цю проблему. Цю проблему нікому з нас в односторонньому порядку не вирішити. Вона може бути вирішеною лише

завдяки спільній роботі. Нам необхідно знайти відповіді на ці проблеми, адже виклик постане перед кожною країною. Ми повинні це вирішити не лише для України, але й для всього світу» (Круглі столи з питань безпеки, 2018).

Окрім того, під час застосування технологій в інформаційному просторі варто пам'ятати про різні рівні небезпек, які чекають на суб'єктів політики. Загрози у кіберпросторі можуть проявлятися у конфліктних формах активності та спонукати до агресивних дій окремі активістські групи. Попередженням таких негативних заходів є раціональна, об'єктивна та достовірна інформація, яка надходить з офіційних сторінок окремих політичних лідерів та формує об'єктивну інформацію про сучасний стан політичних подій та рішень.

Література

- Ринковий Т. Політичні технології як складова публічної політики та управління на сучасному етапі державотворення. *Політологія і право*. 2009. № 11. С. 221–230.
- Головатий М. Мистецтво здобувати владу. *Політ. менеджмент*. 2009. № 4(37). С. 221–230.
- Каретна О.О., Милосердна І.М., Ігнат'єва І.І. Роль та особливості інформаційно-комунікаційних технологій у взаємодії органів державної влади з громадянським суспільством. *Політикус*. № 5. 2020. С. 62–66.
- Пехник А.В., Кройтор А.В., Завгородня Ю.В. Теорія ризику: історія та сучасні підходи. Актуальні проблеми політики. № 63. 2019. С. 33–47.
- Завгородня Ю.В. Кіберпростір як сучасна платформа для вирішення конфліктів. *HISTORY, POLITICAL SCIENCE, PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY: EUROPEAN DEVELOPMENT DIRECTION*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». 2021. С. 53–56.
- Круглі столи з питань безпеки: новини. Фонд Віктора Пінчука провів публічну панельну дискусію на тему кібербезпеки та дезінформації. URL: <https://pinchukfund.org/ua/projects/25534/news/20271/>
- Задубінний А. Стратегія кібербезпеки України: цілі та пріоритети. 2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/08/strategiya-kiberbezpeky-ukrayiny-czili-ta-priorytety/>.
- «Стратегія кібербезпеки України» : Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021 / *Президент України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>
- Кібербезпека як важлива складова всієї системи захисту держави, 2018. URL : <https://www.mil.gov.ua/ukbs/kiberbezpeka-yak-vazhliva-skladova-vsiei-sistemi-zahistu-derzhavi.html>

References

- Rynkovyi T. (2009) Politychni tekhnolohii yak skladova publichnoi polityky ta upravlinnia na suchasnomu etapi derzhavotvorennia. [Political technologies as a component of public policy and management at the present stage of state formation] *Politolohiia i pravo*. no 11. pp. 221–230.
- Holovaty M. (2009) Mystetstvo zdobuvaty vladu. [The art of gaining power] *Polit. menedzhment*. no 4. pp. 221–230.
- Karetna O.O., Myloserdna I.M., Ihnatieva I.I. (2020) Rol ta osoblyvosti informatsiino-komunikatsinykh tekhnolohii u vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady z hromadianskym suspilstvom. [The role and features of information and communication technologies in the interaction of public authorities with civil society] *Politykus*. no 5. pp. 62–66.
- Pekhnyk A.V., Kroitor A.V., Zavorodnia Yu.V. (2019) Teoriia ryzyku: istoriia ta suchasni pidkhody. [Risk theory: history and modern approaches] *Aktualni problemy polityky*. no 63. pp. 33–47.
- Zavorodnia Yu.V. (2021) Kiberprostir yak suchasna platforma dlia vyrishennia konfliktiv. [Cyberspace as a modern platform for conflict resolution.] *HISTORY, POLITICAL SCIENCE, PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY: EUROPEAN DEVELOPMENT DIRECTION*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”. pp. 53–56.
- Kruglyi stoly z pitan' bezpeki: novini. Fond Viktora Pinchuka proviv publichnu panel'nu diskusiyu na temu kiberbezpeki ta dezinformacii [The Victor Pinchuk Foundation held a public panel discussion on cybersecurity and misinformation]. URL: <https://pinchukfund.org/ua/projects/25534/news/20271/>
- Zadubinnii A. (2021) Strategiya kiberbezpeki Ukraïni: cili ta prioriteti. [Ukraine's cybersecurity strategy: goals and priorities.] URL: <https://armyinform.com.ua/2021/08/strategiya-kiberbezpeky-ukrayiny-czili-ta-priorytety/>.
- Ukaz Prezidenta Ukraïni vid 26 serpnia 2021 roku № 447/2021 «Strategiya kiberbezpeki Ukraïni» [Cybersecurity strategy of Ukraine] URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>
- Kiberbezpeka yak vajлива skladova vsiei sistemi zahistu derjavi (2018). [Kiberbezpeka yak vajлива skladova vsii sistemi zahistu derjavi] URL: <https://www.mil.gov.ua/ukbs/kiberbezpeka-yak-vazhliva-skladova-vsiei-sistemi-zahistu-derzhavi.html>

Анотація

Пехник А. В., Завгородня Ю. В. Сучасні загрози кібертехнологій у політичному процесі. – Стаття.

У колективному дослідженні здійснюється аналіз вітчизняних наукових поглядів щодо ролі політичних технологій у розвитку органів управління. Сучасні політичні процеси потрібно перелаштувати під нові форми та різновиди політичного впливу на громадянське суспільство. Враховуючи особливості розвитку онлайн процесів спілкування, взаємодії, коментарів щодо різних дописів, підтримки або не підтримки у формі лайків окремих політичних діячів є ознакою інформатизації політичних процесів та долучення до політики в інформаційному просторі.

У зв'язку з цим у статті приділено увагу розвитку кібертехнологій як новітньої сфери взаємодії з суспільством. Однак цей напрям не містить нагромадженого наукового досвіду, а тому формує ряд загроз у використанні під час фактичного впливу на свідомість суспільства, що може містити різного роду ризики для самих суб'єктів політики. Така непередбачена реакція, публічна критика, спами, боти – це нові перешкоди, з якими потрібно зіткнутись на інформаційній платформі для політичних діячів.

Нинішня практика діяльності політичних груп у сучасних методах та заходах впливу на свідомість громадян зіштовхується з різними видами агресії та конфліктним сприйняттям, критикою політичної діяльності, оскільки політичні лідери можуть демонструвати вплив та досягнення на суспільно важливі рішення, які не входять до сфери їхніх прямих повноважень.

Використання кібертехнологій є сучасною формою впливу на свідомість суспільства. У кіберпросторі використовується позитивна та негативна форма технологічних прийомів. Вітчизняна кіберплатформа не забезпечує належного захисту прав та інтересів як суб'єктів політики, так і громадян, що демонструє потребу в удосконаленні чинного законодавства. Політичні процеси виходять на глобальний рівень з використанням кібертехнологій та інформаційного простору загалом.

Ключові слова: кіберпростір, кібертехнології, політичні конфлікти, політична свідомість, кібератака, громадянське суспільство, політичні суб'єкти.

Summary

Pekhnik A. V., Zavgordnya Yu. V. Modern threats of cyber technologies in political process. – Article.

The collective research analyzes domestic scientific views on the role of political technologies in the development of government. Modern political processes need to be readjusted to new forms and varieties of political influence on civil society. Given the peculiarities of the development of online processes of communication, interaction, comments on various posts, support or disapproval in the form of likes of individual politicians is a sign of informatization of political processes and involvement in politics in the information space.

In this regard, the article focuses on the development of cyber technology as a new area of interaction with society. However, this area does not contain the accumulated scientific experience, and therefore creates a number of threats in the use of the actual impact on the consciousness of society, which may contain various risks for the policy actors themselves. Such unpredictable reaction, public criticism, spam, bots, these are new obstacles that need to be faced on the information platform for politicians.

The current practice of political groups in modern methods and measures to influence the minds of citizens is faced with various types of aggression and conflict perception, criticism of political activity, as political leaders can demonstrate influence and achievement on socially important decisions outside their direct authority.

The use of cyber technologies is a modern form of influencing the consciousness of society. In cyberspace, the call sign and the negative form of technological techniques are used. Domestic cyber platform does not provide adequate protection of the rights and interests of politicians and citizens, which demonstrates the need to improve existing legislation. Political processes are reaching the global level with the use of cyber technologies and the information space in general.

Key words: cyberspace, cyber technologies, political conflicts, political consciousness, cyberattack, civil society, political actors.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1290>
УДК 323.23-026.39

О. В. Шевчук

orcid.org/0000-0003-0335-6873

доктор політичних наук, професор,

декан факультету політичних наук

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ПОЛІТИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ: ПОНЯТТЯ, КОНЦЕПЦІЇ, МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. феномен політичної маніпуляції окреслюється різними підходами до його розгляду. З'являються нові погляди і теорії, в яких дослідники прагнуть визначити місце маніпулювання і його роль як у міжособистісних відносинах, так і в засобах масової інформації.

Незважаючи на те, що феномен політичної маніпуляції є досить вивченим, у науковій і публіцистичній літературі присутні безліч спроб подальшого його осмислення, наукового розгляду його нових форм. При уявній простоті й загальнозживаності поняття «політична маніпуляція» дослідження цього терміна дає зрозуміти, що питань його тлумачення, наукового використання і практичного застосування досить багато.

Мета дослідження – охарактеризувати політичну маніпуляцію як феномен політичних технологій, які є засобом у досягненні поставлених політичних цілей активними політичними суб'єктами.

Аналіз теоретичних і практичних **розробок** політичної маніпуляції знаходить своє відображення в роботах класиків політичної думки: Н. Макіавеллі, Г. Лебона, Х. Ортеги-і-Гассета, Г. Лассуела тощо. Вибір даних авторів був обумовлений їхнім внеском у формування і розвиток ідей впливу на великі маси людей. Це особливо важливо в контексті дослідження феномена політичної маніпуляції в Інтернеті, з огляду на те, що величезні маси людей і «фейків» є так чи інакше учасниками сучасної політичної комунікації.

З середини ХХ ст. в політичній науці починають з'являтися перші роботи, присвячені власне вивченню політичної маніпуляції. Найбільш яскравим представником, і, безумовно, класиком у дослідженні політичної маніпуляції, на наш погляд, є Г. Шиллер. У своїй роботі «Маніпулятори свідомістю» він дав основоположне визначення політичного маніпулювання. Також важливий внесок у розвиток теорії маніпуляції здійснили Г. Франк і Е. Шостром.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. з'являються нові підходи до вивчення політичної маніпуляції. Ці питання вивчалися в роботах Т. Дейка, Р. Броуді, Р. Ліфтона, Р. Чалдіні, Е. Аронсона тощо.

Серед вітчизняних дослідників, об'єктом наукової уваги яких є політична маніпуляція, можна виокремити роботи Г. Почепцова, О. Саморукової, Ф. Семенченка, О. Бойка, В. Заріцької, О. Коваль тощо.

Корінь слова «маніпуляція» походить від латинського *manipulus* – пригорща, жменя (від *manus* – рука і *ple* – наповнювати). У різних словниках європейських мов це поняття визначається як «Поводження з об'єктами з певними намірами, цілями» (Кара-Мурза, 2012, с. 16).

Є й інше трактування кореня слова «маніпуляція». *Manipulus* – це позначення невеликого загону воїнів (близько 120 чоловік) у римському війську (Політологічний енциклопедичний словник, 2004, с. 321).

В Оксфордському словнику англійської мови маніпуляція (*manipulation*) визначена як майстерне управління кимось або чимось (English Oxford Living Dictionaries, дата звернення: 01.10.2021 р.). Як приклад вживання слова «маніпуляція» в такій інтерпретації можна навести медицину, де маніпуляція означає огляд будь-якої частини тіла за допомогою рук або лікувальні процедури, які здійснюються руками. Тут зроблений акцент на спритність і вправність дій під час виконання маніпуляцій.

Заслугує розгляду також визначення поняття «маніпуляція» в технічній сфері. У цьому контексті маніпуляція розкривається як певні дії з важелями технічного виробу (наприклад, верстата), які здійснюються руками. Самі важелі і рукоятки нерідко називаються маніпуляторами (Словник української мови. Академічний тлумачний словник, дата звернення: 01.10.2021 р.)

Узагальнюючи сказане вище, можна зробити висновок, що в початковому значенні поняття «маніпуляція» позначає будь-які складні дії, які здійснюються руками і вимагають відповідної майстерності виконання. Подібного роду маніпулювання застосовується повсюдно, зокрема, в технічному виробництві, в мистецтві, медицині, інших сферах.

Як у багатьох багатозначних понять, у слова маніпуляція є переносне значення, коли воно визначається як ілюзійна або корислива дія обманного характеру, мета якої – створення у свідомості об'єкта маніпулювання різноманітних ілюзій сприйняття будь-яких явищ дійсності. У цьому контексті суть дій маніпулятора зводиться не до майстерного управління яким-небудь пристосуванням, а до віртуозного впливу на увагу і свідомість людини за допомогою використання різних прийомів.

У сучасній науковій і публіцистичній літературі також є безліч трактувань поняття «маніпуляція». Це свідчить про неоднозначність цього терміну, а також про значну кількість підходів до його розгляду.

Важливо відзначити, що маніпуляцію часто пов'язують з такими феноменами, як інформаційна війна, пропаганда, промивка мізків, «макіавеллізм», дезінформація, політичні ігри тощо.

Слово «маніпуляція» також часто використовується як синонім «впливу», «навіювання», «переконання». У зв'язку з цим необхідно позначити змістові кордони між цими поняттями, щоб більш чітко визначити специфіку терміна «маніпуляція». Дефініції «вплив», «навіювання» і «переконання» найбільш повно і цілісно відображені в психологічних словниках. Так, вплив трактується як усвідомлений і цілеспрямований процес, суть якого полягає в наданні впливу одного з учасників спільної діяльності та спілкування на іншого (Кондратьев, Ильин, 2007, с. 79). Своєю чергою, вплив також розглядається як процес і результат зміни індивідом поведінки іншої людини, її установок, намірів, уявлень, оцінок у ході взаємодії з ним (Краткий психологический словарь, 1998, с. 57). Навіювання є цілеспрямованим процесом прямого або опосередкованого впливу на психічну сферу людини, орієнтованим на специфічне програмування людини і на здійснення ним певних дій, які навіюються (Головин, 1998, с. 58). Нарешті, переконання тлумачать як процес, за допомогою якого погляди і поведінку людини без примусу піддаються словесному впливу інших людей (Философский энциклопедический словарь, дата звернення: 11.10.2021 р.)

Перераховані визначення демонструють, наскільки тісно взаємопов'язані між собою ці поняття. Очевидно, що і вплив, і навіювання, і переконання передбачає пряму суб'єкт-об'єктну комунікацію. Крім того, всі перераховані феномени носять процесуальний, динамічний характер і спрямовані на зміну внутрішнього стану людини або групи людей. Однак не можна не зазначити, що ці дефініції також істотно відрізняються один від одного. По-перше, вплив, на відміну від навіювання, передбачає не лише психологічний акт. Вплив здійснюється також і в фізичному просторі: так, прикладом впливу є удар або рукостискання. По-друге, вплив не припускає цілеспрямованого програмування свідомості людини, на відміну від навіювання. Вплив, безумовно, може бути прямим і мати початковий задум (прикладом тому служить пропаганда (Kamassa, 2012, р. 175), однак найчастіше вплив може бути непрямим і здійснюватися ненавмисно. Своєю чергою, навіювання – це завжди заздалегідь спланована програма. Нарешті, специфічною характеристикою переконання, що відрізняє це поняття від близького за змістом «навіювання», є процесуальна відкритість, за якої суб'єкт не вдається до психологічних прийомів і тиску.

Наскільки близькими за змістом є перераховані поняття до терміну «маніпуляція», можна спробувати визначити, звернувшись до тематичної статті в психологічному словнику. Маніпулюванням називається комунікативний вплив, який актуалізує в об'єкта впливу певні мотиваційні стани (а водночас і почуття, атитюди, стереотипи), які спонукають його до по-

ведінки, бажаної (або вигідної) для суб'єкта впливу; при цьому не передбачається, що вона обов'язково повинна бути невідомою для об'єкта впливу (Большой психологический словарь, с. 245).

Зіставивши це визначення з перерахованими вище дефініціями, ми можемо зробити висновок, що вплив і навіювання є складовими частинами маніпулювання. Маніпуляція, як і вплив, навіювання, є суб'єкт-об'єктним процесом. Метою маніпулювання є навіювання об'єкту установок, цілей і поведінки людини за допомогою певного психологічного або фізичного впливу, прямого або опосередкованого впливу. Водночас маніпуляція і переконання є полярними поняттями, оскільки переконання, на відміну від маніпулювання, носить відкритий характер, за якого суб'єкт, що впливає, не приховує своїх цілей і позицій (Kamassa, p. 176). Маніпуляція, своєю чергою, заздалегідь виключає можливість зробити об'єкт впливу обізнаним про реальні цінності, повідомлення та наміри, які містяться у впливі, здійснюваному суб'єктом (Kamassa, p. 176.).

У науковому та публіцистичному дискурсі існує безліч інтерпретацій цього терміна, які накопичувалися протягом досить тривалого часу. До сих пір немає єдиної думки про те, хто є родоначальником теорії маніпуляції. Також невідомо, як і коли маніпулювання почали активно застосовувати на практиці в різних видах діяльності. Можна припустити, що перші теоретичні концепції маніпуляції відносяться до давньогрецької софістики (грец. *sophisma* – вигадка, хитрість) – навмисного застосування в суперечці і в доказах помилкових аргументів, заснованих на свідомому порушенні логічних правил (софізмів). Тут ми маємо справу з різними словесними хитрощами, метою яких є введення слухача в оману. Крім того, одним з перших теоретиків маніпуляції часто називають італійського мислителя Н. Макіавеллі. Його знаменита робота – «Державець» – є збіркою рекомендацій для правителів з досягнення і захоплення влади, управління народом, ведення зовнішньої та внутрішньої політики. Для нас особливий інтерес у роботі Н. Макіавеллі становить наведена нижче теза: «Великі справи здійснювались тими государями, які мало зважали на вірність обіцянкам, вміли лукавством обплутати людей і таким чином, урешті-решт, взяли гору над тими, які покладалися на порядність (Макіавеллі, с. 72). Це висловлювання демонструє пріоритет таємних і хитрих засобів, до яких може вдаватися правитель або людина, що бере участь в політиці та управлінні. До того ж, важливо згадати, що Н. Макіавеллі вперше вводить в політичну науку поняття «натовп». Натовпом він називає масу людей, які мало розуміються на тому, що собою являє правитель насправді, звертаючи увагу тільки на те, що демонструє або як зображує (*image*) себе правитель (Макіавеллі, с. 76). При цьому важливо розрізняти поняття народу і натовпу. Перші більше спираються на розум, тоді як другі – на почуття і пристрасті. У підсумку, на думку Н. Макіавеллі, розумний правитель повинен бути здатний управляти пристрастями, як на власне благо, так і на благо держави.

У другій половині XIX – на поч. XX ст. тема маніпулювання суспільною свідомістю деякою мірою порушується низкою великих дослідників, серед яких ми виділяємо авторів, що досліджували сутність і специфіку масових рухів – Г. Лебона і Х. Ортеги-і-Гассета, а також А. Грамши і Г. Лассуела.

Французький психолог, соціолог і антрополог Г. Лебон у своїй роботі «Психологія мас» пише про те, що основою управління людьми є ідеї, почуття і звичаї, носіями яких є представники даного суспільства (Лебон Г., с. 145). Також він виділяє ключові характеристики мас, які відкривають можливості для управління людьми. По-перше, це відчуття непереборної сили, що виникає в свідомості індивіда, що знаходиться під впливом чисельності натовпу. Це відчуття призводить до усунення індивідуальної відповідальності людини за свої дії в результаті того, що вона перекладає відповідальність за свої дії на інших людей у натовпі. По-друге, це заразливість: усілякі почуття, що виникають в натовпі, переносяться на всіх його учасників. По-третє, це сприйнятливості людей до навіювання, що виникає в результаті придушення раціонального начала особистості, що знаходиться в натовпі (Лебон, с. 160–162). Перераховані характеристики створюють сприятливі умови для впровадження в масову свідомість будь-яких ідей і поглядів.

У свою чергу, іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет у своїй роботі «Повстання мас» відзначав, що маси «здатні давати хід і силу закону своїм трактирним фантазіям» (Ортега-і-Гассет, с. 11).

Можна констатувати, що зазначені автори бачили в маніпулюванні, з одного боку, феномен, який проявляється в процесі масовізації індивідуальної свідомості, а з іншого, інструмент управління великими соціальними групами.

Ще однією віхою в політичній науці, в рамках теорії управління суспільством прийнято вважати роботу Г. Лассуела «Техніка пропаганди у світовій війні» (1927). У своїй роботі Г. Лассуелл писав, що пропаганда є, поряд з військовим та економічним впливом, знаряддям у протистоянні з ворогом. Для Г. Лассуела пропаганда – це спроба змінити погляди людей, вона виступає інструментом «масового переконання» (Лассуел, с. 14). Інструментами пропаганди щодо ворога виступали підриг патріотизму, віри в перемогу, довіри народу до свого уряду, акцентування уваги людей на різних невдоволеннях і проблемах, а також поневір'ях, які ті несуть в результаті протистояння (Лассуел, с. 12). Щодо власного народу або союзників пропаганда стає інструментом збудження ненависті до ворога, підтримки дружнього ставлення до союзників, збереження добрих відносин з нейтральними сторонами тощо (Лассуел, с. 10).

Однак тут перед нами виникає одне важливе завдання, а саме – зробити чітке розмежування між феноменом маніпуляції і пропаганди. Тут ми можемо виділити дві кардинальних відмінності між цими феноменами. По-перше, пропаганда є спробою переконати в правильності, адекватності певної точки зору щодо дійсності. Маніпуляція, своєю чергою, спосіб (способи) домогтися підтримки суспільства таким діям влади, які без використання спеціальних прийомів маніпуляції були б суспільством відкинуті. По-друге, в більшості випадків нам відомий суб'єкт здійснює пропаганду (яскравим прикладом є Міністерство Пропаганди нацистської Німеччини, яке очолював Й. Геббельс), тоді як ключовим властивістю маніпуляції є прихованість суб'єкта впливу. Він ні в якому разі не повинен бути виявлений, інакше весь маніпулятивний ефект з великою ймовірністю впаде.

Сучасним прикладом цього є пропагандистська машина РФ, яка включає в себе і ЗМІ (телебачення, радіо, інтернет-видання), і інтернет-тролів та багато іншого. Характерною ознакою путінської пропаганди є спрямованість її як на внутрішньополітичне середовище, так і зовнішньополітичний вимір. На внутрішній арені основним завданням російської пропаганди є мобілізація електорату на підтримку діям влади, як на зовнішньому, так і на внутрішньому напрямку. Окрім того, для російського населення активно твориться образ «фортеці в облозі» – навколо вороги, і лише одна людина здатна подолати ворогів і сприяти збереженню держави – це президент РФ. У зовнішньополітичному вимірі завданням російської пропаганди є активне вербування місцевого населення до рядів прихильників «руського миру» з метою використання їх для дестабілізації внутрішнього ситуації в країнах, які є об'єктом зацікавленості російського керівництва. І ситуація з АР Крим, а також ситуація на Сході України є яскравими ілюстраціями відповідних дій РФ.

У другій половині ХХ ст. з'являються перші роботи, присвячені вивченню безпосередньо самого феномена маніпуляції за авторством таких дослідників, як Г. Франк, Г. Шиллер, Е. Шостром, і інших.

Однією з перших книг, присвячених маніпуляції свідомістю, була книга німецького соціолога Г. Франка «Людина, якою маніпулюють», видана в 1964 р., де дається таке визначення маніпуляції: «під маніпулюванням в більшості випадків слід розуміти психічний вплив, який здійснюється таємно і, отже, на шкоду тим особам, на яких він спрямований. Найпростішим прикладом тому може служити реклама» (Кара-Мурза, с. 16).

Однією з найбільш значущих робіт другої половини ХХ ст. є праця американського дослідника Г. Шиллера «Маніпулятори свідомістю», видана у 1980 р. У своїй книзі Г. Шиллер визначив маніпуляцію як «прихований примус, програмування думок, намірів, почуттів, відносин, установок, поведінки» (Шиллер, с. 75).

Очевидно, що в очах зазначених дослідників феномен маніпулювання має негативне забарвлення, тому що, на їхню думку, маніпуляція – це завжди порушення етичних норм.

Характерною особливістю сучасних досліджень маніпуляції є наявність етичної оцінки в інтерпретації названого феномена. На наш погляд, ці позиції можна згрупувати в три напрямки.

В основі першого лежить оцінка маніпуляції як деструктивного феномена, що завдає шкоди людині і суспільству. Представниками цього напряму на заході є Г. Шиллер, Т. Дейк, Е. Шостром і ряд інших дослідників.

Розгляд маніпуляції як конструктивного феномена, який може задовольняти потреби не тільки суб'єкта, а й об'єкта маніпулювання, є не настільки поширеним. Однак у науковій літературі присутня теорія позитивної маніпуляції, автором якої є А. Зиволевич, новозеландський дослідник, який зазначає, що позитивний вигляд маніпуляції часто застосовується шляхом прихованого мотивування в різних виробничих організаціях. Мотивація повинна бути досить сильною, щоб змусити людей «робити те, що вони не хочуть робити. Інакше, ті завдання, які накладають на працівника, не будуть сприйматися як бажані» (Zivaljevic)

Представники третього напряму здійснюють спробу абстрагуватися від етичної оцінки феномена і дати таке визначення, яке, з одного боку, буде розкривати особливості маніпуляції, а з іншого, буде етично нейтральним. Такої позиції дотримуються Е. Доценко, Ю. Єрмаков, В. Шейнов, Е. Бек та інші вчені.

Е. Бек розглядає маніпуляцію як соціальний, комунікаційний акт впливу на рішення, думки і соціальну поведінку суспільства. Маніпуляція – це якийсь стимул, мотивація до комунікації між соціальними акторами (Бек, р. 12). З цієї точки зору, деструктивне або конструктивне забарвлення маніпуляції надає її суб'єкт, тому що саме він визначає цілі комунікації.

Таким чином, якщо розглядати маніпуляцію поза етичною оцінкою, можна вивести такі характеристики згаданого феномена: по-перше, маніпуляція – це завжди комунікаційний акт, характер якого залежить від цілей суб'єкта; по-друге, маніпуляція – це альтернатива директивної влади, яка має на увазі ненасильницьке досягнення суб'єктом своїх цілей і часто виключає явний збиток об'єкта.

На основі проведеного аналізу трьох підходів до інтерпретації маніпуляції можна зробити висновок про те, що найчастіше цей феномен розглядають як деструктивний. Своєю чергою, дослідники, які надають маніпуляції конструктивне значення, зустрічаються рідко, проте з їхніми концепціями досить складно дискутувати. Найбільш неоднозначним, на нашу думку, є нейтральний підхід до маніпуляції, тому що низка ідей прихильників цього напряму є досить дискусійною.

Отже, сутність політичної маніпуляції полягає в застосуванні маніпулятивних технологій у політичній сфері для досягнення політичних цілей. Як інструмент політичної маніпуляції найчастіше виступають медіазасоби, за допомогою яких можна оперативно охопити максимально широку аудиторію. Очевидно, що наслідком нерозривного зв'язку політичного маніпулювання з медіа є зміна характеру політичного маніпулювання в міру зміни специфіки медіа.

Література

- Большой психологический словарь. Москва : Прайм-ЕВРОЗНАК. Под ред. Б.Г. Мещерякова, акад. В.П. Зинченко. 2003. 632 с.
- Головин С.Ю. Словарь практического психолога. Москва : АСТ, Харвест, 1998. 592 с.
- Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. Москва : Эксмо, 2012. 864 с.
- Кондратьев М.Ю., Ильин В.А. Азбука социального психолога-практика. Москва : ПЕР СЭ, 2007. 464 с.
- Краткий психологический словарь : научное издание / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. 512 с.
- Лассуэлл Г.Д. Техника пропаганды в мировой войне : перевод с англ. Москва , 2021. 237 с.
- Лебон Г. Психология масс. Санкт-Петербург : Макет, 1995. 313 с.
- Макиавеллі Н. Державець. Київ : Андронум, 2020. 88 с.
- Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. Москва : Издательство АСТ, 2016. 509 с.
- Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. Горбатенко. Київ : Генеза, 2004. 736 с.
- Словник української мови. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/manipuljacija> (дата звернення: 01.10.2021 р.)

- Философский энциклопедический словарь. URL: <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophy/index.htm> (дата звернення: 11.10.2021 р.)
- Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Пер. с англ.; Науч. ред. Я.Н. Засурский. Москва : Мысль, 1980. 326 с.
- Beck E. The Logic of Manipulation: 33 Techniques of Romanian Political Manipulation // Bucuresti, 2010. 37 р.
- English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/manipulation/> (дата звернення: 01.10.2021 р.)
- Kamassa M. Socio-political manipulation – incidental pathology or immanent component of international realm? *Przegląd Strategiczny*. 2012. № 2. P. 171-189.
- Zivaljevic A. Positive Manipulation Theory A Base for Continuous Motivation. *Positive Manipulation. Theory a base for continuous motivation*. URL: <http://www.mixprize.org/sites/default/files/media/posts/documents/Positive%20Manipulation%20Theory.pdf> (дата звернення: 18.09.2021)

References

- Bolshoy psichologicheskii slovar [A large psychological dictionary]. (2003). M.: Praym-EVROZNAK. 632. [in Russian]
- Golovin S.Yu. (1998). Slovar prakticheskogo psihologa [Dictionary of the Practical Psychologist]. M.: AST, Harvest. 592. [in Russian]
- Kara-Murza S.G. (2012). Manipulyatsiya soznaniem [Consciousness manipulation]. M.: Eksmo, 864. [in Russian]
- Kondratev M.Yu., Ilin V.A. (2007). Azbuka sotsialnogo psihologa-praktika [The ABC of a Social Psychologist-Practitioner]. M.: PER SE. 464. [in Russian]
- Kratkiy psichologicheskii slovar : nauchnoe izdanie [Brief psychological dictionary: scientific edition] (1998). Rostov-na-Donu : Feniks. 512. [in Russian]
- Lassuell G.D. (2021). Tehnika propagandyi v mirovoy voyne : perevod s angl [Propaganda Technique in World War: Translation from English]. M. RAN INION. 237. [in Russian]
- Lebon G. (1995). Psihologiya mass [Psychology of the masses]. Sankt-Peterburg: Maket. 313. [in Russian]
- Makiavelli N. (2020). Derzhavets [The Prince]. K.: Andronum. 88. [in Ukrainian]
- Otega-i-Gasset H. (2016). Vosstanie mass [Rise of the masses]. M.: Izdatelstvo AST. 509. [in Russian]
- Politolohichniy entsyklopedychnyi slovnyk [Political science encyclopedic dictionary]. (2004). K.: Heneza. 736. [in Ukrainian]
- Slovnyk ukraïnskoi movy. Akademichnyi tлумachnyi slovnyk [Dictionary of the Ukrainian language. Academic explanatory dictionary]. URL: <http://sum.in.ua/s/manipuljacija> [in Ukrainian]
- Filosofskiy entsiklopedicheskii slovar [Philosophical Encyclopedic Dictionary] (2021). URL: <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophy/index.htm>. [in Russian]
- Shiller G. (1980). Manipulyatoryi soznaniem [Manipulators of consciousness]. M.: Myisl. 326. [in Russian]
- Beck E. (2010). The Logic of Manipulation: 33 Techniques of Romanian Political Manipulation // Bucuresti. 37. [in English]
- English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/manipulation> [in English]
- Kamassa M. Socio-political manipulation – incidental pathology or immanent component of international realm? // *Przegląd Strategiczny*. 2012. №2. P. 171-189. [in English]
- Zivaljevic A. Positive Manipulation Theory A Base for Continuous Motivation // *Positive Manipulation. Theory a base for continuous motivation*. URL: <http://www.mixprize.org/sites/default/files/media/posts/documents/Positive%20Manipulation%20Theory.pdf> [in English]

Анотація

Шевчук О. В. Політична маніпуляція: поняття, концепції, механізм реалізації. – Стаття.

У статті розглянуті основні підходи до тлумачення, наукового використання і практичного застосування феномену політичної маніпуляції. Підкреслено, що політичні технології не спрямовані на політичних акторів, а є всього лише засобом в досягненні поставлених політичних цілей активними політичними суб'єктами.

Зазначено, що маніпуляцію часто пов'язують з такими феноменами, як інформаційна війна, пропаганда, промивка мізків, «макіавеллізм», дезінформація, політичні ігри тощо. У своєму початковому значенні поняття «маніпуляція» позначає будь-які складні дії, які здійснюються руками і вимагають відповідної майстерності виконання. У переносному значенні маніпуляція визначається

як ілюзійністська або корислива дія обманного характеру, мета якої – створення у свідомості об'єкта маніпулювання різноманітних ілюзій сприйняття будь-яких явищ дійсності.

Виділено дві кардинальні відмінності між феноменом маніпуляції і пропаганди. По-перше, пропаганда є спробою переконати в правильності, адекватності певної точки зору щодо дійсності. Маніпуляція ж – це спосіб домогтися підтримки суспільства таким діям влади, які без використання спеціальних прийомів маніпуляції були б суспільством відкинуті. По-друге, в більшості випадків відомий суб'єкт здійснює пропаганду, тоді як ключовим властивістю маніпуляції є прихованість суб'єкта впливу. Як інструмент політичної маніпуляції найчастіше виступають медіазасоби, за допомогою яких можна оперативно охопити максимально широку аудиторію.

Зроблено висновок, що найчастіше феномен маніпуляції розглядають як деструктивний. Своєю чергою, дослідники, які надають маніпуляції конструктивне значення, зустрічаються рідко, проте з їхніми концепціями досить складно дискутувати.

Ключові слова: маніпуляція, пропаганда, інформаційний вплив, маніпулятивні технології.

Summary

Shevchuk O. V. Political manipulation: definition, concepts, mechanism of implementation. – Article.

The article deals with the main approaches to the interpretation, scientific use and practical application of the political manipulation phenomenon. It is emphasized that political technologies are not aimed at political actors, but are only a means to achieve political goals by active political actors.

It is noted that manipulation is often associated with such phenomena as information warfare, propaganda, brainwashing, "Machiavellianism", misinformation, political games and more. In its original meaning, the concept of manipulation refers to any complex actions that are performed by hand and at the same time require appropriate skill. In a figurative sense, manipulation is defined as an illusionist or selfish action. The purpose of this action is to create in the mind of the object of manipulation various illusions.

There are two cardinal differences between the phenomenon of manipulation and propaganda. Firstly, propaganda is an attempt to convince of the correctness, adequacy of a certain point of view on reality. Manipulation, in turn, is a way to gain public support for such actions of the government, which without the use of special methods of manipulation would be rejected by society. Secondly, in most cases, a well-known entity carries out propaganda. Whereas the key property of manipulation is the secrecy of the influence subject. The tool of political manipulation is most often media. It gives the possibility to reach the widest audience quickly.

It is concluded that the phenomenon of manipulation is often considered destructive. In turn, researchers who give manipulation a constructive meaning are rare, but their concepts are quite difficult to discuss.

Key words: manipulation, propaganda, information influence, manipulative technologies.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1288>
УДК 32

Г. В. Воробйова

orcid.org/0000-0002-6709-9899

*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин та права
Державний університет «Одеська політехніка»*

С. С. Зозуля

orcid.org/0000-0001-6608-9755

*заступник начальника управління – начальник відділу допомоги ветеранам війни
Департаменту соціальної та молодіжної політики Вінницької обласної державної адміністрації*

ЗАРУБІЖНІ ТРЕНДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ ВЕТЕРАНІВ

Соціальна політика захисту громадян та незахищених верств населення є одним із пріоритетних завдань публічної політики держави. Ветерани, інваліди, пенсіонери сьогодні належать до осіб, які потребують додаткової опіки та пільгових умов із боку держави на законодавчому, фінансовому й соціальному рівнях.

Визначенню соціальної політики присвячено чимало праць сучасних дослідників. Незважаючи на численні спроби визначити поняття «соціальна політика», воно кожного разу має різні трактування. Загалом сучасні дослідники під поняттям соціальної державної політики розуміють здійснення різноманітних заходів із боку держави та організацій, що спрямовані на підвищення добробуту й соціального рівня населення, а точніше, незахищених його верств.

Проблемою політики соціального захисту ветеранів війни займалися вітчизняні та зарубіжні автори, зокрема О. Гусак, І. Дацюк, О. Кондратенко, С. Корольов, Ю. Калагін, О. Шкурпатський та інші. Однак варто визнати, що необхідне проведення більш комплексного дослідження зазначеного питання, адже проблема соціального захисту ветеранів потребує додаткового аналізу.

Мета дослідження полягає у вивченні досвіду зарубіжних країн щодо побудови системи соціальної політики захисту ветеранів.

У сучасній науковій літературі, окрім надання поодиноких дефініцій соціальної політики, автори пропонують низку класифікацій цього поняття на основі визначень, які надали інші вчені.

Так, у навчальному посібнику «Державне управління: основи теорії, історія і практика» наведено класифікацію А. Крупника, який розглядає соціальну політику держави в декількох аспектах. Він зазначає, що визначення соціальної політики можуть класифікуватися за п'ятьма групами:

1) визначення, які співвідносять поняття соціального й суспільного, тобто це виважені дії, що спрямовані на вирішення низки проблем щодо всього суспільства, повинні сприяти вирішенню суспільних цілей і завдань;

2) заходи, спрямовані на врегулювання насамперед трудових відносин, тобто врегулювання соціально-трудова спорів і протиріч за допомогою державного інструментарію публічної політики;

3) визначення у класичній його інтерпретації – як політика, що спрямована на соціальне забезпечення незахищених верств населення. До цієї групи з припущенням можна віднести не лише інвалідів, дітей і ветеранів війни, а й непрацездатних, мігрантів, безробітних. Держава повинна нести відповідальність за всіх та своїми заходами створювати сприятливі умови для їх соціалізації, підвищення рівня їхнього побуту й життя. Крім того, неможливо не враховувати також значення благодійних організацій щодо вказаних осіб, тому всебічне державне сприяння їх роботі може позитивно позначитися на загальній ситуації у країні;

4) розгляд поняття «соціальна політика» як інструменту державного публічного управління, що покликаний збалансовувати соціальну напруженість у країні та не має соціального підґрунтя;

5) трактування соціальної політики з огляду на розуміння гуманістичних ідей, соціального партнерства, загальних соціальних і культурних цінностей громадянського суспільства (Надолішній, Бакуменко, 2009, с. 6–7).

Дослідження сучасних праць стосовно понятійного апарату державної соціальної політики дає можливість підкреслити, що найбільш повне визначення цього поняття запропонувала Н. Баланюк. На її переконання, соціальна політика у вузькому контексті – це цілеспрямована діяльність, що має на меті здійснення соціального захисту, створення умов для формування безпечного соціального середовища людини, забезпечення соціальної безпеки, а в широкому сенсі – система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку, здійснюється на основі певних принципів і засад, спрямована на соціальний розвиток, забезпечення оптимального функціонування та розвитку соціальних відносин (Баланюк, 2011, с. 74–75).

Є багато визначень соціального захисту. Незважаючи на їх різноманітність, вони містять загальні риси, що передбачають усі приватні та громадські ініціативи, спрямовані на знедолених осіб або вразливі групи із загальною метою зменшення економічної й соціальної вразливості (Milotay, 2018).

Таким чином, можна навести визначення соціальної політики у вузькому та широкому контексті. Соціальна політика у вузькому сенсі – це спрямування діяльності суб'єктів соціального життя країни на формування безпечних умов життя для українського населення. У широкому розумінні соціальна політика являє собою сукупність видів діяльності її суб'єктів, тобто їхніх дій, рішень, що можуть знаходити своє відображення в різноманітних соціальних програмах та практиці з метою задоволення соціальних вимог і потреб суспільства.

Соціальний захист населення є одним з основних обов'язків держави. Ветерани війни в Україні та за кордоном належать до специфічної соціальної верстви населення, що підлягає особливому й уважному ставленню з боку уряду. Питаннями щодо соціального захисту незахищених верств населення переймається не тільки держава, а й різноманітні міжнародні та міжурядові організації. Адже саме ветерани війни заслуговують на пошану та суспільну повагу, яка має, крім людської цінності, ще й ідеологічну. Особливо актуальними вважаємо аналіз і рецепцію зарубіжного урядового та міжнародного досвіду на сучасному перехідному етапі державотворення в Україні на демократичних засадах.

Витрати на соціальний захист охоплюють, по-перше, соціальні виплати, які складаються з переказів у грошовій чи натуральній формі домогосподарствам та окремим особам, щоб звільнити їх від тягарів ризиків або потреб; по-друге, адміністративні витрати та інші витрати, які складаються з різноманітних видатків соціального захисту (наприклад, виплата доходу від власності тощо) (Milotay, 2018).

На міждержавному рівні Україною вибрано спрямування зовнішньої співпраці в межах Європейського Союзу та НАТО. Тому національні програми соціального захисту ветеранів отримують підтримку з боку вказаних міжнародних установ. Крім того, Україна, як учасник ООН, входить до Програми розвитку ООН. Організація з безпеки і співробітництва в Європі також надає підтримку у створенні внутрішньонаціональних програм реабілітації ветеранів війни.

Важливий внесок у розвиток реабілітаційного соціального захисту ветеранів війни здійснює діяльність Всесвітньої організації здоров'я. Проводяться засідання комітетів із реабілітації, є міжнародна система реабілітації, засноване міжнародне товариство з реабілітації, що входить до Всесвітньої організації здоров'я та ЮНЕСКО.

Необхідно зауважити, що у світі склалася національна традиція щодо вироблення внутрішньонаціональної політики соціального захисту, яка здійснюється, як правило, шляхом запровадження загальнодержавної концепції, організації діяльності органу управління соціальним захистом, налагодження державної та громадської підтримки, соціального страхування тощо.

З метою всебічного гарантування захисту ветеранів війни держава формує свою політику на базі мети, цілей і завдань. Під державною політикою захисту ветеранів війни розуміють дії та заходи, спрямовані на покращення їхніх соціально-економічних умов та підвищення їхнього добробуту, які застосовують суб'єкти політики.

Після формування основ державної політики стосовно визначеної проблеми необхідний контроль процесу її реалізації. З початком її реалізації виникає дедалі більше питань щодо визначення правильної стратегії втілення її в життя, застосування правильних механізмів та інструментів державного управління.

Щодо реалізації державної політики соціального захисту ветеранів у зарубіжних країнах використовуються майже всі основні механізми державного регулювання, що утворюють комплексний, єдиний механізм управління складною соціальною сферою.

У зарубіжних країнах соціальний захист ветеранів відбувається за поєднаною системою – зв'язком соціального державного захисту населення та інститутів громадянського суспільства, які представлені системою волонтерських та інших організацій. Особливо цікавим у світлі інтеграції України до європейського співтовариства вважаємо дослідження систем соціального захисту країн Європейського Союзу.

Необхідно зауважити, що країни Європейського Союзу мають власні системи соціального захисту та можуть встановлювати тільки зовнішньополітичні зв'язки зі співпраці в межах, наприклад, програм розвитку Європейського Союзу. Однак цікавим є досвід країн Європейського Союзу зі створення єдиного страхового простору, у межах якого відбувається, зокрема, і соціальний захист ветеранів війни.

Л. Павлова зазначає, що основними моделями соціального захисту в європейських країнах є континентальна, англосаксонська, скандинавська, південноєвропейська (Павлова, 2015, с. 156).

До країн континентальної моделі соціального захисту відносять Францію, Німеччину, Бельгію тощо. Прикметною рисою цієї моделі є те, що її автором є О. фон Бісмарк, який запровадив національну модель соціального страхування, побудовану на принципах пенсійного страхування, пенсійного страхування з причини інвалідності, страхування від нещасних випадків.

Незважаючи на проведену класифікацію, необхідно зазначити певні розбіжності в системах захисту населення кожної країни цієї групи. Так, наприклад, у Франції діє система з великою кількістю загальнодержавних видатків. У цій країні є чітко визначена система соціального страхування, досить високий рівень пенсійного страхування, розгалужена структура страхових кас, що діють незалежно. Натомість у Німеччині соціальний захист відбувається на основах соціального страхування населення. Державна політика та соціальне страхування в цій країні існують окремо, проте є поточний державний контроль.

До англосаксонської моделі соціального захисту відносять Великобританію, Ірландію. Зокрема, уряд Великобританії у своїй політиці із соціального захисту запровадив два напрями: по-перше, фінансування соціального захисту відбувається за рахунок соціальних внесків населення та державного бюджету країни; по-друге, з метою налагодження самостійного й незалежного курсу розв'язання соціальних проблем, пов'язаних із соціальним захистом, здійснюється підтримка інститутів громадянського суспільства. У Великобританії є державні та приватні соціальні програми, модель соціального захисту не побудована за принципом єдиної системи.

До скандинавської моделі соціального захисту сучасні науковці відносять Норвегію, Фінляндію, Швецію, Данію. Необхідно підкреслити, що до цієї групи країн входять держави з високим рівнем економічного добробуту. Соціальний захист у них здійснюється переважно за рахунок оподаткування, хоча є й система соціальних внесків.

Південноєвропейську модель соціального захисту представляють такі країни, як Греція, Італія, Іспанія, Португалія тощо. У вказаній групі країн спостерігається низький рівень соціальної захищеності, державна політика спрямована здебільшого на компенсаційну основу соціальної захищеності населення.

Таким чином, європейські країни залежно від економічного розвитку та статку населення мають діаметрально протилежні підходи в системах соціального захисту.

Ще одним цікавим прикладом побудови системи соціального захисту є США, де утворено так звану американську модель соціального захисту. У США, як і в інших світових країнах, першочергово була створена соціальна модель захисту населення, що формувалася за рахунок соціальних внесків робітників і роботодавців. З інфляційними змінами та з огляду на можливу загрозу валютної кризи американці впровадили накопичувальну систему соціального захисту населення.

На особливу увагу заслуговує також досвід країн пострадянського простору та тих, що нещодавно увійшли до складу Європейського Союзу.

Крім загальнодержавної політики із соціального захисту населення, у зарубіжних країнах запроваджено систему органів державної влади, які несуть відповідальність за здійснення соціального захисту ветеранів (див. табл. 1).

Таблиця 1

Система органів державної влади, які несуть відповідальність за здійснення соціального захисту ветеранів

Країна	Орган державного управління
США	Міністерство у справах ветеранів
Німеччина	Міністерство оборони
Великобританія	Міністерство оборони
Франція	Міністерство збройних сил
Грузія	Державна служба у справах ветеранів
Хорватія	Міністерство у справах ветеранів
Канада	Міністерство у справах ветеранів
Австралія	Міністерство у справах ветеранів
Данія	Міністерство соціальних справ
Корея	Міністерство у справах патріотів та ветеранів
Ізраїль	Міністерство оборони
Польща	Міністерство національної оборони

На переконання В. Гордієнка, розвинуті країни мають ефективні нормативно-правові, організаційні, фінансові, інформаційні, комунікаційні та інші механізми, які змінюються й удосконалюються відповідно до мінливих умов життя та внутрішньої ситуації у країні і світі загалом (Гордієнко, 2021, с. 53). Тому особливості соціального захисту полягають не тільки в запровадженні виваженої системи соціального страхування, а й у встановленні пільгового кредитування, комунікації, пенсійному забезпеченні, соціальній реабілітації, забезпеченні житлом, сприянні проведенню перекваліфікації тощо.

Таким чином, стисле вивчення зарубіжного досвіду державної політики щодо захисту ветеранів дає змогу стверджувати, що за кордоном є декілька варіантів побудови внутрішньо-національних систем захисту ветеранів. Основними трендами є впровадження спеціального законодавства, створення спеціального державного органу та визначення рівня державної соціальної допомоги. Безумовними чинниками соціального захисту в зарубіжних державах слугують рівень національного економічного добробуту, повноваження й діяльність громадських благодійних організацій та норми законодавства.

Література

- Баланюк Н. Проблема створення та функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення: порівняльно-правовий аналіз. *Форум права*. 2011. № 3. С. 28–33. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11bnjppa.pdf> (дата звернення: 12.09.2021).
- Гордієнко Є. Механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій в Україні : дис. ... докт. філософії з публ. упр. та адміністрування. Харків, 2021. 217 с.
- Державне управління: основи теорії, історія і практика : навчальний посібник / за заг. ред. П. Надолішнього, В. Бакуменка. Одеса : Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 2009. 394 с.
- Павлова Л. Політико-економічний аналіз системи соціального захисту населення в Україні : дис. ... канд. екон. наук. Львів, 2015. 230 с.
- Milotay N. Social protection in the EU: State of play, challenges and options. *European Parliamentary Research Service*. 2018. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628258/EPRS_BRI\(2018\)628258_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628258/EPRS_BRI(2018)628258_EN.pdf) (дата звернення: 12.09.2021).

References

- Balaniuk, N. (2011). Problema stvorennia ta funktsionuvannia systemy nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia: porivnialno-pravovyi analiz [The problem of creation and functioning of the system of non-state pension provision: comparative legal analysis]. *Forum prava – Law Forum*, no. 3, pp. 28–33. Retrieved from: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11bnjppa.pdf> [in Ukrainian].
- Hordiienko, Ye. (2021). Mekhanizmy realizatsii derzhavnoi polityky sotsialnoho zakhystu uchasnykh boiovykh dii v Ukraini [Mechanisms for implementing the state policy of social protection of combatants in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
- Nadolishnii, P., Bakumenko, V. (eds.) (2009). *Derzhavne upravlinnia: osnovy teorii, istoriia i praktyka: navchalnyi posibnyk* [Public administration: basics of theory, history and practice: textbook]. Odessa: Odessa Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine [in Ukrainian].
- Pavlova, L. (2015). Polityko-ekonomichniy analiz systemy sotsialnoho zakhystu naselennia v Ukraini [Political and economic analysis of the social protection system in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
- Milotay, N. (2018). Social protection in the EU: State of play, challenges and options. *European Parliamentary Research Service*. Retrieved from: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628258/EPRS_BRI\(2018\)628258_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628258/EPRS_BRI(2018)628258_EN.pdf) [in English].

Анотація

Воробійова Г. В., Зозуля С. С. Зарубіжні тренди соціальної політики захисту ветеранів. – Стаття.

Глобалізаційні та інтеграційні процеси, імплементація міжнародно-правових норм, уніфікація національного законодавства є тенденціями сьогодення, які не лише існують у правовому полі, а й формують ідеологічне ставлення та світогляд загалом. Сучасний стан зовнішніх і внутрішніх чинників для української держави в умовах перехідного періоду становлення демократичних засад та на тлі економічної й політичної кризи стає ключовим у процесі обрання курсів внутрішньої та зовнішньої політики.

Формування державної політики тісно пов'язане з реалізацією основних цілей щодо захисту своїх громадян із правового та соціального боку, забезпечення державного розвитку безпеки й економічного добробуту, адже саме держава відповідає за рівень життя своїх громадян.

Соціальний захист населення завжди був державною турботою, а правильна побудова соціальної політики безумовно ґрунтувалася на обранні системи й механізмів державного управління та на економічних держбюджетних можливостях країни. Соціальний захист ветеранів війни – одне із загальнодержавних завдань, що пов'язане з гарантуванням безпеки країни, формуванням її ідеологічних засад, вихованням молоді в пошані до тих, хто захищає свою батьківщину та честь.

Вивчення досвіду зарубіжних країн та історичного шляху українського державотворення свідчить про можливість вироблення стратегічних напрямів соціальної політики в обґрунтованому, найкращому та найменш затратному руслі. Саме тому дослідження в цьому напрямі привертають дедалі більшу увагу як теоретиків, так і практиків.

У представленій статті досліджуються основні системні відмінності досвіду соціальної політики зарубіжних країн. Шляхом порівняльного аналізу розкрито поняття «соціальна політика», умови та чинники формування державної соціальної політики щодо захисту ветеранів війни.

Дослідження тенденцій національної соціальної політики дало змогу обґрунтувати комплексність політичних механізмів управління системою національного соціального захисту, а також підкреслити відмінності в побудові соціального захисту в Україні та за кордоном.

Ключові слова: соціальний захист, ветерани війни, зарубіжні країни.

Summary

Vorobyova G. V., Zozulya S. S. Foreign trends in social policy for the protection of veterans. – Article.

Globalization and integration processes, implementation of international legal norms, unification of national legislation are current trends that exist not only in the legal field, but also shape the ideological attitude and worldview in general. The current state of external and internal factors for the Ukrainian state, in the transitional period of democratic principles formation, against the background of economic and political crisis, becomes prevalent in the choice of domestic and foreign policy courses.

The state policy formation is closely linked to the main goals of citizens protecting realization from the legal and social side, ensuring the state's security development and economic well-being, because the state is responsible for the standard of living of its citizens.

Population social protection has always been a state concern, and the correct construction of social policy was certainly based on the choice of system and mechanisms of public administration and economic budget opportunities of the country. Social protection of veterans is one of the national tasks related to ensuring the security of the country, forming its ideological foundations, educating young people in respect for those who defend their homeland and honor.

The study of the experience of foreign countries, the historical experience of Ukrainian statehood, speaks of the possibility of developing strategic directions of social policy in the best, most reasonable and least expensive way. That is why research in this direction is attracting more and more attention, both theorists and practitioners.

The presented article examines the main systemic differences in the experience of social policy of foreign countries. The concept of "social policy", conditions and factors of formation of the state social policy on protection of war veterans are analyzed by the comparative analysis.

The study of national social policy trends allowed to substantiate the complexity of political mechanisms for managing the system of national social protection, to emphasize the differences in the construction of social protection in Ukraine and abroad.

Key words: social protection, veterans, foreign countries.

А. А. Гриценко
orcid.org/0000-0003-1415-8098
аспірант

Центру зовнішньополітичних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень

РОЛЬ СТРАТЕГІЧНОГО МИСЛЕННЯ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОМУ ПЛАНУВАННІ ТА УПРАВЛІННІ

Актуальність. Просування національних інтересів на міжнародній арені вимагає ефективної зовнішньої політики. Зовнішньополітична діяльність держави має проводитись відповідно до чітко артикульованої політики національної безпеки. Формування успішної політики національної безпеки – такої, яка спрямована на реалізацію національних інтересів максимально результативними засобами – потребує виваженості, далекоглядності та стратегічного мислення.

Проблематика стратегічного мислення знайшла своє поширення у двох наукових сферах – бізнес-менеджмент (стратегічні школи дизайну, планування, позиціонування та зовнішнього середовища тощо) та військова наука. У контексті політики національної безпеки та зовнішньої політики цей концепт вивчено і теоретизовано досить обмежено, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз досліджень і публікацій. В українському науковому дискурсі концепція «стратегічне мислення» досліджувалась такими науковцями, як О. Берданова, В. Вакуленко, В. Тертичка, С. Тригоб'юк, О. Дроб та іншими вченими.

О. Дроб, який розглядав процес стратегічного мислення в контексті бізнес-адміністрування, запропонував авторську структурування континууму наукових поглядів на цю категорію, зазначивши, що практичне використання стратегічного мислення як інструменту стратегічного управління, найімовірніше, повинно здійснюватися ситуативно – залежно від загальної ситуації, наявності часу, а також власних індивідуальних здібностей і здібностей персоналу організації. С. Тригоб'юк також аналізував стратегічне мислення з точки зору менеджменту, втім, цікавим видається його визначення щодо основних характеристик цього процесу, серед яких: творчість, критичність, системність, інноваційність, винахідливість, об'єктивність.

О. Берданова, В. Вакуленко, В. Тертичка розглядали стратегічне мислення як складову частину процесу державного стратегічного управління, наголошуючи на прогностичному та практичному вимірі стратегічного мислення як основній відмінності від традиційного (наукового). Водночас В. Тертичка уточнював, що стратегічне мислення і прийняття стратегічних рішень є глибоко творчим процесом, що порушує складні багатофакторні проблеми, які важко структуруються і формалізуються. Тому стиль цього процесу унікальний для кожного об'єкта управління і для різних ситуацій (Тертичка, 2017, с. 116–117).

Виділення не вирішених раніше проблем. У 1990-ті рр. стратегічне мислення вивчалось переважно в рамках бізнес-менеджменту з позицій психології як особлива когнітивна здібність, яка вирізняється концептуальним, цілеспрямованим і креативним характером, а також системним баченням майбутнього в довгостроковій перспективі. Втім, існує протилежна точка зору, відповідно до якої стратегічне мислення трактується як складний процес, пов'язаний із виконанням певних мисленневих операцій. Не існує загально визнаного визначення стратегічного мислення, немає згоди серед дослідників щодо його ролі чи важливості у процесі прийняття рішень у сфері національної безпеки, а також не існує стандартизованого переліку ключових характеристик, за якими можна визначити, чи володіє управлінець стратегічним мисленням. Отже, *мета* статті полягає у спробі термінологізувати це поняття з огляду на контекст національної безпеки та зовнішньої політики, визначивши його ключові компоненти («мислення» та «стратегія»), а також визначити роль стратегічного мислення в рамках стратегічного планування та управління.

Виклад основного матеріалу. Проблема мислення належить до найскладніших наукових питань, над якими працюють психологи, філософи та культурологи, зокрема, потребують аналізу шляхи визначення його сутнісних механізмів, джерел активності та функціонування, методів розвитку та функціонування. За загальноприйнятим визначенням, мислення означає когнітивний процес, вид розумової діяльності, що полягає в пізнанні і відображенні об'єктивної реальності.

У контексті політики національної безпеки поняття «мислення» набуває стратегічного виміру. Це означає, що мислення є орієнтованим на довгострокову перспективу, а також, є цілісним, комплексним. Такий висновок робиться з огляду на те, що стратегія трактується як загальний задум, інтегрований план досягнення бажаної мети (макроцілі).

С. Тригоб'юк виділяє такі підходи для розгляду стратегічного мислення. Перший раціональний підхід ґрунтується на тому, що стратегічне мислення – це аналітичний системний процес, який вимагає послідовного і точного використання логіки та формальних методів. Його прихильниками є американські економісти П. Джонсон, І. Ансофф. За другим креативним підходом стратегічне мислення – це здатність використовувати творчі неформальні методи, інтуїцію. Його підтримують представники візіонерської школи К. Омає, І. Вілсон. Третій підхід запропонувала професорка бізнес-адміністрування Дж. Лідтка (Університет Вірджинії, США), яка представила комплексне бачення категорії «стратегічне мислення» як поєднання аналітичних і творчих підходів та розробила модель стратегічного мислення, що включає 5 елементів (Leidtka, 1998, с. 122): 1) системна перспектива або ментальна модель (керівник, який мислить стратегічно, бачить як цілу систему, так і зв'язки серед структурних елементів цієї системи, та, що важливо, з різних перспектив); 2) фокус на досягненні цілей (intent-focus); 3) мислення «у часі» (розуміння, що майбутнє є результатом минулого, аналіз та оцінка минулих тенденцій, стратегій, помилок з метою прогнозування майбутнього); 4) висунення гіпотез (під час розробки гіпотези ставиться креативне питання, «що, якщо...?», а далі відбувається тестування, перевірка гіпотези шляхом надання відповіді «якщо... тоді» та оцінкою наявних аналітичних даних); 5) інтелектуальний опортунізм (сутність цього елементу полягає в ідеї відкритості новим, інноваційним, альтернативним стратегіям).

Професор Мельбурнського королівського технологічного університету Т. О'Шеннессі в межах тієї ж концепції поєднання аналітичного й творчого мислення запропонував іншу модель, переформулювавши запропоновані Дж. Лідткою базові складові стратегічного мислення. Він доповнив модель переліками вхідних і вихідних даних, що оброблюються стратегічним мисленням і отримуються як результат розумової діяльності. Характерною особливістю тлумачення стратегічного мислення Т. О'Шеннессі є його позиція щодо необхідності залучення до процесу прийняття стратегічних рішень зовнішніх стейкхолдерів (O'Shannassy, 1999). Систематизуючи погляди на концептуалізацію стратегічного мислення і на практичні аспекти ефективного стратегічного управління, Т. О'Шеннессі представив стратегічне мислення у вигляді інструменту, який, комбінуючи індивідуальну та групову розумову діяльність, дає змогу вирішувати стратегічні завдання і концептуалізувати майбутнє організації у межах стратегічного управління.

Логіка і формалізовані підходи, необхідні для виявлення набору елементів системи взаємозв'язків вирішуваної проблеми, для забезпечення системного переходу від цілей до варіантів рішення, обґрунтованих з урахуванням вибраних критеріїв. Творчість і свобода думки повинні забезпечувати інноваційність і прорив до нових можливостей, інтеграцію цінностей та інтересів, синтез усіх аспектів проблеми і передбачення її наслідків у майбутньому (Тригоб'юк, 2008, с. 720).

Канадський фахівець у галузі менеджменту Г. Мінцберг стверджував, що сутністю стратегічного мислення є інтуїція та креативність (Mintzberg, 1994). Результатом стратегічного мислення, за Мінцбергом, має бути інтегрована перспектива, недеталізоване бачення основного напрямку розвитку. Основною функцією стратегічного мислення, на його думку, є створення і реалізація адекватної найефективнішої стратегії. Водночас Мінцберг і його послідовники звертають увагу на двоєдину природу стратегічного мислення (аналіз і синтез). Стратегічне мислення описувалося як розумовий процес (і абстрактний, і раціональний), для здійснення

якого необхідні здібності до аналізу і синтезу. Якщо аналіз потрібен для збору й осмислення даних, то синтез – для постановки діагнозу на основі зібраних даних, вироблення рішення, яке по суті зводиться до вибору між варіантами дій.

Український дослідник С. Тригоб'юк підтримує цю позицію, називаючи стратегічним мисленням особливий тип системного мислення, який об'єднує раціональний і творчий компоненти, об'єктивний і суб'єктивний аспекти, ґрунтується на певних принципах, інтегрує різноманітні концепції і методи у складному процесі стратегічної діяльності. Стратегічне мислення – це здатність думати системно, тобто брати до уваги усі можливі перспективи, які досить часто спочатку здаються недосяжними (Тригоб'юк, 2008, с. 720).

О. Дроб, аналізуючи погляди на стратегічне мислення, виділяє два основні аспекти – стратегічне мислення як здатність особи, що бере участь у процесі стратегічного управління, і як процес, результатом якого є прийняття стратегічного рішення.

З позиції першого аспекту стратегічне мислення визначається як здатність системно й комплексно усвідомлювати можливі варіанти життєдіяльності конкретного об'єкта управління, адекватно оцінювати час та ймовірність виникнення цих варіантів, а також тривалість цих дій; під час прийняття стратегічних рішень мислити всеосяжно, враховувати максимальну кількість зовнішніх і внутрішніх чинників, що дасть змогу мінімізувати вплив невизначеності на імплементацію прийнятих стратегічних рішень; використовувати інструментальний апарат аналітичного та творчого підходів, приймати стратегічні рішення в динамічному невизначеному середовищі для досягнення цілей об'єкта управління.

З огляду на другий аспект стратегічне мислення О. Дроб пропонує трактувати як процес суб'єктивний та об'єктно-орієнтований, у результаті якого приймаються стратегічні рішення щодо конкретного об'єкта управління та виконується аналіз ходу їх імплементації, що є частиною процесу корегування минулих чи прийняття нових стратегічних рішень (Дроб, 2013, с. 9–10). Суб'єктивність стратегічного мислення проявляється як властивість конкретної особистості (або групи), яка володіє певним набором знань, умінь, здібностей і яка певним чином вмотивована до прийняття рішень. Об'єктна орієнтація проявляється в тому, що суб'єкт, який приймає рішення, повинен сфокусувати своє мислення на особливостях конкретного об'єкта управління, щодо якого це рішення приймається, і для нього окремо обрати набір знань, умінь, здібностей, що можуть сприяти прийняттю ефективного стратегічного рішення.

Тобто, зазначають О. Берданова та В. Вакулєнко, таке мислення і прийняття стратегічних рішень – це глибоко творчий процес, під час якого суб'єкт стикається зі складними багатофакторними проблемами, що погано структуруються і нелегко формалізуються. Особливістю стратегічного мислення, на відміну від звичайного (наукового), є його прогностичний та практичний виміри. Стратегічне мислення зорієнтоване на зміну дійсного стану речей, його метою є конструювання бажаного майбутнього для організації, регіону чи населеного пункту та визначення практичних засобів його досягнення (Берданова, 2008, с. 8).

В. Тертичка доповнює, що стратегічне мислення – це системне мислення, тобто бачення радше складної системи, ніж окремих фактів, розуміння причин і наслідків. Стратегічне мислення фактично є особливим типом і підходом у мисленні щодо інноваційного системного перетворення інформації під час розв'язання стратегічних проблем (Тертичка, 2017, с. 120). В. Тертичка у стратегічному мисленні виокремлює два аспекти: 1) ментальний (виявляється у формуванні концептуального погляду на явища); 2) інструментально-технологічний (виявляється у формуванні системного алгоритму дій). Ментальний аспект виявляється через такі якості суб'єкта: усвідомлення ключових світоглядних аспектів управлінської діяльності, що базується на сучасній концепції суспільного управління; орієнтація діяльності на громадянина-споживача управлінських та громадських послуг; постійна готовність до змін, усвідомлення шляхів і засобів подолання опору змінам; усвідомлення суті «стратегічного» у співвідношенні з «поточним» (орієнтація на пошук найбільш значущих проблем і визначення пріоритетів; розуміння значно ширшого часового горизонту стратегії); комплексне розуміння кінцевого результату управління і його вимірювання; розуміння пасток стратегічного планування. Інструментально-технологічний аспект стратегічного мислення передбачає ре-

алізацію певної логіки дій, а саме етапи концептуального осмислення ситуації й розробки узагальненої моделі подальшого розвитку; усвідомлення й коректного формулювання стратегічних проблем; планування конкретних дій.

Таким чином, можна дійти висновку, що **стратегічне мислення – це інтелектуальна технологія або інструментарій, який дає змогу спроектувати предметний образ майбутнього для обраного об'єкта (держави тощо)**. Стратегічне мислення є проектуванням або концептуалізацією державної політики національної безпеки, що важливо, довгострокової, а отже, становить основу системи державного стратегічного планування. Результатами стратегічного мислення є візія (стратегічне бачення) та макроціль (end-state), інструментом реалізації та досягнення яких є планування. Стратегічне мислення повинно бути спрямоване на уявлення держави в майбутньому та дизайн генерального плану державного розвитку, який би забезпечував реалізацію національних інтересів, те, що називається «pathfinding» – пошук шляху.

Процес стратегічного мислення здійснюється в рамках стратегічного контексту, який можна описати за допомогою терміну VUCA: volatility (мінливість, нестабільність), uncertainty (невизначеність), complexity (складність), ambiguity (неоднозначність). Фактор невизначеності пов'язаний з навичками розробки сценаріїв розвитку та стратегічних альтернатив, оцінки ризиків, а також із умінням приймати рішення в умовах браку інформації та знань або коли наслідки таких рішень неоднозначні. Таким чином, результативне стратегічне мислення вимагає не тільки логіки і дисципліни в застосуванні адекватних аналітичних інструментів, а й інтуїції, інтелектуальної гнучкості та еластичності.

В основні стратегічного мислення – міркування про майбутнє, ідентифікація можливостей, розвиток глобальних мегатенденцій, аналіз та оцінка результатів стратегічних досліджень (експертні висновки, прогнозування, моделювання тощо). Стратегічні дослідження тут можуть бути як відправною точкою стратегічного мислення, оскільки мають проводитися регулярно, так і його результатом, тобто повинні проводитися за запитом, коли виникає потреба у додаткових дослідженнях. У результаті стратегічних роздумів з'являється ясність у формулюванні стратегічних завдань політики (як досягти бажаного майбутнього (протягом певного відрізка часу – часового горизонту)), можливих варіантів досягнення бажаного майбутнього та робиться вибір на користь найбільш сприятливого. Таким чином приймається стратегічне рішення, яке відображається у стратегічній культурі та реалізується шляхом стратегічного планування – розробкою оперативних та тактичних завдань досягнення макроцілі – та стратегічного управління – безпосередньою імплементацією плану. Осмислення результатів управління (успіхів та помилок) приведе до нових стратегічних роздумів.

Одним із джерел формування стратегічного мислення є стратегічні знання та досвід. Стратегічним знанням у даному контексті називається комплекс знань у сфері міжнародних відносин та міжнародної безпеки, світової економіки, а також аналізу зовнішньої політики, які дадуть змогу уявити тенденції глобального розвитку та зовнішньої політики.

В основі стратегічного мислення політичної еліти завжди лежить культурно-історичний контекст. Кожен народ у ході свого історичного розвитку формує унікальну ментальність, накопичує ціннісні орієнтації, думки, вірування, що визначають зміст індивідуальної та колективної свідомості і виражаються в особливостях мислення. Політична еліта екстраполює ці особливості при виробленні політики та прийнятті рішень. Мислення на державному рівні проявляється у стратегічному мисленні, результатом якого є прийняття адекватного стратегічного рішення. Стратегічне мислення відображається на поведінці та впливає на формулювання національних інтересів, процеси прийняття рішень, постановки цілей і реагування на кризові ситуації (рис. 1).

Тобто стратегічне мислення є основою системи державного стратегічного планування, завдяки якій держава вибудовує основні напрями політики національної безпеки. Таким чином, роль стратегічного мислення у виробленні та реалізації політики національної безпеки, особливо у сфері зовнішньої політики, а також у системі державного планування та управління надзвичайно важлива.

Результативна зовнішня політика неможлива без стратегічного мислення. Зовнішньополітична діяльність як інструмент реалізації національних інтересів повинна бути підкріплена

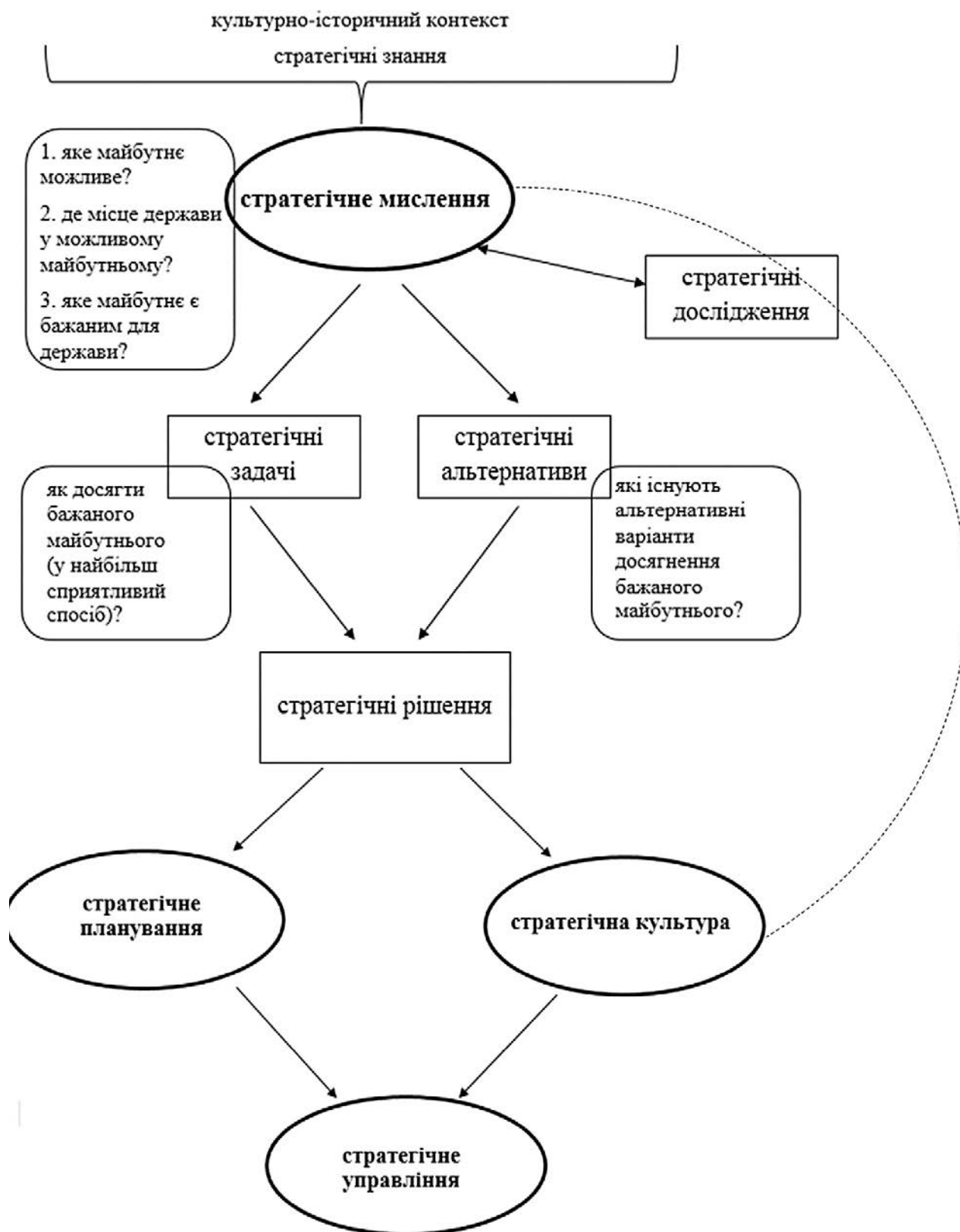

Рис. 1. Інтегрована схема стратегування

цілісним баченням майбутнього, розумінням подальшого розвитку навколишнього стратегічного середовища, що складається з різних держав, часом з незбіжними цілями та інтересами. Від прийнятого рішення щодо взаємодії зі стратегічним середовищем залежить харак-

тер відносин між союзниками та суперниками, початок конфліктів або встановлення миру, а часом – існування держави.

Стратегічне мислення належить до тих понять, які краще розуміються через case-study. Так, позитивним прикладом стратегічного мислення може слугувати зовнішня політика канцлера ФРН Віллі Брандта та міністра з особливих доручень ФРН Егона Бара, якого вважають архітектором «нової східної політики». «Нова східна політика» або «політика маленьких кроків» була стратегією щодо нормалізації відносин ФРН із соціалістичними країнами і щодо розширення поля зовнішньополітичної активності, яка повинна була привести до самоствердження Федеративної Республіки на світовій арені та її перетворення на повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Розуміючи, що ліквідувати розкол між двома Німеччинами неможливо, В. Брандт ставив за мету зробити кордони більш прозорими шляхом налагодження контактів між людьми. Брандт хотів закріпити в договірній формі існуючий статус-кво і таким чином створити клімат довіри між партнерами по переговорах. Московський договір з СРСР, Варшавський договір з Польською Народною Республікою, підписані в 1970 р., визнавали існуючі кордони в Європі, зокрема визнавалася непорушність кордону по лінії Одер-Нейсе з Польщею. Радянська сторона в Московському договорі заявляла, що не перешкоджатиме мирному об'єднанню двох німецьких держав, якщо для цього в майбутньому виникнуть відповідні умови. У коротко- і середньостроковій перспективі Брандт ставив за мету поліпшення відносин з Радянським Союзом, нормалізацію відносин зі східноєвропейськими державами і збереження *modus vivendi* між обома частинами Німеччини (Павлов, 2012, с. 423). У довгостроковій перспективі Брандт і Бар мали на меті досягнення мирного порядку в Європі шляхом подолання післявоєнного статус-кво та об'єднання Німеччини. Основний договір між НДР і ФРН, який був укладений у 1972 р., означав офіційне визнання державної самостійності і суверенітету Німецької Демократичної Республіки. У договорі були зафіксовані домовленість про розвиток добросусідських відносин на рівноправній основі та зобов'язання владнати розбіжності без застосування сили і дотримуватися меж. Суверенітет обох держав обмежувався їх територіями, обидві країни зобов'язувалися поважати незалежність і суверенітет у внутрішній і зовнішній політиці. Водночас обумовлювалося, що недоторканність кордонів не виключає їх змінення за взаємною згодою. У грудні 1973 року ФРН уклала договір про нормалізацію двосторонніх відносин з Чехословаччиною. У тому ж місяці ФРН встановила дипломатичні відносини з Болгарією і Угорщиною. Нормалізація двосторонніх відносин ФРН із країнами Східної Європи була необхідною умовою для реалізації політики розрядки міжнародної напруженості і для проведення наради з безпеки і співробітництва в Європі за участю США і Канади, а також початку переговорів між Сходом і Заходом про скорочення збройних сил і озброєнь у Центральній Європі. Заслуга В. Брандта полягала в тому, що завдяки своїй зовнішній політиці, перш за все за рахунок визнання територіального статус-кво в Європі, був зроблений перший крок на шляху формування принципово нової системи безпеки в Європі, завдяки новому клімату довіри у відносинах між ФРН та НДР, а також східноєвропейськими сусідами. «Нова східна політика» Брандта сприяла помітному поліпшенню міжнародних відносин і розрядці в Європі.

Іншим прикладом стратегічного мислення може слугувати політика американського президента Річарда Ніксона та помічника Президента з питань національної безпеки Генрі Кіссінджера щодо КНР, так зване «зближення з Китаєм». Зміна традиційного вектору американської зовнішньої політики щодо Китаю відбулась у період, коли СРСР досягнув паритету стратегічних ядерних сил зі Штатами та мав дипломатичний розкол з Китаєм, який супроводжувався прикордонними конфліктами. Ще будучи кандидатом у президенти, Ніксон у жовтні 1967 р. опублікував статтю в журналі «Foreign Affairs», що мала назву «Азія після В'єтнаму», в якій говорив про «залучення Китаю до світового співтовариства» і про те, що в американських інтересах «відкрити Китай». Для США зближення з Китаєм забезпечувало усунення небезпеки спільних скоординованих дій двох комуністичних держав на світовій арені, і перш за все проти Вашингтона. Ставши президентом, Ніксон доручив своєму раднику Г. Кіссінджеру підготувати план дій або «розіграти китайську карту» – використати антирадянську налаштованість китайського керівництва в своїх інтересах. Кіссінджер спирався

на концепцію геополітичного трикутника, де основні позиції займали Вашингтон, Пекін та Москва – те, що сам Кіссинджер називав «трикутною дипломатією» (triangular diplomacy). Кіссинджер логічно вважав, що найбільш вигідне становище трикутника – положення «центру», який зберігає відносини з двома іншими «флангами» («крилами»). «Центр» (тобто США) зможе підтримувати свій статус за умови наявності неприязні між «флангами» (тобто КНР та СРСР), оскільки це виключає можливість їхньої дружби проти «центру». «Фланги» при такому розкладі намагатимуться заручитися підтримкою «центру», який своєю чергою провокуватиме паніку, зближаючись то з одним, то з іншим «флангом» (Худайкулова, 2020, с. 59). США і Китай повинні були б об'єднатися проти спільного на той момент противника – СРСР. Зацікавленість сторін у зближенні на тлі радянсько-китайського загострення призвела до того, що з листопада 1969 р. американські дипломати потроху почали контактувати з представниками КНР у різних столицях світу з метою почати переговори. Тим паче, що Пекін побачив деякі конкретні кроки, які підтверджували бажання Вашингтона поліпшити взаємини сторін. Так, у листопаді 1969 р. в рамках висунутої в липні того ж року «гуамської доктрини» США оголосили про припинення патрулювання Тайванської протоки 7-м флотом США. Підсумком дипломатичної роботи, проведеної Г. Кіссинджером, став історичний візит президента Ніксона до Китаю в 1972 р., по закінченню якого між США і КНР було підписано Шанхайське комюніке. Цей документ надалі, вже при президенті Картері, стане основою для встановлення офіційних дипломатичних відносин між двома країнами. Тепер Китай став розглядатися як самостійна категорія у світовій політиці, а в американському політичному лексиконі з'явився термін «китайський фактор» («китайська карта»), який зайняв важливе місце в геополітичних планах Вашингтона, особливо що стосувалося взаємин з СРСР. У своїх мемуарах Кіссинджер зазначав, що американо-китайська взаємодія мала спонукати Радянський Союз до «стриманості і співпраці». (Кіссинджер, 2005, с. 241) Договір про обмеження стратегічних озброєнь (СОС-1) та Договір про обмеження системи протиракетної оборони (ПРО) були підписані у 1972 р., через кілька місяців після візиту Ніксона до Китаю. «Китайська карта» врешті-решт допомогла Вашингтону виграти «холодну війну».

В історії світової політики існують також приклади помилкового мислення у виробленні стратегічних рішень у сфері зовнішньої політики. Одним із таких можна вважати Іракську війну, ініційовану США за президенства Джорджа Буша-молодшого з метою повалення режиму Саддама Хусейна. Ірак звинувачувався в розробці зброї масового ураження та у співпраці з міжнародними терористичними організаціями, перш за все, з Аль-Каїдою, яка була відповідальна за організацію терактів 11 вересня 2001 р. в США. Повалення Хусейна стало найлегшою частиною операції «Іракська свобода», після якої обстановка в Іраку дестабілізувалася, і країна поринула в тривалу та кровопролитну громадянську війну між сунітами і шиїтами. Деякі члени колишнього уряду й армії Хусейна примкнули до радикально налаштованих ісламістів і сформували джихадистські групи, які у 2006 р. стали частиною «Ісламської держави в Іраку», пізніше – «Ісламська держава» (далі – ІД). Саме офіцерський корпус армії Іраку часів Саддама Хусейна складає зараз основу воєнізованих підрозділів ІД, що зумовлює їхній високий рівень боєздатності. На тлі дестабілізації обстановки Іран не тільки посилив свою роль і почав щосили працювати над ядерною програмою, а й став активно діяти на території сусіднього Іраку, де більшість населення також належала до шиїтів. До другого президентського терміну Джорджа Буша, у 2004 р., в Іраку не було знайдено ані хімічної, ані бактеріологічної, а також атомної зброї, і було очевидно, що війна виходить з-під контролю, вимагаючи постійних капіталовкладень, не кажучи вже про непередбачені людські втрати. Колін Пауелл (держсекретар США у 2001–2005 рр.) зізнався в тому, що користувався неточними і сфальсифікованими даними, коли у 2003 р. на спеціальному засіданні Ради Безпеки ООН звинуватив Ірак у наявності зброї масового ураження, пояснивши цю дезінформацію поганою роботою ЦРУ. Зв'язок влади Іраку і особисто Саддама Хусейна з «Аль-Каїдою» так само не підтвердився. До того ж, після декількох років у Сенаті США було заявлено, що іракський лідер не допомагав міжнародним терористам, а навпаки, вів з ними війну, зокрема, створив надійну систему спецслужб і контролював ситуацію в країні. А осередки «Аль-Каїди» з'явилися в Іраку вже після початку іноземного вторгнення. 10 січня 2007 р. президент оприлюднив нову стратегію

США в Іраку, відому як «Велика хвиля», суттю якої було збільшення американського контингенту в країні. У своєму виступі він визнав, що раніше допустив помилки в іракському питанні, а також зазначив, що основними причинами попередніх провалів стали брак військ і недостатня свобода дій американського командування (President's Address to the Nation). Вторгнувшись до Іраку в порушення статуту ООН, оскільки Рада Безпеки так і не санкціонувала застосування сили проти Іраку, Джордж Буш порушив суверенітет незалежної держави і тим самим підірвав норми міжнародного права, покликаною забезпечувати мирне існування всіх суб'єктів багатопольярного світу. Це підірвало імідж США як поборника демократії і миру і викликало побоювання за подальше збереження миру в інших регіонах, які можуть розглядатися США як загроза своїм національним інтересам. Наслідками американської інтервенції в Ірак стали наростаючий політичний хаос, дестабілізація соціально-економічної ситуації та різке зростання терористичної активності.

Результати дослідження. Таким чином, стратегічне мислення як інтелектуальна технологія проєктування майбутнього держави становить основу системи державного стратегічного планування. Основними джерелами формування стратегічного мислення є стратегічні знання та культурно-історичний контекст. Стратегічні знання як комплекс знань та навичок дозволяють уявити основні тенденції глобального розвитку та зовнішньої політики. Культурно-історичний контекст формує національну ідентичність та світогляд, що разом із традиціями, звичками, звичаями становлять набір інтересів та преференцій. Світогляд створює тип мислення, характерний, зокрема, для індивідуума й для суспільства загалом. Мислення на державному рівні проявляється у стратегічному мисленні, результатом якого є прийняття адекватного стратегічного рішення. Стратегічне мислення відображається у поведінці (стратегічній культурі) та впливає на формулювання національних інтересів, процеси прийняття рішень, постановки цілей і реагування на кризові ситуації. Тобто стратегічне мислення є основою системи державного стратегічного планування, завдяки якій держава вибудовує основні напрями політики національної безпеки.

Перспективи подальших досліджень. Незважаючи на високу значимість стратегічного мислення для управлінців, питання про те, як його розвивати, залишається відкритим. У динамічному глобалізованому світі, де відбувається процес побудови нової системи міжнародних відносин, збільшується потреба в новому типі людей, здатних жити в постійно мінливому середовищі, імпровізувати в ситуаціях, які ніколи не виникали раніше. Отже, політична еліта мала б володіти, окрім високоякісної освіти, стратегічним мисленням, яке становить собою національний актив. Щоб підготувати таких людей, необхідний інститут спеціальної освіти з подачею стратегічних знань, а також компетенцій, що сприяють розвитку стратегічного мислення і здатності до стратегування. Уряд має розвивати, проєктувати та інституціоналізувати культуру стратегічного мислення. Перспективні напрями подальших досліджень, таким чином, можуть бути пов'язані з розробкою уточненого переліку атрибутів стратегічного мислення, а також моделі процесу навчання розвитку стратегічного мислення.

Література

- Берданова О.В., Вакуленко В.М., Тертичка В.В. Стратегічне планування : навчальний посібник. Львів : ЗУКЦ, 2008. 138 с.
- Дроб О.М. Континуум поглядів на стратегічне мислення. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 2. С. 8–18.
- Киссинджер Г. О Китае. Москва : АСТ, 2005. 635 с.
- Павлов Н.В. История внешней политики Германии от Бисмарка до Меркель : учебное пособие. Москва : Международные отношения, 2012. 800 с.
- Тертичка В.В. Стратегічне управління : підручник. Київ : «К.І.С.», 2017. 932 с.
- Тригуб'юк С.С. Стратегічне мислення як основа сучасного стратегічного планування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Логістика*. 2008. № 633. С.718–725.
- Худайкулова А.В. Геополитические треугольники в контексте конкуренции традиционных и восходящих центров силы. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. 2020. № 4. С. 53–73.
- Liedtka, J.M. Strategic thinking: can it be taught? *Long Range Planning*. 1998. Vol. 31, № 1. P. 120–129.

- Mintzberg, H. The fall and rise of strategic planning. URL: <https://hbr.org/1994/01/the-fall-and-rise-of-strategic-planning>
- O'Shannassy, T. Strategic thinking: a continuum of views and conceptualization. URL: https://www.researchgate.net/publication/239792478_Strategic_Thinking_A_Continuum_of_Views_and_Conceptualisation
- President's Address to the Nation. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2007/01/20070110-7.html>

References

- Berdanova O.V., Vakulenko V.M., Tertychka V.V. (2008) *Stratehichne planuvannia: navchalny posibnyk*. [Strategic planning: a textbook]. Lviv: ZUKTs, 2008. [in Ukrainian]
- Drob O.M. (2013) Kontynuum pohliadiv na stratehichne myslennia. [Continuum of views on strategic thinking]. *Aktualni problemy ekonomiky*. 2, 8–18. [in Ukrainian]
- Kissindzher G. (2005) *O Kitae*. [On China]. Moscow: AST, 2005. [in Russian]
- Pavlov N.V. (2012) *Istoriya vneshney politiki Germanii ot Bismarka do Merkel: uchebnoe posobie*. [History of German Foreign Policy from Bismarck to Merkel: a textbook]. Moscow: Mezhdunarodnyie otnosheniya. [in Russian]
- Tertychka V.V. (2017) *Stratehichne upravlinnia: pidruchnyk*. [Strategic management: a textbook]. Kyiv: "K.I.S.". [in Ukrainian]
- Tryhobiuk S.S. (2008) *Stratehichne myslennia yak osnova suchasnoho stratehichnoho planuvannia*. [Strategic thinking as a basis of modern strategic planning]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. 633, 718–725. [in Ukrainian]
- Hudaykulova A.V. (2020) *Geopoliticheskie treugolniki v kontekste konkurentsii traditsionnykh i voshodyaschikh tsentrov silyi*. [Geopolitical Triangles in the Context of International Security]. *Konturyi globalnykh transformatsiy: politika, ekonomika, pravo*. 4, 53–73. [in Russian]
- Liedtka, J.M. (1998) Strategic thinking: can it be taught? *Long Range Planning*. Vol. 31, 1, 120–129. [in English]
- Mintzberg, H. The fall and rise of strategic planning. Retrieved from URL: <https://hbr.org/1994/01/the-fall-and-rise-of-strategic-planning> [in English]
- O'Shannassy, T. Strategic thinking: a continuum of views and conceptualisation. Retrieved from URL: https://www.researchgate.net/publication/239792478_Strategic_Thinking_A_Continuum_of_Views_and_Conceptualisation [in English]
- President's Address to the Nation. Retrieved from URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2007/01/20070110-7.html> [in English]

Анотація

Гриценко А. А. Роль стратегічного мислення у зовнішньополітичному плануванні та управлінні. – Стаття.

У статті розглянуто суть концепту стратегічного мислення та його важливість для формування державної політики національної безпеки в цілому та зовнішньої політики зокрема.

Аналіз наукової літератури зі стратегії і бізнес-освіти, який був систематизований та узагальнений, дав змогу виявити два основні погляди на концепт стратегічного мислення: феноменологічний, за яким стратегічне мислення розглядається як феномен або когнітивна здібність управлінця, якій притаманні визначені атрибути, та процесуальний, за яким стратегічне мислення трактується як процес.

Спираючись на отримані дані, було сформульовано авторське визначення багатоаспектного терміна «стратегічне мислення» та розкрито його сутність, що забезпечило розуміння самого процесу стратегічного мислення. Поряд з цим, концепт адаптований під контекст безпекових та зовнішньополітичних досліджень. Стратегічне мислення тут визначається основою системи державного стратегічного планування, завдяки якому вибудовується цілісна політика національної безпеки.

Здійснено спробу окреслити основні характеристики стратегічного мислення як інструменту концептуалізації майбутнього та проектування політики національної безпеки. Запропоновано інтегровану схему стратегічного процесу (стратегування) та надано її детальний опис.

Визначено, що стратегічне мислення відображається у поведінці та впливає на формування національних інтересів, процеси прийняття рішень, постановки цілей і реагування на кризові ситуації. Тобто стратегічне мислення є основою системи державного стратегічного планування, завдяки якій держава вибудовує основні напрями політики національної безпеки. Водночас джерелами формування стратегічного мислення є культурно-історичний контекст та стратегічні знання.

Наведені приклади з історії світової політики, які демонструють успішне та помилкове застосування стратегічного мислення під час вироблення зовнішньополітичної лінії.

За результатами дослідження зроблені висновки, що акцентують на визначній ролі стратегічного мислення у стратегуванні, формуванні політики національної безпеки та зовнішньої політики.

Перспективні напрямки подальших досліджень, таким чином, можуть бути пов'язані з розробкою уточненого переліку атрибутів стратегічного мислення, а також моделі процесу навчання розвитку стратегічного мислення.

Ключові слова: національна безпека, політика національної безпеки, стратегічне мислення, стратегічне планування, стратегічне управління.

Summary

Hrytsenko A. A. The function of strategic thinking in foreign policy planning and management. – Article.

The article addresses the essence of strategic thinking concept and its significance for national security policy-making in general and for foreign policy in particular.

Academic literature analysis on strategy and business management, systemized and generalized, revealed two main views regarding strategic thinking concept: phenomenological, according to which strategic thinking is considered as a phenomenon or cognitive ability of the manager, which is characterized by specific attributes, and procedural, according to which strategic thinking is considered as a process.

Based on the obtained data, the author's definition of the multidimensional term «strategic thinking» was formulated and its essence was revealed, which provided an understanding of the strategic thinking process. At the same time, the concept is adapted to the context of security and foreign policy studies. Strategic thinking is determined to be the basis of the state strategic planning system, through which integrated national security policy is made.

An attempt is made to outline the main characteristics of strategic thinking as a tool for conceptualizing the future and designing national security policy. An integrated scheme of strategic process (strategizing) is presented and its detailed description is provided.

It is defined that strategic thinking is reflected in behavior and influences the national interest's formulation, decision-making processes, goal setting and crisis response. That is, strategic thinking is the basis of the state strategic planning system, through which the state creates the main national security policy directions. At the same time, the sources of strategic thinking development are cultural and historical context and strategic knowledge.

World politics history examples are given, demonstrating successful and erroneous use of strategic thinking in foreign policy making.

The results of the study allowed making conclusions that emphasize the important role of strategic thinking in strategizing, national security policy-making and foreign policy.

Perspective directions of further research, thus, can be connected with strategic thinking attributes specified list development as well as strategic thinking training process models development.

Key words: national security, national security policy, strategic thinking, strategic planning, strategic management.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1279>
УДК 327(73:5)«19/20»

І. М. Милосердна

orcid.org/0000-0003-2083-9500

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

Т. М. Краснопольська

orcid.org/0000-0001-5936-5889

кандидат політичних наук, доцент,

доцент кафедри політичних теорій

Національного університету «Одеська юридична академія»

ІНТЕРЕСИ США В АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОМУ РЕГІОНІ: КІНЕЦЬ ХХ – ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ

У сучасних умовах світ характеризується стрімкими змінами в усіх сферах життєдіяльності, які пов'язані з викликами сучасності. У нових умовах Азіатсько-Тихоокеанський регіон (далі – АТР) позиціонує себе як динамічний, перспективний та процвітаючий, за яким майбутнє і можна погодитися з словами держсекретаря Дж. Хейя: «Середземномор'я – океан минулого, Атлантичний, – океан теперішнього, Тихий, – океан майбутнього» (Santa-Cruz A, p. 1), які були висловлені більше ста років тому. Дж. Хей марив могутністю Америки і навряд чи припускав, що ХХІ століття стане часом Азії. Першою була Японія та її економічне диво, а слідом за нею був стрибок у майбутнє «азіатських тигрів» – Південної Кореї, Сінгапуру, Гонконгу і Тайваню, потім – Індії та Китаю.

Метою статті є аналіз уявлень щодо визначення місця та інтересів США в межах АТР та аналіз перспективи співпраці США з провідними країнами регіону.

У науковій літературі проблематика дослідження Азіатсько-Тихоокеанського регіону, місця та інтересів США в ньому представлена розробками Зб. Бжезінського, П. Робертса, К. Уорена, А.Д. Воскресенського, В. Головченко, М. Чайковського, С. Шергіна та ін.

На початку 1990-х років уряд США продекларував пріоритет своїх тихоокеанських інтересів перед атлантичними. Значну роль у визначенні напрямів розвитку регіональних геополітичних процесів здійснює Китай, який дедалі більше претендує на роль одного зі світових лідерів. Японія – найяскравіший приклад держави, яка здійснює істотний вплив на долю регіону. Японія активно включається у вирішення багатьох світових проблем, намагаючись посилити свій вплив і поза межами АТР. Таким чином, можна зазначити, що Китай та Японія впевнено стоять на шляху до перетворення їх на центри сили світового значення.

Політичні і економічні процеси в регіоні значною мірою визначаються впливом США, які розглядають АТР як об'єкт доповнення економічної, політичної, а головним чином, військової сили. Опорою для збереження впливу США в АТР є передове базування збройних сил, представлених Тихоокеанським командуванням ПАКОМ, а також двосторонні альянси з Японією, Австралією і Південною Кореєю.

Можна погодитися із В. Головченко щодо головних стратегічних інтересів США в АТР із кінця ХХ століття, які визначали їх місце та роль у регіоні, окрім заохочення економічної лібералізації й глибокого інвестиційно-торговельного проникнення на ринки країн субконтиненту: збереження й посилення інститутів вестмінстерської моделі парламентської демократії в Індії, що справляє позитивний вплив на увесь регіон; забезпечення стабільності міждержавних відносин Індії й Пакистану, недопущення повномасштабного конфлікту між ними; розвиток взаємовигідної багатогалузевої співпраці США й Індією задля стримування КНР; недопущення розповсюдження ядерної зброї поза межі регіону в нестабільні країни, передусім «вісі зла»; глобальна кампанія боротьби з

міжнародним тероризмом, що розгорнулася в Афганістані й Пакистані після терактів 11 вересня 2001 р.

Реалізація цих інтересів, на думку В. Головченко, так чи інакше була пов'язана з налагодженням дієвого стратегічного партнерства США з Індією як геополітичним, демографічним та економічним актором Південної Азії, який має центральне розташування в регіоні й контролює важливі морські комунікації в Індійському океані. На тлі розпаду СРСР американсько-індійські політичні відносини зазнали певного покращення, а з виведенням обмеженого контингенту радянських військ з Афганістану й припиненням Кремлем військово-технічної допомоги режиму Наджибулли Пакистан поступово втратив своє значення регіонального партнера для США.

А з приходом до влади в США президента Дж. Буша-молодшого політична еліта Індії беззастережно підтримала його ініціативу від 1 травня 2001 р. щодо відмови від американсько-радянського Договору про обмеження систем ПРО 1972 р. й пообіцяла будь-яку допомогу в боротьбі з міжнародним тероризмом. Як результат, вперше в сучасній історії лідер США запропонував державі, що руйнувала сформований зусиллями Білого Дому режим нерозповсюдження ядерної зброї, стати партнером офіційного Вашингтону в програмах освоєння мирного атому (В. Головченко, 2015).

На початку 2000 р. зусилля американських дипломатів були спрямовані на гарантування максимальної безпеки ядерних об'єктів Індії й Пакистану, зокрема забезпечення жорсткого режиму перевезення й зберігання ядерних матеріалів, а також недопущення їх викрадення й передачі до рук режимів країн «вісі зла». У листопаді 2001 р. президент США Дж. Буш та індійський прем'єр А. Ваджпай оголосили про стратегічне партнерство між своїми державами, яке було закріплено Міждержавною угодою про регулярні консультації у сфері оборони, спільні військові навчання і продажів американської військової техніки.

Крім військово-безпекового інтересу США в регіоні, можна зазначити, що вплив США був зумовлений тим, що їх політика в АТР спрямована на усунення наявних і недопущення виникнення нових бар'єрів для своїх товарів і інвестицій. США підтримують такі об'єднання, як АСЕАН, АРФ і АТЕС, тобто ті організації і форуми, які дозволяють США зберігати лідируючі позиції в АТР. Очевидно, що Вашингтон не може не проявляти занепокоєння у зв'язку із зростаючою економічною і військовою потужністю КНР, яка закономірно приведе до посилення політичного впливу Китаю в АТР і втраті практично монопольної економічної і геополітичної регіональної і глобальної могутності США. Тому головним інструментом протидії США посиленню КНР нині є політичні і дипломатичні заходи стримуючого характеру (Чайковський, Казанцев, 2012).

Про політику «повернення», або «розвороту в Азію» (*pivot to Asia*), уперше заявила держсекретар США Х. Клінтон у жовтні 2011 р. (Н. Clinton, 2011). А на початку першого президентського терміну Б. Обама в колах, близьких до адміністрації, висувалися ідеї про розширення взаємодії з Китаєм, що виразилися в концепції «великої двійки» (G2) або, іншими словами, створення системи привілейованого американо-китайського партнерства з ключових питань світового порядку денного (Brzezinski, 2009). Проте на пропозицію Б. Обами щодо створення G2 під час візиту в Пекін у листопаді 2009 р. від китайської сторони прослідувала відмова. У результаті відмови з весни-літа 2010 р. в американо-китайських стосунках знову настав період протистояння. Нині взаємодію США і КНР можна охарактеризувати поєднанням суперечливих тенденцій суперництва і співпраці. При цьому політика Вашингтону в АТР спрямована в основному на стримування амбіцій і можливостей Китаю як регіонального центру силу, так й провідного політичного актора в перспективі.

В умовах протистояння та закріплення свого місця та впливу в регіоні США, Китаю та Японії, країни Південно-Східної Азії, зокрема країни АСЕАН, почали впроваджувати політику хеджування, яка полягала в такому: країна може обрати одностороннє чи багатостороннє балансування, будувати власних оборонних здібностей як стримування іншої сили чи може обрати альянс або близьку стратегічну співпрацю з іншими країнами у відповідь на виклик і містити загрозливу силу (Walt, 1987).

Слід також зазначити, що США, як і раніше, виступають ключовим постачальником критичних товарів безпеки та партнером у боротьбі з тероризмом у регіоні. Відповідно до цієї ролі, регіон співпрацює з Вашингтоном, щоб підвищити безпеку трьома іншими способами: поглибити економічні зв'язки, нарощувати внутрішні можливості балансування окремих країн і допомогти регіону загалом диверсифікувати і запобігти залежності від Китаю, управляти ключовими кризовими питаннями, такими як Тайвань і Корейський півострів, спільно з іншими великими державами, підтримувати зусилля зі взаємодії з Китаєм і регіоном через багатосторонні встанови.

Таким чином, військові інтереси США в регіоні визначаються насамперед тим, що одними з найважливіших вузлів в АТР є небезпека військово-політичного характеру, загроза в економічній сфері, терористична активність угруповань у регіоні і проблема наркобізнесу, а також не вирішені демографічні й екологічні проблеми.

Аналіз американського курсу щодо АТР дозволяє припускати, що зовнішньополітичні дії США пов'язані не стільки зі «стратегічним обмеженням», скільки з пристосуванням до нової міжнародної ситуації. АТР розглядається Сполученими Штатами як відповідним регіоном для створення зовнішньополітичних умов такого відновлення. На їхню думку, зростання АТР має продовжитися не за рахунок послаблення США. Навпаки, економічне відновлення США бачиться в безпосередньому зв'язку із зростанням регіону. При цьому з АТР пов'язана основна політико-економічна проблема Сполучених Штатів – стосунки з Китаєм.

У процесі дослідження інтересів США в АТР необхідно приділити увагу аналізу співробітництва США з провідними країнами АТР. Шість із десяти основних торгових партнерів США в АТР – Канада, КНР, Японія, Південна Республіка Корея, Мексика, Гонконг. Нині в АТР зосереджені головні для США виклики XXI ст.: підйом Китаю, зростаючий вплив Індії, регіональна нестабільність, істотно пов'язана з ядерною загрозою з боку КНДР. Усе це змушує Вашингтон не лише зміцнювати свої традиційні політичні союзи, але і займатися пошуком нових партнерів у регіоні.

Таким чином, для США значущість АТР збільшується із позиції як можливостей, так і ризиків. Ще в Національній військовій стратегії США (2011 р.) зазначається, що «національні стратегічні пріоритети і інтереси все більше концентруватимуться в АТР. Доля регіону в глобальному багатстві росте, підштовхуючи до нарощування військового потенціалу. Це веде до швидкої зміни регіональної структури безпеки, створює нові виклики і можливості для нашої національної безпеки і лідерству» (The National Military Strategy of the United States of America, 2011).

Одним з етапів формулювання нової зовнішньополітичної стратегії США в АТР стало прийняття 5 січня 2012 року документа «Збереження глобального лідерства США. Пріоритети для оборони в XXI столітті». У заголовку документа, як, втім, і в самому тексті, важливе не стільки підтвердження претензій на глобальне лідерство, скільки основний акцент на необхідність досягнення і збереження «стійкості» регіональних позицій США саме в АТР (Підбєрезкін, Харкевич, 2015).

У документі зазначається, що поява Китаю як регіональної держави здатна вплинути на економіку і безпеку по-різному, тому зростання військової потужності Китаю має супроводжуватися більшою ясністю в його стратегічних намірах із метою уникнути виникнення тертя в регіоні. Таким чином, США ясно дали зрозуміти, що вони зміщують свої стратегічні пріоритети в зону АТР і відтепер діють в її підтримці і інтересах. Політику США за часів Б. Обами в АТР, де особливий інтерес становить його субрегіон – Південно-Східна Азія, визначає кілька пріоритетів: активне залучення США в процеси регіону, яке охоплює військову присутність та невоєнні програми. Оновлення та зміцнення зв'язків з Японією, Південною Кореєю, Таїландом, Австралією і Філіппінами. Поглиблюється партнерська співпраця з Індією, Індонезією, Сінгапуром, Малайзією і Новою Зеландією, розвиваються стосунки з такими регіональними структурами, як АСЕАН, вибудовування стосунків з Китаєм, маючи на увазі швидке зростання його геополітичної та економічної ваги і впливу в АТР й за його межами. «У довгостроковій перспективі Китай як регіональна держава матиме потенціал, який усебічно зачіпає економіку США і нашу безпеку» (Sustaining U.S. Global Leadership, 2012).

Виходячи з цих двох пріоритетів геополітичної стратегії США в АТР, які були визначені в 2012 р. та донині залишаються основними для США, слід розглядати й особливості співпраці США з провідними країнами АТР.

Зі швидким зростанням національної потужності Китаю за останні десятиліття, міжнародний вплив США сильно постраждав через війну з тероризмом і глобальну фінансову кризу. Для компенсації стратегічних помилок адміністрація Б. Обами в 2009 році приступила до реалізації стратегії «Перебалансування Азіатсько-Тихоокеанського регіону». Для китайського уряду підтримка стабільного розвитку китайсько-американських стосунків є одним із найважливіших аспектів у китайському дипломатичному стратегічному позиціонуванні. Китай пропонував побудувати нові стосунки між великими державами.

Ще на початку першого президентського терміну Б. Обами в 2009 р. Національна розвідувальна рада США представила аналітичну доповідь «Глобальні тенденції до 2025 року: світ, що міняється», в якій зазначено, що в майбутньому у світі збережеться посилення чинника міжнародного тероризму, а також збільшення низки регіональних конфліктів, які зачіпатимуть національні інтереси США, глобальне лідерство США поступово скорочуватиметься, і в міжнародному співтоваристві будуть з'явитися непідконтрольні США сили. У міру прискорення глобалізації світової економіки зростання благополуччя і могутності перетикатиме із Заходу на Схід. Найбільш швидкими темпами буде рости вплив Китаю. Світ буде поділений між союзниками і супротивниками двох наддержав – США і Китаю (РФ, Індія, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція) (Global Trends 2025: A Transformed World, 2008). У той самий час дедалі більший розвиток отримує ідея економічного та політичного альянсу США і Китаю – «Химерика», яка, на думку Н. Фергюсона та М. Шуларіка, означає, що Китай і Америка – це, практично, загальна економіка за абсолютно відмінною політикою, абсолютно різною культурою та різними цінностями.

Першим кроком у цьому напрямі могла б стати угода щодо фінансових проблем, яка об'єднала б можливості двох валют, – юаня і долара. Розвиток американо-китайських стосунків міг би істотно змінити архітектуру системи міжнародної безпеки. Проте одне з основних питань, яке гальмує співпрацю Вашингтону та Пекіна, – це позиція США щодо Тайваню. Найбільш бажаний для Китаю варіант розвитку подій щодо Тайваню – його самостійне рішення на добровільне об'єднання з Китаєм на максимально м'яких умовах відповідно до принципу «одно держава – два устрою». Тайвань у цьому випадку відмовиться від свого державного прапора й інших символів суверенної держави. У таких умовах, як наслідок, усі угоди США і Тайваню будуть скасовані, в тому числі і щодо китайських морів та Тайванської протоки. Реалізація подібного сценарію могла б сильно вплинути на імідж США як світового гегемона і водночас прославила б Китай.

Таким чином, союз США і Китаю вимагає від Америки піти на низку важливих поступок, але Вашингтон до таких дій не готовий, як і до переговорів про ядерне роззброєння. Західна академічна думка поділена на два «табори». Одні вважають, що США і далі домінуватимуть у світі, інші віддають перевагу КНР. Так, Зб. Бжезінський підкреслював, що до 2025 р. навряд чи якась держава оспорить глобальне панування США (Зб. Бжезінський, 2000).

Співпрацю Пекіна і Вашингтону можна охарактеризувати як досить широку, передусім, це пов'язано з сильною взаємозалежністю економік КНР та США, так, товарообіг між державами становить одну третину світового товарообігу. КНР і США встановили дипломатичні стосунки 37 років тому і ніхто не чекав такої сильної динаміки в розвитку двосторонніх стосунків. Безумовно, між двома країнами є структурні протиріччя, такі як політичні ідеї (демократія і комунізм) і режими двох країн. Багато представників американської еліти вважають зростаючу економічну потужність Китаю і посилення його міжнародного впливу потенційним викликом для американського глобального лідерства.

Із середини 2013 року можна спостерігати покращення американо-китайських стосунків. Так, у червні 2013 року результатом зустрічі лідерів двох країн головою КНР Си Цзиньпін було оголошено про побудову «нових стосунків між двома великими державами» без конфліктів, без конфронтації, в дусі взаємної поваги, співпраці і взаємовигідності. У листопаді 2014 року вони продовжували переговори вже в Пекіні.

Під час зустрічі з президентом Б. Обамою 25 вересня 2015 року обидві сторони досягли консенсусу за широким колом питань, включаючи координацію макроекономічної політики, зміни клімату, глобальної безпеки, охорони здоров'я, боротьби з міжнародним тероризмом і ядерним нерозповсюдженням. Мережева безпека була однією із серйозних відмінностей між двома країнами до візиту китайського лідера. З цього питання керівники двох країн провели відвертий діалог, роз'яснили свої наміри і домовилися про консенсус встановлення механізму діалогу високого рівня по боротьбі з кіберзлочинністю. Це повною мірою демонструє, що КНР і США можуть сприяти глобальній співпраці з ключових питань міжнародної повістки.

Другий напрям співпраці США в АТР пов'язаний з їхніми двосторонніми договорами з Японією, Філіппінами та іншими провідними державами регіону, а також із регіональною структурою – АСЕАН.

У постбіполярний період співпраця США з країнами АТР розпочалася ще з адміністрації Б. Клінтона, яка визначила Південно-Східну Азію основною сферою своєї зовнішньої політики США. Держсекретар У. Крістофер у своїх виступах 1993 р. пояснював, що, хоча Європа залишається в центрі зовнішньої політики США, перетворення країн Тихоокеанського кільця на глобальний центр економічного динамізму зумовлює необхідність скористатися економічними і дипломатичними можливостями в Тихоокеанському регіоні, що виникли після закінчення «холодної війни» (Warren Christopher, 1993). Для цього було використано дві події: головування США в АТЕС в 1993 р. і перший закордонний візит президента Б. Клінтона в Японію на саміт «G7» в Токіо в липні цього року. У результаті жорсткої позиції Вашингтону в 1994–1995 рр. було підписано 20 угод, які відкрили основні ринки Японії американському експорту.

Проте видимі зміни в діалозі з країнами АТР сталися за часів Б. Обама. У стосунках з АСЕАН був узятий курс на поживлення взаємодії як з Асоціацією загалом, так і з її окремими учасниками. Конкретними кроками в цьому напрямі стали призначення американського представника при АСЕАН, підписання Договору про дружбу і співпрацю в Південно-Східній Азії, приєднання США до Східноазійського саміту (до участі в якому американська сторона раніше не виявляла цікавості) (Limaye, 2010).

Окрім традиційного партнерства, на двосторонньому рівні істотна увага була приділена стосункам з Індонезією, В'єтнамом, М'янмою, а також Лаосом і Камбоджею. Між США і Індонезією в 2008 р. була ініційована програма усеосяжного партнерства, що охоплює сфери торгівлі і інвестицій, безпеки, освіти, охорони здоров'я, енергетики, зміни клімату і ядерного нерозповсюдження (Murphy, 2010). Новим напрямом політики США в Південно-Східній Азії стало «прагматичне залучення» М'янми – після початку переходу від військового до цивільного режиму в цій країні.

Квінтесенцією зростаючої американської уваги до АТР стала відома стаття держсекретаря Х. Клінтон «Тихоокеанське століття Америки» від 2011 р. На думку держсекретаря, необхідність розширення американської присутності в АТР має пов'язуватися з двома ключовими завданнями: забезпечення стабільності і безпеки в регіоні в умовах збереження старих загроз (ситуація на Корейському півострові, проблеми ядерного нерозповсюдження) і зростання нових (природні катаклізми і територіальні спори в Південно-китайському морі); забезпечення сприятливих зовнішньополітичних умов для американської економіки, включаючи експортні й інвестиційні можливості в регіоні. Слід зазначити, що погляд щодо ролі США в забезпеченні миру в регіоні продовжують Д. Трамп та Дж. Байден. Так, 15 вересня 2021 р. США, Великобританія та Австралія оголосили про створення нового регіонального партнерства, яке отримало назву «AUKUS», націлений на встановлення передового трибічного партнерства у сфері безпеки. Діяльність Альянсу спрямована на захист загальних інтересів в АТР, де використовуватимуться спільні технології, промислові бази і ланцюжки постачань. Китай розглядає ці процеси як частину дій, спрямованих проти нього. По суті, він піддав до серйозної критики атомні підводні човни, які робитимуться в Австралії під головуванням AUKUS (Mustafa Cem Kouyuncu, 2021).

Далі Х. Клінтон зазначає, що елементами регіональної стратегії США в АТР, спрямованими на досягнення вказаної мети, мають стати такі дії: зміцнення двосторонніх військово-

політичних альянсів і адаптація їх до нових умов; налагодження діалогу із зростаючими державами (насамперед із Китаєм); активізація діяльності в багатосторонніх інститутах співпраці; розширення торгівлі й інвестицій у регіоні; зміцнення американської ширококомасштабної військової присутності; просування демократії і захист прав людини (Clinton, 2011).

Таким чином, різка активізація співпраці між США і АСЕАН сталася з початком проведення нової американської стратегії в АТР, що виразилася в переорієнтації зовнішньополітичних пріоритетів США. Основу співпраці США і АСЕАН у сфері політики, безпеки і соціокультурного розвитку становить Партнерство у сфері ефективного управління, рівноправного і стійкого розвитку і безпеки (PROGRESS). Члени Партнерства розвивають співпрацю в рішенні таких завдань, як протидія міжнародним злочинам, захист прав людини, ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій, а також розвиток у сфері науки і техніки і інших областях (ASEAN-U.S. Partnership for Good Governance, equitable and sustainable development and security). Розпочата реалізація запропонованою в 2012 р. американською стороною Ініціативи розширеної економічної взаємодії США – АСЕАН (Е3), що передбачає розвиток багатопланової співпраці. Вона припускає стимулювання міжнародних інвестицій шляхом встановлення єдиної політики щодо виходу на ринок, прозорості і відповідальності бізнесу.

Сполучені Штати також виступили інвестором країн АСЕАН у таких галузях, як промислове виробництво, фінанси і страхування, небанківські холдингові компанії. Нова стратегія стосунків з АСЕАН демонструє не лише країнам АСЕАН, але і усій Азії, що США визнають за Асоціацією роль центру в новій регіональній архітектурі торгівлі і безпеки, тим самим показуючи, насамперед Китаю, серйозність американських намірів із побудови довгострокових зв'язків з АСЕАН. У зоні особливої уваги американської адміністрації опинилися проблеми вільної торгівлі в регіоні.

Отже, аналіз основних напрямів інтересів США в АТР свідчить, що США розглядають АТР як об'єкта доповнення своїх економічної, політичної і військової сил. Опорою для збереження впливу США в АТР є передове базування збройних сил, а також двосторонні альянси з Японією, Австралією і Південною Кореєю, співробітництво с регіональними утвореннями: АСЕАН та АУКУС. Стосовно взаємовідносин із Китаєм, то політика США спрямована на стримування його амбіцій і можливостей як регіонального центру сили і провідного політичного актора.

Література

- Бжезінський З. (2000) Велика шахівниця. Львів-Івано-Франківськ. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vzhezinski_Zbigniev/Velyka_shakhivnytsia.pdf
- Головченко В. Формування американсько-індійського стратегічного партнерства в контексті ядерного нерозповсюдження. *Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство*. 2015. Ч. 2. С. 165–175.
- Підберезних І. Країни Південно-Східної Азії та політика балансування між США та Китаєм. *Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство*. 2015. Ч. 2. С. 222–229.
- Чайковский М.М., Казанцев А.А. Сравнение военных потенциалов США, КНР и некоторых стран Азиатско-Тихоокеанского региона с точки зрения западных аналитиков. *Вестник МГИМО*. 2012. № 4. С. 109–116.
- ASEAN-U.S. Partnership for Good Governance, equitable and sustainable development and security (ASEAN-U.S. Progress). URL: <https://www.dai.com/our-work/projects/southeast-asia-asean-us-partnership-good-governance-equitable-and-sustainable>
- Brzezinski Z. (2009) The Group of Two that could change the world. *The Financial Times*. URL: <https://www.ft.com/content/d99369b8-e178-11dd-afa0-0000779fd2ac>
- Clinton H. (2011) America's Pacific Century. *Foreign Policy*. URL: <https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/11/176999.htm>
- Global Trends 2025: A Transformed World (2008) URL: <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2008/11/Global-Trends-2025.pdf>
- Limaye S.P. (2010) Introduction: America's Bilateral Relations with Southeast Asia – Constraints and Promise. *Contemporary Southeast Asia*. Vol. 32, No. 3. P. 312.
- Murphy S.M. (2010) US Rapprochement with Indonesia: From Problem State to Partner. *Contemporary Southeast Asia*. Vol. 32, No. 3. P. 362–397.

- Mustafa Cem Koyuncu A New Geopolitical Fault Line: AUKUS. URL: <https://www.ankasam.org/a-new-geopolitical-fault-line-aucus/?lang=en>
- Santa-Cruz A. (2005) Out of the Blue: The Pacific Rim as a Region. *Portal Journal of Multidisciplinary International Studies*. Vol. 2. No. 2 July. URL: <https://epress.lib.uts.edu.au/journals/index.php/portal/article/view/107>
- Stephen M. Walt (1987) *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press. URL: <http://www.olivialau.org/ir/archive/wal19.pdf>
- Sustaining U.S. (2012) *Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense*, Department of Defense, Washington, D.C. URL: https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/dod/defense_guidance-201201.pdf
- The National Military Strategy of the United States of America, Washington DC., 2011. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/154942/US%20National%20Military%20Strategy%202011.pdf>
- Warren Christopher *In the Stream of History: Shaping Foreign Policy for a New Era*. Stanford, 1993. 586 p. URL: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/1998-07-01/stream-history-shaping-foreign-policy-new-era>

References

- ASEAN-U.S. Partnership for Good Governance, equitable and sustainable development and security (ASEAN-U.S. Progress). URL: <https://www.dai.com/our-work/projects/southeast-asia-asean-us-partnership-good-governance-equitable-and-sustainable>
- Association of Southeast Asian Nations (ASEAN) The Office of the U.S. Trade Representative. URL: <https://ustr.gov/countries-regions/southeast-asia-pacific/association-southeast-asian-nations-asean>
- Brzezinski Z. (2009) The Group of Two that could change the world. *The Financial Times*. URL: <https://www.ft.com/content/d99369b8-e178-11dd-afa0-0000779fd2ac>
- Bzhezins`kyj 3. (2000) Vely`ka shaxivny`cya [The big chessboard]. L`viv – Ivano-Frankivs`k. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Bzhezinski_Zbigniev/Velyka_shakhivnytsia.pdf (in Ukrainian).
- Chaykovskiy M.M., Kazantsev A.A. (2012) Sravneniye voyennykh potentsialov SShA. KNR i nekotorykh stran Aziatsko-Tikhookeanskogo regiona s tochki zreniya zapadnykh analitikov [Comparison of the military capabilities of the United States, China and some countries of the Asia-Pacific region from the point of view of Western analysts]. *Vestnik MGIMO [MGIMO Bulletin]*. № 4. S. 109–116.
- Clinton H. (2011) America's Pacific Century. *Foreign Policy*. URL: <https://2009-2017.state.gov/secretary/20092013clinton/rm/2011/11/176999.htm>
- Global Trends 2025: A Transformed World, 2008. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2008/11/Global-Trends-2025.pdf>
- Golovchenko V. (2015) Formuvannya amery`kans`ko-indijs`kogo strategichnogo partnerstva v konteksti yadernogo nerozpovsyudzhennya [Formation of the American-Indian strategic partnership in the context of nuclear non-proliferation]. *Spolucheni Shtaty` Amery`ky` u suchasnomu sviti: polity`ka, ekonomika, pravo, suspil`stvo [The United States of America in the modern world: politics, economics, law, society]*. Ch. 2. 2015. S. 165–175.
- Limaye S.P. (2010) Introduction: America's Bilateral Relations with Southeast Asia – Constraints and Promise. *Contemporary Southeast Asia*. Vol. 32, No. 3. P. 312.
- Murphy S.M. (2010) US Rapprochement with Indonesia: From Problem State to Partner. *Contemporary Southeast Asia*. Vol. 32, No. 3. P. 362–397.
- Mustafa Cem Koyuncu A New Geopolitical Fault Line: AUKUS. URL: <https://www.ankasam.org/a-new-geopolitical-fault-line-aucus/?lang=en>
- Pidbereznyh I. Krayiny` (2015) Pivdenno-Shidnoyi Aziyi ta polity`ka balansuvannya mizh SShA ta Ky`tayem [Southeast Asian countries and the policy of balancing between the United States and China]. *Spolucheni Shtaty` Amery`ky` u suchasnomu sviti: polity`ka, ekonomika, pravo, suspil`stvo [The United States of America in the modern world: politics, economics, law, society]*. Ch. 2, S. 222–229.
- Santa-Cruz A. (2005) Out of the Blue: The Pacific Rim as a Region. *Portal Journal of Multidisciplinary International Studies*. Vol. 2. No. 2 July. URL: <https://epress.lib.uts.edu.au/journals/index.php/portal/article/view/107>
- Stephen M. Walt (1987) *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press URL: <http://www.olivialau.org/ir/archive/wal19.pdf>
- Sustaining U.S. (2012) *Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense*, Department of Defense, Washington, D.C. URL: https://www.globalsecurity.org/military/library/policy/dod/defense_guidance-201201.pdf
- The National Military Strategy of the United States of America, Washington DC., 2011. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/154942/US%20National%20Military%20Strategy%202011.pdf>
- Warren Christopher (1993) *In the Stream of History: Shaping Foreign Policy for a New Era*. Stanford. URL: <https://www.foreignaffairs.com/reviews/capsule-review/1998-07-01/stream-history-shaping-foreign-policy-new-era>

Анотація

Миросердна І. М., Краснопольська Т. М. Інтереси США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні: кінець ХХ – початок ХХІ століття. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу уявлень щодо визначення місця США в межах АТР, їх інтересів та перспектив співпраці з провідними країнами регіону. Встановлено, що в умовах значних змін в усіх сферах життєдіяльності Азіатсько-Тихоокеанський регіон позиціонує себе як перспективний, динамічний та процвітаючий, за яким майбутнє, а серед факторів, які свідчать про це, можна виокремити такі: географічне положення, розташування в межах регіону основних світових економік та політичних акторів, стрімкий інтеграційний процес у межах регіону, який характеризується інтенсивним формуванням регіональних форумів і механізмів, сприяючи тісному взаємовідношенню між основними суб'єктами регіону і посиленню його позицій у світовому політичному процесі. У межах статті визначені основні стратегічні інтереси США в АТР, серед яких можна зазначити: заохочення економічної лібералізації та інвестиційно-торговельного проникнення на ринки країн субконтиненту, недопущення повномасштабного конфлікту між Індією та Пакистаном та недопущення поширення ядерної зброї поза межами регіону в нестабільні країни, подальша кампанія боротьби з міжнародним тероризмом, розвиток взаємовигідної багатогалузевої співпраці США з Індією, Японією, Австралією в межах так званого «Чотиристороннього діалогу щодо безпеки» (QUAD). Також у статті зазначено, що економічне відновлення США бачиться в безпосередньому зв'язку зі зростанням Азіатсько-Тихоокеанського регіону, становленням вільної торгівлі в регіоні, проте наприкінці ХХ століття спостерігався пріоритет традиційним військово-політичним альянсам, високій мірі милітаризації американської зовнішньої політики в цьому регіоні. Встановлено, що політика Вашингтону в АТР спрямована в основному на стримування амбіцій і можливостей Китаю як регіонального центру сили, так і провідного політичного актора в перспективі через застосування політичних та дипломатичних заходів стримуючого характеру.

Ключові слова: Азіатсько-Тихоокеанський регіон, США, політичні інтереси, військові інтереси, інтеграційні процеси, АСЕАН, АТЕС.

Summary

Myloserdna I. M., Krasnopolska T. M. US interests in the Asia-Pacific region: the end of the twentieth - beginning of the twenty-first century. – Article.

The article is devoted to the analysis of ideas on determining the place of the United States within the Asia-Pacific region, their interests and prospects for cooperation with leading countries in the region. It is established that in the conditions of significant changes in all spheres of life the Asia-Pacific region positions itself as perspective, dynamic with prosperous future, and among the testifying factors, it is possible to allocate the following: geographical location, location within the region of major world economies and political actors, rapid integration process within the region, characterized by intensive formation of regional forums and mechanisms, contributing to the close relationship between the main actors in the region and strengthening its position in the world political process. The article identifies the main strategic interests of the United States in the Asia-Pacific region, including: encouraging economic liberalization and investment and trade penetration into the markets of the subcontinent, preventing a full-scale conflict between India and Pakistan and preventing the spread of nuclear weapons outside the region, fight against international terrorism, development of mutually beneficial multidisciplinary US cooperation with India, Japan, Australia within the framework of the so-called "Quadrilateral Security Dialogue" (QUAD). The article also notes that the economic recovery of the United States is seen in direct connection with the growth of the Asia-Pacific region, the formation of free trade in the region, however, in the late twentieth century there was a priority for traditional military-political alliances, a high degree of militarization of American foreign policy in the region. It is established that Washington's policy in the Asia-Pacific region is aimed primarily at curbing the ambitions and capabilities of China as a regional center of power and a leading political actor in the future through the use of political and diplomatic deterrent measures.

Key words: The Asia-Pacific region, USA, political interests, military interests, the integration processes, ASEAN, APEC.

DOI <https://doi.org/10.32837/app.v0i68.1277>
УДК 32.019.52: 519.2

M. A. Polovyi

orcid.org/0000-0001-7283-3528

*Doctor of Political Science, Professor,
Professor at the Department of Political Science and Public Administration
Vasyl' Stus Donetsk National University*

Amiran Khevtsuriani

orcid.org/0000-0002-7739-7232

*Ph.D. of International Relations,
Professor at Academic Department of Politics and International Relations
Georgian Technical University, Academician (Georgia)*

THE NATURE AND VARIETIES OF SEPARATISM IN THE MODERN WORLD

Modern states are increasingly characterized by the policy of granting potentially separatist minorities territorial autonomy and broad cultural and linguistic rights, creating conditions for them under which their aspirations can be satisfied within a single (or even formally single) state, which makes it possible to avoid conflicts and problems associated with the territorial office (Kireev, 2004, p. 50).

The effectiveness of such a solution to the extremely complex issue of the territorial integrity of the state is confirmed by a number of historical examples. The first of these may be Spain, which after the Franco period took the path of granting autonomy to national territories. A similar tactic has been undertaken by Britain for Scotland and Wales. Canadian federalism presupposes the right of Quebec to pursue a policy of limiting the scope of the use of the English language. The Aland Islands have an autonomous status in Finland (Ostsrud, 2004, p. 16).

Separatism can be conditionally divided into two main types: peaceful and violent. In the XX century, its armed-terrorist form was typical. Moreover, it was in Europe during that period that ethno-political radicalism most often took a terrorist form (Narochnitskaya, 2003). The organization of the Basque separatists (ETA) also contributed to this wave of terrorist attacks, which only by 2013 announced (however, not for the first time) about the cessation of the armed struggle.

In addition to these forms, there are also various manifestations of separatism. For example, if you look from the point of view of ideas that have not received a political form, then you can distinguish mental separatism, that is, ideas of separation, spread by non-political methods, but remaining in the public space of discourse. This vision of separatism reflects an approach that appeals to the process of socio-political construction of images and a special discursive reality (Kudryashova, 2013). The level of its public support largely depends on the intensity and direction of the constructed ideas of "mental separatism". The indicators of the latter are the electoral results of the activities of political parties and public opinion polls (Kandel (ed.), 2015). They can show clearly whether such ideas are really influential or still marginal.

There is also a typology of geographic separatism. So, there are six geographical types of separatism:

1) Western European variety of separatism (Northern Cyprus, Faroe Islands, Flanders and Wallonia, Corsica, Catalonia, Basque Country, Northern Ireland), which is characterized by the predominance of socio-economic and ethno-confessional factors.

2) Eastern European variety separatism which includes former the socialist countries of Central and Eastern Europe and the states that have arisen after the collapse of the USSR. This is different variety from Western European aspirations of separatist groups gain full territorial independence (Makoshev, 2006, p. 14).

3) The Islamic variety of separatism (Afghanistan, Algeria, Bangladesh, Yemen, Pakistan, Tajikistan, Kurdistan) is characteristic of the Islamic countries of the Middle and Near East, South and Central Asia, North Africa. This type is characterized by belonging to one cultural and religious

community based on Islam. The main role in this case belongs to the ethnic identity of minorities, which are suppressed in nation states (Zelenkov, 2006, p. 174).

4) Asian variety (China, Indonesia, Philippines, Myanmar (Burma), Sri Lanka, Assam, Nagoland, Punjab, India) This type of separatism is limited to South, Southeast and East Asia. National and religious conflicts appeared in this region after the states gained independence, but they have their origins in pre-colonial times,

5) African variety. (Rwanda and Burundi, Kwazulu-Natal province in South Africa, Comoros, North Somalia, Cabinda Province in Angola, South Sudan) Much what was said in relation to the Asian, corresponds to this variety separatism. The differences lie in the time of occurrence of foci conflicts that unfolded after these countries gained independence in the post-colonial period.

6) American variety. This includes the status of the island Nevis within the Federation of Saint Kitts and Nevis, a self-governing territory Denmark Greenland, Mexican state Whose pass, Canadian province Quebec (Zelenkov, 2006, p. 177).

By factors of separatism, we mean conditions, causes, parameters, indicators that have an impact and impact on the process under study and the result of this process. In other words, the factor – it is the driving force behind this or that process, which determines its character or individual traits.

The factors contributing to the development of ideas of separatism can be different. Among other things, in some cases, problems arising in adjacent spheres can also acquire ethnic overtones, for example, economic, environmental, confessional, moral and other contradictions and cause the movement of separatism (Egorova, 2009; Tishkov, 1993).

European separatism is not a new phenomenon; it has existed since the birth of modern European states. The separatists use both legal (for example, the creation of political parties aimed at representation in power structures) and illegal (direct action and terror) methods of political struggle.

The growth of separatist sentiments in almost all European countries has recently been caused by the influx of legal and illegal migrants, which quite reasonably causes an increase in tension in the host society. On the other hand, this is a kind of reaction to the processes of centralization and unification that took place in a number of European countries during several decades of the 20th century under the influence of authoritarian, dictatorial, nationalist regimes. After their fall (mainly as a result of the Second World War), the opposite movement began to gain strength. To date, the intersection of global and local processes has given rise to a kind of hybrid process called “glocalization” (Giddens, 2004; Kiting, 2003; Semenenko (ed.), 2014). Projecting this process into the future, one can expect a situation when the inhabitants of Europe will associate themselves not with their country, but with a region or even a city. It should be emphasized that such processes are already visible today (Egorova, 2009).

It should be noted that in general, socio-economic and ethno-confessional types of separatism prevail in Europe, that is, the creation of a sovereign state as the goal of the struggle is replaced by maximum political, economic and national-cultural autonomy within the borders of modern states, and the factors and methods of struggle remain within the political framework.

Very interesting opinion A.B. Krylov who identifies specific groups of reasons for separatism (Krylov, 2008, p. 50).

1) The factor of ethics (ethno-religious) The emergence of separatism is often based on ethno-religious reasons that give rise to a conflict-prone situation. The features of such conflicts are the fast, “explosive” process of origin and development, the unlimited impact of force and the total mobilization of resources and the achievement of goals by the subjects using force and methods in which it is fundamentally impossible to conclude a compromise. Such conflicts are also characterized by “sinusoidal” dynamics (confrontation-dialogue), the active involvement of the subjects on their side of the ethnically related diaspora and close circles of other countries, as well as destructive consequences for all parties involved (Gluhova (ed.), 2010, p. 90).

2) The socio-economic factor of separatism means the manifestation of imbalances in the social and economic order on the territory of a single state. At the same time, the growing difference between most and least developed regions.

This difference usually manifests itself in the fact that regions inhabited by national or ethnic minorities are usually poorer than others, and this turns them into an internal "colony".

3) The political factor. Political reasons also play an important role in the emergence of separatism. Relations between ethnic groups at the local and regional levels, the struggle of ethnic groups for political status within the state, the political struggle of inter-ethnic groups, as well as the struggle for political independence.

4) Foreign policy factors. Globalization, democratization, the formation of a new world order, the strengthening of the ethnic factor in world social development and others, have a huge impact on the problems of political separatism.

5) The factor of "historical memory". The factor of historical memory has always played and will play a decisive role in the life of an ethnic group. The heavier the historical past, the stronger the dependence on it.

6) Geographic factor. The development of ideas of separatism can be favored by geographic conditions, and in particular by the uneven development of individual territories of the country as a result of weak integration.

7) Language factor. Referring to the experience of European countries, it is worth noting the importance of the language factor. Thus, it is key for the Belgian society, where the possible division of Belgium into two parts is a real threat: the southern Walloon (French-speaking) and northern Flemish, whose inhabitants gravitate towards the Netherlands (Popov, 2020).

8) Demographic factor. It includes a relatively high population growth of certain ethnic groups (high demographic dynamics), as well as a lack of living space, overcrowded settlement, uneven distribution of the population in multinational states.

There are a number of reasons for separatism arising from the influence of the demographic factor, for example (Sakaev, 2012):

a) As a result of numerous migrations of the population, the boundaries of the settlement of ethnic groups and states changed;

b) The asymmetric nature of the entire ethnic system, when there is a dominant ethnic group that controls power structures and privileged social niches (management, industrial production, etc.), which causes discontent among minorities;

c) Modernization and intellectualization of peoples leads to the fact that in prestigious activities there is competition between titular and other ethnic groups: representatives of titular ethnic groups begin to claim prestigious and privileged positions, including in power;

d) Correlation of the social stratification of society and the division of labor with the ethnic characteristics of the population of a particular region.

Thus, the demographic factor, together with all the others, has a significant impact on the development of separatist sentiments.

9) Socio-cultural factor. It implies contradictions associated with differences in traditions, customs, religion, as well as infringement of other values of the ethnos. (Landabaso, Konovalov, 2004).

10. Geopolitical factor. In the 21st century, in the post-confrontational, postmodern era, separatism acquired a completely different content compared to the 19th and 20th centuries. In the past, the disintegration of the country's territorial integrity could have been exploited by hostile external or internal anti-system forces, which made participation in separatist movements or organizations a rather risky undertaking (Migel, 1985, p. 341). However, under current conditions, such a threat as the danger of overt external intervention is practically non-existent. Moreover, the world community and European structures do not see sufficient grounds for any of the current separatist formations in Europe to gain international recognition. "The international community supports alternatives to secession, in which it will be possible to correct any injustices and prevent them in the future. Multilevel forms of government, in which power is distributed between different levels and each level of government carries out certain functions of self-government according to the federal model, is one of these alternatives," - believe the participants of the international project to study regional conflicts in Europe. This can be combined with other forms of distribution of powers between different national communities or with guarantees of minority rights. - suppose the participants of the international project on the study of regional conflicts in Europe. This can be combined with

other forms of distribution of powers between different national communities or with guarantees of minority rights. – suppose the participants of the international project on the study of regional conflicts in Europe. This can be combined with other forms of distribution of powers between different national communities or with guarantees of minority rights.

The factors of separatism are inextricably interconnected with each other. The interaction of factors can “muffle” their overall effect or increase the destructive consequences. From the point of view of regional studies, all factors of separatism are refracted and aggregated in the form of center-peripheral relations.

Many examples of separatism remain little known. Thus, Denmark has a semi-autonomous territory – the Faroe Islands. The Danish government annually allocates subsidies from the state budget in the amount of almost \$ 170 million to finance them. It is this circumstance that serves as a deterrent for local representatives of the separatist movement in the issue of holding a referendum on independence, although ten years ago the separatists tried to do this.

In Switzerland, there is a separatist movement – the Jura Liberation Front, which has been advocating the proclamation of the independence of the canton of Jura from the Confederation for over 30 years.

In Romanian Transylvania, the share of the Hungarian population in the total population is currently over 45%. Note that historically Transylvania first belonged to Austria-Hungary, in 1919–1939 – to Romania and in 1940–1945 – to Hungary. During the socialist period, N. Ceausescu created the Union for the Revival of Hungarian Transylvania. At the end of March 2007, the organization held referendums on territorial autonomy in three Transylvanian counties. Moreover, during the referendums, the Hungarian minority of Transylvania spoke out for independent relations between the region and Budapest and for maximum autonomy from Bucharest (Hotbeds of separatism..., 2007).

From all of the above, it follows that the problems of nationalism and separatism can be aggravated by the economic crisis, unemployment, impoverishment of the population, interethnic barriers to communication, negative forms of national self-assertion, open nationalism, ambitions of national leaders, territorial and other reasons.

Thus, summing up the results of the first chapter, we note that mankind encountered the phenomenon of separatism already in the process of the emergence of the first state formations.

Separatism itself is interpreted as a struggle and other (institutional or extra-institutional) activity to isolate a part of the territory in order to create an independent state or obtain a new status of autonomy. Separatism is in conflict with the principle of territorial unity and the integrity of state borders. Therefore, it is a source of protracted and complex interstate and interethnic conflicts.

Література

- Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / пер. с англ. Москва : Изд-во «Весь Мир», 2004. 312 с.
- Егорова М. Малые народы Европы и новые вызовы времени. *Вестник Российского университета дружбы народов: Серия: Политология*. Москва : 2009. № 2. С. 94–101.
- Зеленков М.Ю. Межнациональные конфликты: проблемы и пути их решения: правовой аспект. Воронеж : Воронежский госуниверситет, 2006. С. 174.
- Киреев Р.С. Феномен сепаратизма и его опасность. Москва : ООО «Центр Полиграфических услуг “Радуга”», 2004. С. 50.
- Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе. *Логос. Журнал по философии и прагматике культуры*. 2003. № 6. С. 81–86.
- Крылов А.Б. Сепаратизм: истоки и тенденции развития. Москва : Знание, 2008. С. 50.
- Кудряшова И.В. Мир воображаемых границ. URL: http://mssiancouncil.ru/library/?id_4=91#1
- Ландабасо Ангуло А.И., Коновалов А.М. Терроризм и этнополитические конфликты. Москва : Огни. 2004. Книга 1. Из истории Басков. 384 с.
- Макошев А.П. Политическая география и геополитика. Горно-Алтайск : РИО ГАГУ, 2006. С. 14.
- Мигель А. 40 миллионов испанцев 40 лет спустя. Москва : Прогресс, 1985. С. 341.
- Нарочницкая Е.А. Терроризм и демократия. На примере этнического терроризма в странах Запада. *Актуальные проблемы Европы*. 2003. № 1. С. 27–59.

Оструд О. Суверенная государственность и национальное самоопределение // Этнографическое обозрение. 2004. № 2. С. 16.

Очаги сепаратизма в странах современной. РИА Новости. 17.12.2007. URL: http://www.spain.com.ua/news/separatizm_v_europe_17122007

Политическая конфликтология перед новыми вызовами / под ред. А.В. Глуховой. Воронеж: Воронежский госуниверситет, 2010. С. 87–96.

Политические изменения в глобальном мире: теоретико-методологические проблемы анализа и прогнозирования / под ред. И.С. Семеновко, В.В. Лапкин, В.И. Пантин. Москва : ИМЭМО РАН, 2014. 218 с.

Попов А. 2020 Национализм и сепаратизм в единой Европе. Космополис. URL: <http://www.politnauka.org/librars/nation/popov.php>

Сакаев В.Т. Демографический фактор в этнополитических конфликтах: методологические аспекты анализа. PolitBook. 2012. № 3. URL: <http://cyberleninka.ru/article/ii/demograficheskiy-taktor-v-etnopoliticheskikh-konfliktah-metodologicheskie-aspekty-analiza/>

Сепаратизм в политической жизни современной Европы / под ред. П.Е. Канделя. Москва : Ин-т Европы РАН, 2015. 88 с.

Тишков В.А. О природе этнического конфликта. Свободная мысль. 1993. № 4. С. 4–15.

References

Giddens, Je. (2004). *Uskol'zajushhij mir: kak globalizacija menjaet nashu zhizn'* [An elusive world: how globalization is changing our lives]. Moscow: Izd-vo "Ves' Mir". [in Russian].

Egorova, M. (2009). *Malye narody Evropy i novye vyzovy vremeni* [An elusive world: how globalization is changing our lives]. *Vestnik Rossijskogo universiteta družby narodov: Serija: Politologija* [Bulletin of Peoples' Friendship University of Russia: Series: Political Science], no. 2, 94–101. [in Russian].

Zelenkov, M.Ju. (2006). *Mezhnacional'nye konflikty: problemy i puti ih reshenija pravovoj aspekt* [Interethnic conflicts: problems and ways to solve them legal aspect]. Voronezh: Voronezhskij gosuniversitet. [in Russian].

Kireev, R.S. (2004). *Fenomen separatizma i ego opasnost'* [The phenomenon of separatism and its danger]. Moscow: ООО "Centr Poligraficheskikh uslug "Raduga". [in Russian].

Kiting, M. (2003). *Novyj regionalizm v Zapadnoj Evrope* [New regionalism in Western Europe]. *Logos. Zhurnal po filosofii i pragmatike kul'tury* [Logos. Journal of Philosophy and Pragmatics of Culture], no. 6, 81–86. [in Russian].

Krylov, A.B. (2008). *Separatizm: istoki i tendencii razvitiya* [Separatism: origins and development trends]. Moscow: Znanie. [in Russian].

Kudrjashova, I.V. *Mir voobrazhaemyh granic* [A world of imaginary boundaries]. URL: http://mssiancouncil.ru/1ibgagu/?id_4=91#1 [in Russian].

Landabaso Angulo, A.I., Konovalov, A.M. (2004). *Terrorizm i jetnopoliticheskie konflikty* [Terrorism and ethno-political conflicts]. Moscow: Ogni. *Kniga 1. Iz istorii Baskov* [Book 1. From the history of the Basques]. [in Russian].

Makoshev, A.P. (2006). *Politicheskaja geografija i geopolitika* [Political geography and geopolitics]. Gorno-Altajsk: RIO GAGU. [in Russian].

Migel', A. (1985). *40 millionov ispancev 40 let spustja* [40 million Spaniards 40 years later]. Moscow: Progress. [in Russian].

Narochnickaja, E.A. (2003). *Terrorizm i demokratija. Na primere jetnicheskogo terrorizma v stranah Zapada* [Terrorism and Democracy. On the example of ethnic terrorism in Western countries]. *Aktual'nye problemy Evropy* [Topical problems of Europe], no. 1, 27–59. [in Russian].

Ostrud, O. (2004). *Suverennaja gosudarstvennost' i nacional'noe samoopredelenie* [Sovereign statehood and national self-determination]. *Jetnograficheskoe obozrenie* [Ethnographic review], no. 2, 16. [in Russian].

Ochagi separatizma v stranah sovremennoj (2007) [Hotbeds of separatism in the countries of modern]. *RIA Novosti* [RIA News]. URL: http://www.spain.com.ua/news/separatizm_v_europe_17122007 [in Russian].

Gluhova, A.V. (ed.) (2010). *Politicheskaja konfliktologija pered novymi vyzovami* [Political conflictology facing new challenges]. Voronezh: Voronezhskij gosuniversitet. [in Russian].

Seменовко, I.S., Lapkin, V.V., Pantin, V.I. (ed.) (2014). *Politicheskie izmenenija v global'nom mire: teoretiko-metodologicheskie problemy analiza i prognozirovaniya* [Political changes in the global world: theoretical and methodological problems of analysis and forecasting]. Moscow: IMJeMO RAN. [in Russian].

Popov, A. (2020). *Nacionalizm i separatizm v edinoj Evrope* [Nationalism and Separating in a United Europe]. URL: <http://www.politnauka.org/librars/nation/popov.php> [in Russian].

Sakaev, V.T. (2012). *Demograficheskiy faktor v jetnopoliticheskikh konfliktah: metodologicheskie aspekty analiza* [The demographic factor in ethno-political conflicts: methodological aspects of the analysis]. *PolitBook*, no. 3. URL: <http://cyberleninka.ru/article/ii/demograficheskiy-taktor-v-etnopoliticheskikh-konfliktah-metodologicheskie-aspekty-analiza/> [in Russian].

Kandel', P.E. (ed.) (2015). *Separatism v politicheskoy zhizni sovremennoj Evropy* [Separatism in the political life of modern Europe]. Moscow: In-t Evropy RAN. [in Russian].

Tishkov, V.A. (1993). O prirode jetnicheskogo konflikta [On the nature of ethnic conflict]. *Svobodnaja mysl'* [Free thought], no. 4, 4–15. [in Russian].

Summary

Polovyi M. A., Khevtsuriani A. The nature and varieties of separatism in the modern world. – Article.

Currently, the entire world community is entering a new era, which is characterized by the emergence of numerous and widespread phenomena and challenges of world civilization, such as international terrorism, progressive nationalism, religious intolerance, as well as increasingly persistent political separatism. The disintegration of a number of political states in Asia, Africa and Europe, the destructive potential of disintegration of peoples that have existed for a long time within the framework of a single statehood, give grounds to believe that political separatism goes beyond the framework of not only national, but also regional security, acquiring an increasingly international aspect. These separatist movements use not only peaceful demonstrations in their arsenal, but violent forms such as uprisings also carry terrorist threats. Extremist acts in this context represent a form of realizing a separatist goal, acquiring more and more new forms and methods. Separate political, nationalist, religious organizations of a separatist orientation use violent methods to achieve their goals.

Our era is an era of globalization of all aspects of social life, strengthening of interaction and mutual cooperation of different peoples, states, civilizations and cultures. But at the same time, it should be noted that at all times peoples exchanged material and spiritual values. Moreover, as mankind developed, this exchange intensified more and more. National sectors of the economy turned into international ones, trade, economic, cultural, social and political ties were strengthened.

Separatism as a phenomenon is studied from various positions: both at the level of political science itself and at the trans-scientific level. An important task in this study is the analysis of the origins of separatism and the mechanisms of its emergence in various historical and geographical conditions.

Key words: Separatism, secession, irredentism, regionalism, nationalism, federalism.

Анотація

Польовий М. А., Хевцуріані А. Природа та різновиди сепаратизму в сучасному світі. – Стаття.

Визначено, що сьогодні все світове співтовариство вступає в нову еру, яка характеризується появою численних і широко розповсюджених явищ та викликів світової цивілізації, таких як міжнародний тероризм, прогресивний націоналізм, релігійна нетерпимість, а також усе більш стійкий політичний сепаратизм. Розпад ряду політичних держав в Азії, Африці та Європі, руйнівний потенціал дезінтеграції народів, які тривалий час існували в рамках єдиної державності, дають підстави вважати, що політичний сепаратизм виходить за рамки лише національної, а й регіональної безпеки, набуваючи дедалі більше міжнародного аспекту. Ці сепаратистські рухи використовують у своєму арсеналі не лише мирні демонстрації, але й такі насильницькі форми, як повстання, а також несуть терористичні загрози. Екстремістські дії в цьому контексті являють собою форму реалізації сепаратистської мети, набуття все нових і нових форм і методів. Окремі політичні, націоналістичні, релігійні організації сепаратистської орієнтації використовують насильницькі методи для досягнення своєї мети.

Зазначено, що наша епоха – це епоха глобалізації всіх аспектів суспільного життя, посилення взаємодії та взаємної співпраці різних народів, держав, цивілізацій та культур. Зазначено, що в усі часи люди обмінювались матеріальними та духовними цінностями. Більш того, з розвитком людства цей обмін дедалі більше посилювався. Національні сектори економіки перетворилися на міжнародні, зміцнилися торговельно-економічні, культурні, соціальні та політичні зв'язки.

Сепаратизм як явище вивчається з різних позицій: як на рівні самої політології, так і на транснауковому рівні. Важливим завданням у цьому дослідженні є аналіз витоків сепаратизму та механізмів його виникнення в різних історико-географічних умовах.

Ключові слова: сепаратизм, відокремлення, іредентизм, регіоналізм, націоналізм, федералізм.

O. Ya. Cheban

orcid.org/0000-0001-9197-4609

Ph.D. in Political Sciences, Research Fellow

Odessa Center for Nonproliferation

THE IMPACT OF THE IRANIAN PRESIDENTS ON TEHRAN'S NUCLEAR POLICY

Defining the problem. The presidential elections of 2021 in Iran raised a question about the role of the Iranian presidents in Tehran's foreign policy and their influence on Tehran's decision-making process regarding the nuclear program. It is well known that the Supreme Leader Ayatollah Khamenei is the real head of state in Iran during the last three decades, and he defines the guidelines of the Iranian nuclear policy. Nevertheless, taking into account the efforts of President Hassan Rouhani and his government in negotiating the nuclear deal or Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA) in 2015, one should admit that the Iranian presidents also influence Iran's nuclear policy. This statement could be also confirmed by the fact that the change of presidents in Iran often led to the change of the Iranian nuclear policy. Thus, it is important to study the impact of the Iranian presidents on the nuclear decision making process in Iran to try to understand what impact on Tehran's nuclear policy could have the presidential elections in Iran in June 2021.

The problem of defining the role of the Iranian presidents in developing Iran's nuclear program is connected with the following research **tasks**:

- Analyse the level of dependence or autonomy of the Iranian presidents from the supreme leaders in conducting nuclear and foreign policy;
- Study the cases of different Iranian presidents and compare their nuclear policy;
- Assess the possible impact of the new Iranian president on the future Iran's nuclear policy.

The **objective** of this article is to define the role of the Iranian presidents in development of the Iranian nuclear program and negotiations about it with the international community.

The research **methods** of content analysis, comparative analysis, and system analysis were used in this article.

Analysis of the recent publications. The Iranian nuclear policy and the role of Iran's presidents is studied in numerous publications. For example, the Atlantic Council published a series of analytical articles devoted to the 2021 presidential elections in Iran and their potential impact on Iran's nuclear policy. Among these publications, it is worth to mention the article of Borzou Daragahi who came to conclusion that the Iranian Supreme Leader Ali Khamenei seeks to reduce the impact of the president and other elected institutions on Iran's foreign and nuclear policy (Daragahi, 2021). Other analysts, Ali Fatholla-Nejad and Amin Naeni consider the traditional struggle between the Iranian moderate and hardliner politicians for the presidency and the outcomes of this political struggle for the Iranian foreign and nuclear policy (Fatholla-Nejad & Naeni, 2021). The US researcher M. Fitzpatrick analyzes the potential influence of killing the Iranian nuclear scientist M. Fakhrizade on the outcomes of the Iranian presidential elections in 2021 (Fitzpatrick, 2020).

Ellie Geranmayeh and Julien Barnes-Dancey are European analysts who study the implications of the Iranian internal political struggle for nuclear program's development and consider the role of the Iranian President and Supreme Leader in implementing Iran's nuclear policy (Barnes-Dacey & Geranmayeh, 2021). The Iranian nuclear policy was also analysed in the publications of the Ukrainian researchers Yaryna Zavada (Zavada, 2018), Polina Sinovets and Valeria Gergiieva (Sinovets & Gergiieva, 2019).

The previously published research papers and other publications give a detailed analysis of the technical and political aspects of the Iranian nuclear programs, but they do not focus on the role of the Iranian presidents in implementing Iran's nuclear policy. This article will seek to fill this gap in the research of Iran's nuclear development.

The main part of the article. The first two Iranian presidents, Abolhaqssan Bani Sadr (1980–1981) and Mohammad Ali Rajai (1981), ruled during a very short period and did not play an important role in conducting the Iranian foreign policy (Milani, 1993, p. 83). The third president, Ali Khamenei (1981 – 1989), who now is the Iranian Supreme Leader, also did not have a lot of power and influence on the Iranian foreign and nuclear policy during his presidency (Iran: How Ayatollah Khamenei, 2020). The then Supreme Leader Ayatollah Rukholla Khomeini decided to temporarily suspend the Iranian nuclear program in 1979 and then to resume it in the mid-1980s (Azodi, 2021), and it seems that President Khamenei did not influence those decisions.

After Khomeini's death in 1989, the role of the Iranian presidents in conducting foreign policy slightly increased. The fourth Iranian president, Akbar Hashemi Rafsanjani (1989–1997), contributed to improving Iran's relations with China, Russia, Latin American countries, and European countries. During 1990s, the Iranian nuclear program had mostly clandestine character, and Rafsanjani's role in its development is not very clear. However, this president's efforts to improve relations with other countries helped Iran to obtain the nuclear technologies from China, Russia, and Argentina (Koch & Wolf, 1997, p. 130). For example, in 1995, Russia agreed to build the Buser nuclear power plant and was even discussing building a uranium enrichment plant in Iran. However, under the US pressure, Russia refused from delivering sensitive enrichment technologies to Iran and focused on building Buser nuclear power reactor only (Parrish & Wehling, 1998).

The next president, Mohammed Khatami (1997 – 2005), was the most liberal among the Iranian presidents and sought to improve Iran's relations with the West. Mohammed Khatami authored a book "The Dialogue Among Civilizations", in which he criticized Sam Huntington's famous ideas about the inevitable conflict between Islamic and Christian civilizations and stated that the dialogue between different cultures and civilizations is possible (Petito, 2004, p. 27).

Under Khatami's presidency, the Iranian nuclear program became an issue of the serious international concern, because in 2002, the Iranian opposition provided the data that confirmed that Iran had a secret nuclear weapons program (U.S.: Iran, 2002). However, President Khatami tried to reduce these concerns and agreed to negotiate with the western countries on the nuclear matters. In 2003–2004 Iran made important concessions in the nuclear field: suspended uranium enrichment and signed the Additional Protocol to the Safeguards Agreement with the International Atomic Energy Agency (Iran Signs Additional Protocol, 2003), which made the Iranian nuclear program much more transparent and controlled. According to the later assessments, in 2003, Iran also stopped its work on the nuclear weapons design (U.S. Report, 2007). In 2004, Iran signed an agreement with E3 (France, Germany, and United Kingdom), which limited its nuclear program (Communication, 2004). President Khatami and his government also tried to improve relations with the United States and sent the corresponding signals to Washington through the swiss diplomats (Kessler, 2013). However, the George W. Bush administration continued to include Iran to the so called "axis of evil" (Heradstveit & Bonham, 2007, c. 421). The United States refused to join to the nuclear deal with Iran in early 2000s because until 2006, Washington did not want to recognize Tehran's right even for a limited uranium enrichment (Rodgers, 2015).

President Khatami's efforts to improve Iran's relations with the West were criticized by the Iranian hardliner politicians who pointed out that the United States continued to sanction Iran despite Tehran's concessions in the nuclear field. The hardliners also stated that Khatami's policy of improving relations with the West did not solve Iran's economic problems (Sahimi, 2011). As a result of a successful hardliner's propaganda, a conservative politician Mahmood Ahmadinejad won the presidential elections in 2005.

The change of presidents in Iran was followed by the change of its foreign and nuclear policy. In 2006, Ahmadinejad's government refused from Khatami's nuclear concessions, and Iran stopped to fulfill the Additional Protocol (Iran Orders End to Un Inspections, 2006) and resumed uranium enrichment (Iran Resumes Uranium Enrichment, 2006). The international community started to worry again about Iran's secret nuclear weapons program, and in 2006, the Iran's nuclear issue was discussed by the United Nations Security Council (UN SC) for the first time. Between 2006 and 2010, the UN Security Council issued several resolutions that condemned Iran's nuclear and missile programs. The 2010 UN SC resolution imposed economic sanctions on Iran (Resolution

1929, 2010), and by the 2012, the United States and the European Union imposed even more strict sanctions against Tehran (U.N. – EU Sanctions, 2019). Such intensive international pressure was done on Iran due to highly provocative nuclear and foreign policy of the Iranian President Mahmud Ahmadinejad, who continued to develop the uranium enrichment program and missile tests and refused from any concessions in this field.

Thus, between 1997 and 2013, the Iranian government was headed by two presidents who conducted completely different nuclear and foreign policy, although both of them had to fulfill the orders of the same Supreme Leader – Ayatollah Ali Khamenei, who has been ruling Iran since 1989.

The cases of Ahmadinejad's and Khatami's different nuclear policies raise a question of the scale of autonomy of the Iranian presidents from the Supreme Leader. On the one hand, one could suppose that the cases of presidents Khatami and Ahmadinejad show that the Iranian president can influence Iran's nuclear and foreign policy. On the other hand, Khamenei's approval of the different policy of these two presidents could be explained by the changing dynamic of the international policy at the beginning of the XXI century. In 2003, shortly after quick collapse of the Saddam Hussein's regime in Iraq and after Libya's refusal from the secret programs of production of weapons of mass destruction, the Iranian leaders could feel that they had to give up the clandestine nuclear activities too in order to avoid the US invasion. For this reason, Ayatollah Khamenei might have approved President Khatami's policy of making nuclear concessions and trying to improve relations with the West.

However, after Ahmadinejad's victory in 2005, it became clear that the United States unlikely would attack Iran because they had enough problems with their military campaigns in Iraq and Afghanistan. Therefore, Ali Khamenei could approve Mahmud Ahmadinejad's efforts to resume the provocative nuclear program despite the international pressure.

A more detailed analysis of Ahmadinejad's and Khatami's policy shows that both presidents had rather limited impact on the Iranian nuclear policy. Until 2002, when the clandestine nuclear program of Iran became known, President Khatami most likely had a very limited influence on the Iranian nuclear program that was conducted by the Iranian Islamic Revolutionary Guard Corps (IRGC) under a supervision of the Supreme Leader and without a direct involvement of the president and other government officials (Tabatabai, 2015). President Khatami likely started to be involved into the nuclear policy of Iran when it seemed to be necessary to reduce the international tension around the Iranian nuclear program by negotiating with the West and making some nuclear concessions.

Ahmadinejad's nuclear policy presents another case of limitations of the presidential power in Iran. Mahmud Ahmadinejad tried to overcome these limitations and even initiated an almost open conflict with the Supreme Leader during his second presidential term in 2009–2013. For example, Mahmud Ahmadinejad tried to use his constitutional right to appoint the Intelligence Minister and ignore the usual practice that this minister is always appointed by the Supreme Leader. However, Ahmadinejad's attempt to dismiss Heydar Moslehi, the Intelligence Minister appointed by Khamenei, was not successful in 2011 (Esfandiary & Rahimkhani, 2011). It seems that President Ahmadinejad tried to use the active development of the nuclear program to gain support of the IRGC in his conflict with Ayatollah Khamenei because IRGC generally advocates more provocative nuclear policy despite the international pressure (IRGC, 1998), and some most radical representatives of the IRGC even support the idea of obtaining nuclear weapons by Iran (Rubin, 2021). Nevertheless, Mahmud Ahmadinejad lost his struggle with Ali Khamenei and failed to extend the presidential power. As a result, Ahmadinejad's supporters were not allowed to take part in the presidential elections in 2013 (Cameron, 2013), which Ahmadinejad himself had to skip because he did two consecutive presidential terms. During next presidential elections in 2017 (Iran Election, 2017) and 2021 (Seven Candidates, 2021), when M. Ahmadinejad could apply to be a candidate again, he was not qualified to participate in these elections by the Guardian Council, which decides who is eligible to run for the Iranian presidency.

A similar ban to participate in the next presidential elections also experienced other former Iranian presidents. For example, in 2013, Akbar Hashemi Rafsanjani applied to participate in his third presidential elections but was refused by the Guardian Council. Another former President Mohammed Khatami is not even mentioned by the state media since 2009, because he supported

the so-called Green Movement of mass protests against doubtful victory of Mahmud Ahmadinejad during the presidential elections in 2009. It remains to be seen what expects President Hassan Rouhani who is also criticized for his mostly failed attempts to establish better relations with the West. Among all the previous presidents, only Ali Khamenei had successful career after his presidency because he became a Supreme Leader. Other Iranian presidents were far less lucky. The first Iranian president had to escape from the country and live in exile, the second was killed, the fourth, fifth, and sixth presidents were sidelined from the ruling elite after their presidency. This trend proves that the Iranian presidents do not have a real power in Iran, including in conducting foreign and nuclear policy (Milani, 2021). It seems that the Iranian presidents' role was limited by proclaiming the Iran's position regarding the nuclear program on the international arena, and the presidents did not actively participate in the nuclear decision making process.

It seems that the main role of President Hassan Rouhani who was elected in 2013, was also limited to negotiating about the Iranian nuclear program, but the decision to conduct these negotiations was done by Ayatollah Khamenei, not by the president. The increased international pressure could make Ayatollah Khamenei to reconsider the provocative nuclear policy, which was approved by him during M. Ahmadinejad's presidency. By 2013, Iran suffered from strict economic sanctions and severe economic crisis (Vaez, 2013), and perhaps this forced the Supreme Leader to approve the efforts of President Hassan Rouhani and his government to achieve a nuclear deal or Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), which was concluded in 2015.

President Donald Trump's decision to withdraw the United States from the JCPOA in 2018 severely weakened the positions of President Rouhani and other moderate and reformist politicians (Geranmayeh, 2020). The Iranian hardliners criticize the reformists' attempts to revive the nuclear deal, and that could complicate Iran's return to the compliance with the JCPOA even despite President Joe Biden's efforts to restore this deal (Toosi, 2021). The hardliners won the parliament elections in 2020 (Motevalli, 2020) and secured their win at the presidential elections in June 2021, after all the influential reformist and moderate candidates were not allowed to participate in those elections (Motamedi, 2021).

It should be noted that the hardliners' win at elections in Iran does not mean their popularity. For example, only 42% of voters participated in the 2020 parliamentary elections that were successful for the Iranian hardliners (Iran Elections, 2020). Shortly before these elections in November 2019, Iran experienced mass protests of people who were disappointed by both reformists and hardliners and demanded to change the political system of the Islamic Republic of Iran (IRI) completely (Iran Protests, 2020). Although these protests were brutally suppressed and hardliners consolidated their power, it looks like the Islamic Republic's elected institutions lose the public support and legality. However, the Iranian leadership could try to follow the experience of other autocratic regimes on the Middle East, which managed to survive during decades despite the lack of public support.

In 2021, Hassan Rouhani has to leave the presidential office after two consecutive presidential terms, and this raises concerns that the next Iranian president would abandon his policy of negotiating about the JCPOA (Nuclear Issue, 2021), which limits the Iranian nuclear program. However, it should be taken into account that the decision to conduct nuclear negotiations in Vienna in April and May 2021 was most likely made by Ayatollah Khamenei, not by President Rouhani. Therefore, the Supreme Leader, and not Rouhani's successor, will also decide whether Iran will limit its nuclear program or abandon JCPOA in the future.

It seems that the 2021 presidential campaign showed that despite all the limitations, the presidents in Iran still exerted some influence on Iran's foreign and nuclear policy, but the Iranian religious leadership decided to further decrease this influence. After the Guardian Council did not allow to participate in the presidential elections to all prominent moderate and reformist candidates, many analysts concluded that the Supreme Leader and his team made everything possible to prevent the win of a liberal candidate (Motevalli, 2020) like it happened in 1997, when reformist Khatami's victory was not desirable for the ruling regime (Moderate Clinches Victory, 1997). Thus, if the previous Iranian presidents had some limited impact on Iran's nuclear policy, we could expect that the next Iranian president would have even less power and would just implement the Supreme Leader's orders related to the foreign and nuclear policy.

Conclusion. According to the objective of this article, it can be concluded that the Iranian presidents played a rather limited role in Iran's nuclear and foreign policy, but the 2021 presidential campaign showed that the Iranian religious leadership wants to decrease this role further. The first three presidents that ruled before the death of the first Iranian Supreme Leader Ayatollah Ruholla Khomeini in 1989 (Abolhaqssan Bani Sadr, Mohammad Ali Rajai, and Ali Khamenei) played a symbolic role, and the impact on the foreign and nuclear policy of the next four presidents (Akbar Hashemi Rafsanjani, Mohammed Khatami, Mahmud Ahmadinejad and Hassan Rouhani) slightly increased. Ayatollah Ali Khamenei, who was the Supreme Leader during the presidency of these four presidents, avoided the open conflicts with them, but it seems that all these four presidents had complicated relations with the Supreme Leader, and perhaps for this reason, the prominent moderate and reformist candidates, who are not loyal enough to Ayatollah Khamenei, were not allowed to participate in 2021 presidential elections. Thus, it can be expected that the next Iranian president would have even less impact on Iran's nuclear and foreign policy and would depend more on the Supreme Leader.

The future research papers, related to the topic of this article, could further analyse the evolution of the Iranian presidential institution after 2021 elections and also study the impact of elected authorities in Iran on its nuclear policy.

References

- Azodi, S. (2021, February 16) What does the history tell us about Iran's nuclear intentions? *CSIS Next Generation Nuclear Network*. URL: <https://nuclearnetwork.csis.org/what-does-the-history-tell-us-about-irans-nuclear-intentions/>
- Barnes-Dacey, J. & Geranmayeh, E. (2021, February 10) The narrow path to agreement: How Europe should support the Iran nuclear deal. *European Council for Foreign Affairs*. URL: <https://ecfr.eu/article/the-narrow-path-to-agreement-how-europe-should-support-the-iran-nuclear-deal/>
- Cameron, A. (2013, June 3) The Unpopular Populist. Mahmoud Ahmadinejad is ending his presidency an out-cast – but that was his destiny from the start. *New Republic*. URL: <https://newrepublic.com/article/113355/iran-elections-2013-how-ahmadinejad-became-outcast>
- Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004. (2004, November 26) *International Atomic Energy Agency*. Information Circular INFCIRC/637. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2004/infcirc637.pdf>
- Daragahi, B. (2021, May 28) Khamenei is dropping Iran's democratic façade. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/khamenei-is-dropping-irans-democratic-facade/>
- Esfandiari, G. & Rahimkhani, K. (2011, June 8) Ahmadinejad Isolated by Battle With Iran's Supreme Leader. *The Atlantic*. URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2011/06/ahmadinejad-isolated-by-battle-with-irans-supreme-leader/240098/>
- Fatholla-Nejad, A. & Naeni, A. (2021, May 13) Iran's 'reformists' contemplate their post-election future. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/irans-reformists-contemplate-their-post-election-future/>
- Fitzpatrick, M. (2020, November 30) Assassinating a scientist to kill the Iran deal. *The International Institute for Strategic Studies*. URL: <https://www.iiss.org/blogs/survival-blog/2020/11/assassinating-a-scientist-to-kill-the-iran-deal>
- Geranmayeh, E. (2020) Reviving the Revolutionaries: How Trump's Maximum Pressure Is Shifting Iran's Domestic Politics. *European Council for Foreign Affairs*. URL: https://ecfr.eu/wp-content/uploads/reviving_the_revolutionaries_how_trumps_maximum_pressure_is_shifting_irans.pdf
- Heradstveit, D. & Bonham, G.M. (2007) What the Axis of Evil Metaphor Did to Iran. *Middle East Journal*, 61(3), 421–440. URL: www.jstor.org/stable/4330418. Accessed 8 June 2021.
- Iran election: Ahmadinejad barred from running (2017, April 21) *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-39662470>
- Iran elections: Record low turnout but hardliners set for win (2020, February 23) *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51605942>
- Iran: How Ayatollah Khamenei became its most powerful man (2020, March 9) *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-29115464>
- Iran orders end to UN inspections (2006, February 5) *Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2006/2/5/iran-orders-end-to-un-inspections>
- Iran protests: Who are the opposition in the country? (2020, January 16) *BBC News*. URL: <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-51093792>

- Iran resumes uranium enrichment (2006, February 14) *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2006/feb/14/iran>
- Iranian Revolutionary Guard Corps (IRGC) (1998) *Federation of American Scientists*. URL: <https://fas.org/nuke/guide/iran/agency/irgc.htm>
- Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards (2003, December 18) *International Atomic Energy Agency*. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-signs-additional-protocol-nuclear-safeguards>
- Kessler, G. Kerry's claim that Iran offered Bush a nuclear deal in 2003 (2013, December 9) *Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2013/12/09/kerrys-claim-that-iran-offered-bush-a-nuclear-deal-in-2003/>
- Koch, A. & Wolf, J. (1997) Iran's Nuclear Procurement Program: How Close to The Bomb? *The Nonproliferation Review*, Fall, 123–135. URL: <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/koch51.pdf>
- Milani, M. (1993). The Evolution of the Iranian Presidency: From Bani Sadr to Rafsanjani. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 20(1), 83–97. URL: <http://www.jstor.org/stable/196082>
- Milani, Sh. (2021, May 7) Iran's presidential elections don't matter. Here's why. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/irans-presidential-elections-dont-matter-heres-why/>
- Moderate Clinches Victory in Iran Presidential Elections (1997, May 24). *CNN*. URL: <http://edition.cnn.com/WORLD/9705/24/iran.elex/>
- Motevalli, G. (2020, February 24) Hardliners' Victory in Iranian Elections Turns Back the Clock on Relations with the West. *Bloomberg*. URL: <https://time.com/5789565/iran-elections-hardliners/>
- Motamedi, M. (2021, May 25) Iran's Guardian Council disqualifies most presidential hopefuls. *Al Jazeera*. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/5/25/irans-guardian-council-disqualifies-most-presidential-candidates>
- Nuclear issue key as Iran readies for Rouhani replacement (2021, February 25) *France24*. URL: <https://www.france24.com/en/live-news/20210225-nuclear-issue-key-as-iran-readies-for-rouhani-replacement>
- Parrish, S. & Wehling, F. (1998, August 31) Russian-Iranian Nuclear Cooperation – The 1998 Moscow Summit. *James Martin Center for Nonproliferation*. URL: <https://nonproliferation.org/russian-iranian-nuclear-cooperation-the-1998-moscow-summit/>
- Resolution 1929 (2010) Adopted by the Security Council at its 6335th meeting, on 9 June 2010. URL: [https://www.undocs.org/S/RES/1929%20\(2010\)](https://www.undocs.org/S/RES/1929%20(2010))
- Rodgers, J. (2015, April 9) Enriching History: Bush to Obama on Iran's Enrichment. *Arms Control Today*. URL: <https://www.armscontrol.org/blog/2015-04-09/enriching-history-bush-obama-irans-enrichment>
- Petito, F. (2004) Khatami's Dialogue among Civilizations as International Political Theory. *J. Humanities*, 11(3), (11-29) URL: <https://iranjournals.nlai.ir/bitstream/handle/123456789/653714/6B7E6646A117A2F1C-7BE08EE209EE99C.pdf?sequence=-1&isAllowed=y>
- Rubin, M. (2021, January 9) Iran's Revolutionary Guards keep hinting at nuclear weapons ambitions. *American Enterprise Institute*. URL: <https://www.aei.org/op-eds/irans-revolutionary-guards-keep-hinting-at-nuclear-weapons-ambitions/>
- Sahimi, M. (2011, July 19) Mohammad Khatami and His Critics. *Public Broadcasting Service*. URL: <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tehranbureau/2011/07/mohammad-khatami-and-his-critics.html>
- Seven candidates to run in presidential elections as Iran bars Ahmadinejad, Larijani (2021, May 25). *France24*. URL: <https://www.france24.com/en/middle-east/20210525-iran-bars-heavyweights-ahmadinejad-and-larijani-from-presidential-elections>
- Sinovets, P. & Gergiieva V. (2019) The EU and the Iranian Nuclear Programme: is Venus Weaker than Mars? *UA: Ukraine Analytica*, 4(18), 14–20.
- Tabatabai, A. Where does the Islamic Revolutionary Guard Corps stand on nuclear negotiations? (2015, March 11) *The Bulletin of Atomic Scientist*. URL: <https://thebulletin.org/2015/03/where-does-the-islamic-revolutionary-guard-corps-stand-on-nuclear-negotiations/>
- Toossi, S. (2021, May 17) How US and Iranian hardliners work toward shared goal of killing the nuclear deal. *Responsible Statecraft*. URL: <https://responsiblestatecraft.org/2021/05/17/how-us-and-iranian-hardliners-work-toward-their-shared-goal-of-killing-the-nuclear-deal/>
- U.N. – EU Sanctions Tally (2019, January 8). *Iran Watch*. URL: <https://www.iranwatch.org/sanctions>
- U.S.: Iran working on nuclear weapons (2002, December 13). *CNN*. URL: <http://edition.cnn.com/2002/WORLD/meast/12/13/iran.nuclear/>
- U.S. report: Iran stopped nuclear weapons work in 2003. (2007, March 12). *CNN*. URL: <https://edition.cnn.com/2007/POLITICS/12/03/iran.nuclear/>
- Vaez, A. (2013, May 6) Iran's Nuclear Program and the Sanctions Siege. *Arms Control Today*. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2013-05/iran%E2%80%99s-nuclear-program-sanctions-siege>
- Zavada, Y. (2018) Place and role of the Islamic Republic of Iran in the region of the Middle East. *Humanitarian Vision*. 1(4), 1–6.

Bibliography

- Azodi S. What does the history tell us about Iran's nuclear intentions? *CSIS Next Generation Nuclear Network*. 2021. 16 February. URL: <https://nuclearnetwork.csis.org/what-does-the-history-tell-us-about-irans-nuclear-intentions/> (access date: 16.06.2021).
- Barnes-Dacey J., Geranmayeh E. The narrow path to agreement: How Europe should support the Iran nuclear deal. *European Council for Foreign Affairs*. 2021. 10 February. URL: <https://ecfr.eu/article/the-narrow-path-to-agreement-how-europe-should-support-the-iran-nuclear-deal/> (access date: 16.06.2021).
- Cameron A. The Unpopular Populist. Mahmoud Ahmadinejad is ending his presidency an outcast – but that was his destiny from the start. *New Republic*. 2013. 3 June. URL: <https://newrepublic.com/article/113355/iran-elections-2013-how-ahmadinejad-became-outcast> (access date: 16.06.2021).
- Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent Representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom concerning the agreement signed in Paris on 15 November 2004. *International Atomic Energy Agency*. 2004. 26 November. Information Circular INFCIRC/637. URL: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2004/infcirc637.pdf> (access date: 16.06.2021).
- Daragahi B. Khamenei is dropping Iran's democratic façade. *Atlantic Council*. 2021. 28 May. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/khamenei-is-dropping-irans-democratic-facade/> (access date: 16.06.2021).
- Esfandiari G., Rahimkhani K. Ahmadinejad Isolated by Battle With Iran's Supreme Leader. *The Atlantic*. 2011. 8 June. URL: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2011/06/ahmadinejad-isolated-by-battle-with-irans-supreme-leader/240098/> (access date: 16.06.2021).
- Fatholla-Nejad A., Naeni, A. Iran's 'reformists' contemplate their post-election future. *Atlantic Council*. 2021. 13 May. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/irans-reformists-contemplate-their-post-election-future/> (access date: 16.06.2021).
- Fitzpatrick M. Assassinating a scientist to kill the Iran deal. *The International Institute for Strategic Studies*. 2020. 30 November. URL: <https://www.iiss.org/blogs/survival-blog/2020/11/assassinating-a-scientist-to-kill-the-iran-deal> (access date: 16.06.2021).
- Geranmayeh E. Reviving the Revolutionaries: How Trump's Maximum Pressure Is Shifting Iran's Domestic Politics. *European Council for Foreign Affairs*. 2020. URL: https://ecfr.eu/wp-content/uploads/reviving_the_revolutionaries_how_trumps_maximum_pressure_is_shifting_irans.pdf (access date: 16.06.2021).
- Heradstveit D., Bonham G.M. What the Axis of Evil Metaphor Did to Iran. *Middle East Journal*. 2007. Vol. 61, No. 3. P. 421–440. URL: www.jstor.org/stable/4330418 (access date: 16 June 2021).
- Iran election: Ahmadinejad barred from running. *BBC News*. 2017. 21 April. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-39662470> (access date: 16.06.2021).
- Iran elections: Record low turnout but hardliners set for win. *BBC News*. 2020. 23 February. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51605942> (access date: 16.06.2021).
- Iran: How Ayatollah Khamenei became its most powerful man. *BBC News*. 2020. 9 March. URL: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-29115464> (access date: 16.06.2021).
- Iran orders end to UN inspections. *Al Jazeera*. 2006. 5 February. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2006/2/5/iran-orders-end-to-un-inspections> (access date: 16.06.2021).
- Iran protests: Who are the opposition in the country? *BBC News*. 2020. 16 January. URL: <https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-51093792> (access date: 16.06.2021).
- Iran resumes uranium enrichment. *The Guardian*. 2006. 14 February. URL: <https://www.theguardian.com/world/2006/feb/14/iran> (access date: 16.06.2021).
- Iranian Revolutionary Guard Corps (IRGC). *Federation of American Scientists*. 1998. URL: <https://fas.org/nuke/guide/iran/agency/irgc.htm> (access date: 16.06.2021).
- Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards. *International Atomic Energy Agency*. 2003. 18 December. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/news/iran-signs-additional-protocol-nuclear-safeguards> (access date: 16.06.2021).
- Kessler G. Kerry's claim that Iran offered Bush a nuclear deal in 2003. *Washington Post*. 2013. 9 December. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/wp/2013/12/09/kerrys-claim-that-iran-offered-bush-a-nuclear-deal-in-2003/> (access date: 16.06.2021).
- Koch A., Wolf J. Iran's Nuclear Procurement Program: How Close to The Bomb? *The Nonproliferation Review*. 1997. Fall. P. 123–135. URL: <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/koch51.pdf> (access date: 16.06.2021).
- Milani M. The Evolution of the Iranian Presidency: From Bani Sadr to Rafsanjani. *British Journal of Middle Eastern Studies*. 1993. Vol. 20, No. 1. P. 83–97. URL: <http://www.jstor.org/stable/196082> (access date: 16.06.2021).

- Milani Sh. Iran's presidential elections don't matter. Here's why. *Atlantic Council*. 2021. 7 May. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/irans-presidential-elections-dont-matter-heres-why/> (access date: 16.06.2021).
- Moderate Clinches Victory in Iran Presidential Elections. *CNN*. 1997. 24 May. URL: <http://edition.cnn.com/WORLD/9705/24/iran.elex/> (access date: 16.06.2021).
- Motevalli G. Hardliners' Victory in Iranian Elections Turns Back the Clock on Relations with the West. *Bloomberg*. 2020. 24 February. URL: <https://time.com/5789565/iran-elections-hardliners/> (access date: 16.06.2021).
- Motamedi, M. Iran's Guardian Council disqualifies most presidential hopefuls. *Al Jazeera*. 2021. 25 May. URL: <https://www.aljazeera.com/news/2021/5/25/irans-guardian-council-disqualifies-most-presidential-candidates> (access date: 16.06.2021).
- Nuclear issue key as Iran readies for Rouhani replacement. *France24*. 2021. 25 February. URL: <https://www.france24.com/en/live-news/20210225-nuclear-issue-key-as-iran-readies-for-rouhani-replacement> (access date: 16.06.2021).
- Parrish S., Wehling F. Russian-Iranian Nuclear Cooperation – The 1998 Moscow Summit. *James Martin Center for Nonproliferation*. 1998. 31 August. URL: <https://nonproliferation.org/russian-iranian-nuclear-cooperation-the-1998-moscow-summit/> (access date: 16.06.2021).
- Resolution 1929 (2010) Adopted by the Security Council at its 6335th meeting, on 9 June 2010. URL: [https://www.undocs.org/S/RES/1929%20\(2010\)](https://www.undocs.org/S/RES/1929%20(2010)) (access date: 16.06.2021).
- Rodgers J. Enriching History: Bush to Obama on Iran's Enrichment. *Arms Control Today*. 2015. 9 April. URL: <https://www.armscontrol.org/blog/2015-04-09/enriching-history-bush-obama-irans-enrichment> (access date: 16.06.2021).
- Petito F. Khatami's Dialogue among Civilizations as International Political Theory. *J. Humanities*. Vol. 11, No. 3. P. 11 – 29. URL: <https://iranjournals.nlai.ir/bitstream/handle/123456789/653714/6B7E6646A117A2F1C-7BE08EE209EE99C.pdf?sequence=-1&isAllowed=y> (access date: 16.06.2021).
- Rubin M. Iran's Revolutionary Guards keep hinting at nuclear weapons ambitions. *American Enterprise Institute*. 2021. 9 January. URL: <https://www.aei.org/op-eds/irans-revolutionary-guards-keep-hinting-at-nuclear-weapons-ambitions/> (access date: 16.06.2021).
- Sahimi M. Mohammad Khatami and His Critics. *Public Broadcasting Service*. 2011. 19 July. URL: <https://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/tehranbureau/2011/07/mohammad-khatami-and-his-critics.html> (access date: 16.06.2021).
- Seven candidates to run in presidential elections as Iran bars Ahmadinejad, Larijani. *France24*. 2021. 25 May. URL: <https://www.france24.com/en/middle-east/20210525-iran-bars-heavyweights-ahmadinejad-and-larijani-from-presidential-elections> (access date: 16.06.2021).
- Sinovets P., Gergieva V. The EU and the Iranian Nuclear Programme: is Venus Weaker than Mars? *UA: Ukraine Analytica*. 2019. Vol. 18, No. 4. P. 14–20.
- Tabatabai A. Where does the Islamic Revolutionary Guard Corps stand on nuclear negotiations? *The Bulletin of Atomic Scientist*. 2015. 11 March. URL: <https://thebulletin.org/2015/03/where-does-the-islamic-revolutionary-guard-corps-stand-on-nuclear-negotiations/> (access date: 16.06.2021).
- Toossi S. How US and Iranian hardliners work toward shared goal of killing the nuclear deal. *Responsible Statecraft*. 2021. 17 May. URL: <https://responsiblestatecraft.org/2021/05/17/how-us-and-iranian-hardliners-work-toward-their-shared-goal-of-killing-the-nuclear-deal/> (access date: 16.06.2021).
- U.N. – EU Sanctions Tally. *Iran Watch*. 2019. 8 January. URL: <https://www.iranwatch.org/sanctions> (access date: 16.06.2021).
- U.S.: Iran working on nuclear weapons. *CNN*. 2002. 13 December. URL: <http://edition.cnn.com/2002/WORLD/meast/12/13/iran.nuclear/> (access date: 16.06.2021).
- U.S. report: Iran stopped nuclear weapons work in 2003. *CNN*. 2007. 12 March. URL: <https://edition.cnn.com/2007/POLITICS/12/03/iran.nuclear/> (access date: 16.06.2021).
- Vaez A. Iran's Nuclear Program and the Sanctions Siege. *Arms Control Today*. 2013. 6 May. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2013-05/iran%E2%80%99s-nuclear-program-sanctions-siege> (access date: 16.06.2021).
- Zavada Y. Place and role of the Islamic Republic of Iran in the region of the Middle East. *Humanitarian Vision*. 2018. Vol. 4, No. 1. P. 1–6.

Summary

Cheban O. Ya. The impact of the Iranian presidents on tehran's nuclear policy. – Article.

The article discusses the relevant issue of the presidential elections in Iran and the possible impact of the new Iranian president on Iran's nuclear policy. The nuclear policy of the previous Iranian presidents was also analysed to define the level of autonomy of the president from the Iranian Supreme Leader. The article considers the research tasks related to analysis of the relations between the Iranian presidents and supreme

leaders, comparing the nuclear policy of the different Iranian presidents and assessing the possible outcome of the 2021 presidential elections for the future development of the Iranian nuclear policy. It is mentioned that the objective of the article is to define the role of the Iranian presidents in development of the Iranian nuclear program and negotiations about it with the international community. The research methods of content analysis, comparative analysis, and system analysis were used in the article.

It is mentioned in the article that most Iranian presidents were side-lined from the ruling elite after the end of their presidential terms, and this is one of the cases that demonstrates the limited character of the presidential power in Iran. The article reminds that only President Ali Khamenei managed to successfully continue his political career after his presidency because he became the Supreme Leader after the death of Ayatollah Ruholla Khomeini in 1989. The article concludes that the first three Iranian presidents (A. Bani Sadr, M. Ali Rajai, and A. Khamenei) had very limited power, and the next four presidents (A. Hashemi Rafsanjani, M. Khatami, M. Ahmadinejad, and H. Rouhani) had bigger impact on Iran's nuclear policy although their power remained limited. The article supposes that the current Iranian Supreme Leader Ayatollah Ali Khamenei had complicated relations with the Iranian presidents, and for this reason he might have decided to further limit the impact of the next Iranian president on Iran's nuclear policy; and this could be a main reason why most prominent reformist and moderate candidates were not allowed to participate in 2021 presidential elections, which guarantees a victory of the hardliner who is loyal to the Supreme Leader. The article concludes that despite the internal and external political tensions around the Iranian 2021 presidential elections, the next Iranian president would not have a significant impact on Iran's nuclear policy, which would continue to be defined by the Supreme Leader.

Key words: Iran's presidents, the Supreme Leader, nuclear policy, Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA), the nuclear weapons program.

Анотація

Чебан О. Я. Вплив іранських президентів на ядерну політику Тегерану. – Стаття.

У статті обговорюється актуальне питання президентських виборів в Ірані та можливий вплив нового іранського президента на ядерну політику Ірану. Ядерна політика попередніх іранських президентів також була проаналізована для визначення рівня залежності президента від іранського верховного лідера. У статті розглядаються дослідницькі завдання, пов'язані з аналізом відносин між іранськими президентами та верховними лідерами, порівнянням ядерної політики різних іранських президентів та оцінкою можливого результату президентських виборів 2021 року для майбутнього розвитку іранської ядерної політики. Зазначається, що метою дослідження є визначення ролі іранських президентів у розвитку іранської ядерної програми та переговорах щодо неї з міжнародним співтовариством. У роботі використані такі методи дослідження, як контент-аналіз, порівняльний аналіз та системний аналіз.

У статті згадується, що більшість іранських президентів були відсторонені від правлячої еліти після закінчення президентських термінів, і це один із випадків, який демонструє обмеженість президентської влади в Ірані. Стаття нагадує, що лише президенту Алі Хаменеї вдалося успішно продовжити свою політичну кар'єру після свого президентства, оскільки він став Верховним лідером після смерті аятоли Рухолли Хомейні в 1989 році. У статті зроблено висновок, що перші три іранських президенти (А. Банісадр, М. Алі Раджаї та А. Хаменеї) мали дуже обмежену владу, а наступні чотири президенти (А. Хашемі Рафсанджані, М. Хатамі, М. Ахмадінежад та Х. Рухані) мали більший вплив на ядерну політику Ірану, хоча їхня влада залишалася обмеженою. Зроблено припущення, що нинішній верховний лідер Ірану аятола Алі Хаменеї мав складні стосунки з іранськими президентами, і з цієї причини він міг вирішити ще більше обмежити вплив наступного іранського президента на ядерну політику Ірану; і це може бути основною причиною того, чому більшість видатних реформістських і поміркованих кандидатів не мали права брати участь у президентських виборах 2021 року, що гарантує перемогу консервативного і лояльного до Верховного лідера політика. У статті зроблено висновок, що, незважаючи на внутрішню та зовнішню політичну напруженість навколо іранських президентських виборів 2021 року, наступний президент Ірану не матиме значного впливу на ядерну політику Ірану, яку надалі визначатиме Верховний лідер.

Ключові слова: президенти Ірану, верховний лідер, ядерна політика, Спільний всеосяжний план дій (СВПД), програма виробництва ядерної зброї.

NOTES

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

Kh. R. Martsikhiv, V. Yu. Voitovych <i>The concept and typology of political parties and party systems.....</i>	5
Д. Ю. Войцехівська <i>Право на здійснення релігійних обрядів під час проходження військової служби представниками національних меншин Російської імперії (XIX – поч. XX ст.).....</i>	12
Л. І. Кормич, К. В. Савон <i>Символічний аспект іміджу держави в політичній комунікації.....</i>	19
Л. Дж. Магеррамова <i>Стратегія зовнішньої політики Азербайджана.....</i>	24
В. В. Мироненко <i>Науково-теоретичне осмислення проблем розповсюдження ядерної зброї у підходах західних вчених.....</i>	32
О. О. Онищенко <i>Політичні технології іміджбілдингу – створення бренду.....</i>	40
А. Ю. Ужитчак <i>Історичний досвід попередження у зарубіжних країнах злочинів, що вчиняються неповнолітніми.....</i>	46

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

К. М. Вітман, А. І. Кормич <i>Відеоблоги як інноваційний засіб політичної комунікації.....</i>	52
М. В. Зенкін <i>Проблема державного устрою і поділу влади в теорії Б. М. Чичеріна.....</i>	58
М. А. Крутько <i>Організаційно-правові та матеріально-фінансові засади функціонування місцевого самоврядування в Україні. Проблемні питання реалізації права колективної участі громади у вирішенні питань, що становлять предмет їх відання.....</i>	64
Е. В. Мамонтова <i>Регалії верховної влади як інструменти легітимації політичного порядку.....</i>	70
А. В. Пехник, Ю. В. Завгородня <i>Сучасні загрози кібертехнологій у політичному процесі.....</i>	76
О. В. Шевчук <i>Політична маніпуляція: поняття, концепції, механізм реалізації.....</i>	83

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА БЕЗПЕКИ

Г. В. Воробйова, С. С. Зозуля <i>Зарубіжні тренди соціальної політики захисту ветеранів.....</i>	90
А. А. Гриценко <i>Роль стратегічного мислення у зовнішньополітичному плануванні та управлінні.....</i>	96
І. М. Милосердна, Т. М. Краснопольська <i>Інтереси США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні: кінець XX – початок XXI століття.....</i>	106
М. А. Роловуй, Amiran Khevtsuriani <i>The nature and varieties of separatism in the modern world.....</i>	114
О. Ya. Sheban <i>The impact of the Iranian presidents on Tehran's nuclear policy.....</i>	120

CONTENTS

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LAW AND POLITICS

Martsikhiv Kh. R., Voitovych V. Yu. <i>The concept and typology of political parties and party systems</i>	5
Voitsekhivska D. Yu. <i>The right to perform religious rites during military service by representatives of national minorities of the Russian Empire (XIX – early XX centuries)</i>	12
Kormych L. I., Savon K. V. <i>Symbolic aspects of a state's image in political communication</i>	19
Maharramova L. J. <i>Azerbaijan foreign policy strategy</i>	24
Myronenko V. V. <i>Scientific and theoretical understanding of the problems of nuclear proliferation in the approaches of Western scientists</i>	32
Onyshchenko O. O. <i>Political technologies of image building – brand creation</i>	40
Uzhytchak A. Yu. <i>Historical experience of crime prevention in foreign countries committed by minors</i>	46

ACTUAL PROBLEMS OF FUNCTIONING OF SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTIONS

Vitman K. M., Kormych A. I. <i>Video blogs as innovation means of political communication</i>	52
Zenkin M. V. <i>The problem of state structure and separation of powers in the theory of B. N. Chicherin</i>	58
Krutko M. A. <i>Organizational, legal and material-financial bases of local self-government functioning in Ukraine. Problematic issues of realization of the right of collective participation of the community in the decision of the questions which are a subject of their management</i>	64
Mamontova E. V. <i>Regalia of the supreme power as tools of legitimation of a political order</i>	70
Pekhnik A. V., Zavgorodnya Yu. V. <i>Modern threats of cyber technologies in political process</i>	76
Shevchuk O. V. <i>Political manipulation: definition, concepts, mechanism of implementation</i>	83

ACTUAL PROBLEMS INTERNATIONAL RELATIONS AND SECURITY

Vorobyova G. V., Zozulya S. S. <i>Foreign trends in social policy for the protection of veterans</i>	90
Hrytsenko A. A. <i>The function of strategic thinking in foreign policy planning and management</i>	96
Myloserdna I. M., Krasnopolska T. M. <i>US interests in the Asia-Pacific region: the end of the twentieth - beginning of the twenty-first century</i>	106
Polovyi M. A., Khevtsuriani A. <i>The nature and varieties of separatism in the modern world</i>	114
Cheban O. Ya. <i>The impact of the Iranian presidents on Tehran's nuclear policy</i>	120

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 68

Коректор – *В. В. Ізак*

Верстка – *Н. С. Кузнєцова*

Формат 60x84/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 15,34.
Замов. № 1121/435 Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.